

**COURSE
GUIDE**

YOR 124

**ADVANCED COMPOSITION AND COMPREHENSION
(ÀRÒKO ÀTI ÀKÀYÉ NÍ ÈDÈ YORÙBÁ)**

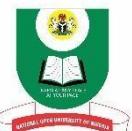
LÁTI OWÓ

ESTHER TÍTÍLAYÓ ÒJÓ

(B.A Hons. (Lasu), M.A., MPHIL., Ph. D (Ìbàdàn)
Department of Linguistics, African & Asian
Studies, University of Lagos, Lagos, Nigeria.

Dr. Títílayo` Òjó (Course writer)

Prof. Adésòlá Oláteju (Course Editor)

NOUN
NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA

@ 2024 by NOUN Press
National Open University of Nigeria
Headquarters
University Village
Plot 91, Cadastral Zone
Nnamdi Azikiwe Expressway
Jabi, Abuja

Lagos Office
14/16 Ahmadu Bello Way
Victoria Island, Lagos

e-mail: centralinfo@nou.edu.ng
URL: www.nou.edu.ng

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, in any form or by any means, without permission in writing from the publisher.

Printed: 2023, 2024

ISBN: 978-978-058-859-5

COURSE CONTENT SPECIFICATIONS (COURSE DESCRIPTION)

Composition with emphasis on spelling, punctuation, organization and language use; comprehension exercises; oral delivery in Yoruba.

ÌFÁÁRÀ SÍ KOOSÌ YÌÌ

Okan pàtakì lára ìmò` tí a ò lè fowó` ro` se`yìn ni ìgbésé` àrògún, àròkò kíkò nínú èdè Yorùbá àti igbo`rokale` je`. Àròkò, àkàyé àti imédèlò je` pepé tí ake`kòò` maa n te` àwọn ìmò` miíràn tó jinlé` nínú èdè Yorùbá sí nítorí bí ipilé` àwọn me`teeta yíí bá ti wo`, ake`kòò` maa ní ịsoro nínú àwọn abala ìmò yòókù. Ìdí niyí tí ko`osì yíí fi se pàtakì fún àwọn ake`kòò` èdè Yorùbá. Ó maa là wo`n lójú sí àròkò àti igbésé àròkò, àkàyé àti imédèlò. Ìdí niyí tí èròjà àròkò, èdè àti igbo`rokale` se dùn ún gbo`ngbo`n láti ibere` dé opin.

Orúkò ko`osì yíí ni àròkò àti àkàyé ní èdè Yorùbá. A ó maa me`nu ba gbogbo ohun tí àròkò dálé lórí lati orí itumo, èròjà àròkò, igbésé` àròkò àti àwọn àmúyé tàbí àbùdà orísií àròkò kóokan. Alayé nípa akàyé naà kò níí gbe`yìn nínú ịse` yíí. A ó me`nu ba orísií àkàyé, àpẹeré àkàyé, igbésé nínú àkàyé àti ịsonísokí. Pabambarí ni ọrò nípa èdè àmúlò àti igbo`rokale tí ó je` opákutéle` irònú nínú àròkò àti àtinúdá. Ọnà-èdè, òwe, orin, oríkì

àti àwọn èròjà miíràn tó n fí èníyàn hàn bí ameṣo-ọrò la gbon ye`be`ye`be` nínú ko`osì yíí. Èyí kò seyin pé, èdè tó dán mo`rán ní í se ato`kùn fun èò Atipé, ko`osì yíí ni ipilé` tí ake`kòò` yóó mo` àwọn ìmò` yòókù lé, nítorí pé ení tí kò le kò, tí kò le kà, tí kò lè sòrò` bí eléde, kò le kógo já nínú ịse` akadá. Nítorí naà, àrògún, àròjinlé, àròbájò àti àgbékale` ni àwọn ohun tí ko`osì yíí fúnka mo` jù lò nípase` kíkò, kíkà àti sisò. Ake`kòò` gbo`dò` mo` pé àwọn nnkan tí a me`nubà nínú ko`osì yíí kò pin sí inú iwé, gbogbo re` ni e ó mú lò bí òye yín bá ti ní tésíwájú nínú ìmò` èdè Yorùbá. Módù me`ta ọtọqòtò` ni a pín ko`osì yíí sí. A sì tún pín módù kò kan sí ipín mårùn-ún kí alayé wa lè jinlé dáadáa. Módù kiíní ni alayé kíkún nípa àròkò wà. Nínú ipín kiíní módù kiíní, a sòrò` nípa itumò` àròkò ge`ge` bí àgbékale` èrò ijinlé` tó tara àròjinlé jáde lórí akòrí kan. A sì tún to`k a sí iwu`lò àròkò naà. Ìgbése` tó wà nínú àròkò bí idúrówòye, àròkàn, àrògún, àròbájò àròjinlé` àti àgbékale` ni a fi kásé` ipín kiíní yíí níle. Ipín yíí dàbí ilanilójú sí ohun tó maa hàn nínú módù kíliní. Ipín keji Módù kiíní ni a ti sòrò` nípa àwọn èròjà` àti àmúyé tó wà nínú àròkò. Awọn èròjà yíí ni koseémánií fún irúfe` àròkò tí a bá ní lo`kàn. Òfere láti orí àkòrí ori-ọrò, níbi tí àkòrí ti maa sato`nà ake`kòò` nínú èrò, ֆ to` je` àgbékale` kókó-ọrò ní sisé-n-telé nínú àròkò, èrò gan-an ni emí àròkò tí ó fi àtinúdá aláròkò hàn, ilò-edè àti igúnle. Ipín keta módù kiíní ni a ti tú keke` ọrò` nípa orísií àròkò tí a ní nínú èdè Yorùbá. Bí ake`kòò`

bá mō èyi, inú igbó ni yóó kàn mágá rún ló súà, nítorí pé kí í je` ti baba tómø kó má ní ààlè, ipénpéjú lààlè filà. Bí ake`kóo`ò bá mō orísií àròkó ìoun fe` dawólé, kò ní mō ohun tó yé kó rò le`jo`nínú iṣe`rè. Idí niyí tía fi me`nuba àwọn orísií àròkó tí a ní, tó bérè láti orí alápèjúwe, aláriiyànjiyà, alálàyé, oníròyìn, ajemó`-ìsípaya, àti àròkó onisòròngbèsi. Àté àfiwéra tí a fi sàlàyé wá je` kó yéni dáadáa pé ipá ò papó mo` epon; àròkó yàtò sí ara wòn. Ìpín kérin ni a ti pa obì yó àbidun rẹ nípa ilò-èdè nínú àròkó. Ilò-èdè bérè láti orí àkóto`, ihun gbólöhùn, àwòn ifàmisi, òwe, àkànlò-èdè àti ɔnà-èdè. Èyí yóó to` ake`kóo`so`nà pé a kí í sàdéédé kó nnkan sá, a gbó`ò télé ilàrà àsóyé àti àgbo`yé láàárín àwòn eledè. Àtipé, ewà-èdè ni iyí àròkó. Ìpín karùn-ún ni oró nípa le`tà kíkó ge`ge` bí orísií àròkó kan tí a ò tií me`nubà wà. A sàlàyé ohun tó ya le`tà kíkó so`tò sí àwòn àròkó yóókù, orísií le`tà kíkó, àwòn igbésé àti àpere` le`tà kíkó wà ní abala yií.

Módù kejì náà pín sí ìpín mágùn-ún sángilití. Ìpín àko`kó` ni oró nípa àkàyé àti iwúlò akàyé wà. Ìpín kejì je` ká mō orísií àkàyé bí; àkàyé ajemó`or o-geere, àkàyé ajemó` ewì, àkàyé ajemó` isoròn gbèsi, àkàyé onítan, àkàyé ajemó` isípaya àti àkàyé ajemó` àriiyànjiyà. Ìpín keta módù kejì yií tú kéké` oró nípa ɔnà ikàwé àti igbésé tó wà níñu ikàwé. O nà ikàwé le je` ifojubùkà, isárékawé, ikàwénímò` abí ikàwégbafe`. Àfòkànsí àti ikòbiarasí ònkàwé ni yóó sò irúfe` ɔnà tí ó mágá lò. Ìpín kérin ní a tísàlàyé ilò-èdè níñu àkàyé náà. A to`ka sí bí ɔnà-èdè, òwe, àkànlò-èdè se ná dásò ewà ró àgbékale` wa níñu àkàyé àti bí imo` nípa àwòn ilò-èdè yií se lè ran àgbo`yé àti àkàyé ònkàwé lo`wo`. Ìpín karùn-ún tí ó kásé` Módù kejì nílè ní a ti soro` nípa àbùdá àti igbésé tó wà níñu isonísókí. Ohun tí a ní lo`kàn ní abala yií ni kí á fá kòmóòkun ohun tó a gbo` tàbí tí a kà jàde láisò ohun tó aşafó tàbí àkàyé gan-an sò fúnra rẹ. Módù keta ewé, soro` nípa imédèlò àti igbo`rokale` níñu àşà Yorùbá. Ìpín kiíní soro` nípa igbo`ròk ale` gan-an fúnra rẹ` àti àwòn èròjà igbo`ròkale` bì i-fi-ara-éni-hàn, ikíni, ijúbà àti àmúlò àwòn èròjà alohùn àbáláyé. Ìpín kejì rẹ` me`nu ba aáyan ògbufo` níñu èdè Yorùbá. A wo orísií ògbufo` láti orí ògbufo` eyò` oró, kókó-óró` àti èrò, orúkó èniyàñ àti ibi, ògbufo` ewì àti ògbufo` oró`geere náà.

Ìpín keta Módù keta ni àlàyé nípa èdè àmúlò níbi ayeyé lóníran-iran wà. A to`ka sí dié`lára ilò-èdè níbi igbeyàwó, isomolórúkó, òkú-àgbà, oyé jíje àti níbi àjòdún. Ìpín kérin módù keta yií dá lórí èdè àmúlò ní àwòn àwùjò wa. A gbiyànjú láti wo èdè àmúlò lárùjò àwòn oníshòwò, àwòn onímo`tò, nídií ayò, àwòn onídírì àti àwùjò ẹsin me`teéta tí ó fidí múle lárùjò Yorùbá. Èyí ló to`ka sí i pé àwùjò kòo kan ló ní èdè àmúlò tirege`ge` bí kóòdù ibánisòrò. Ìpín karùn-ún módù keta ni a fi àdàgbá ètò rosí. Ibé` ni a ti wo ilàrà ìpolówó Qjà láwùjò Yorùbá ge`ge` bí àgúnmú òwò.

A là á mo`lé` pé òkan lára ìgbó`ròkalé` tó lè jeyó nínú àràkó alábo`dé ãíàpilékó nlá niyí. A wo ìlànà ipolówó ojá àtijó àti ìgbálódé. Gbogbo èyí la lérò pé yoó ran ake`kóó` lo`wo` nínú ìgbó`ròkalé` àti àràkó.

ÀFOJÚSÙN KÓOSÌ YÍÍ

Àfojúsùn kóosì yií ni láti rí i pé àwọn ake`kóó` mō nípa àràkó ge`ge` bí àgbékale` èrò ijinlé` àti arògún wọn lórí kókó-óró` tabí àkòrí kan. Wọn a sì le mō àràkàn àti àràgún nípa èyí pèlú àgbékale` tó jiire nítorí pé ohun tí a bá mō`o`n-se, bí idán ní rí lójú eni. Mímō ìlànà àti ìgbésé yií á ran wo`n lo`wo` láti lè ronú jinlé` láàyè ara wọn yanjú ìṣòro nípa kíkó àti síso.

Ìmō` nípa àkàyé bákan náà ewe, á je` kí mùsémúsè wọn ó dá múśémúsé lórí àkàyé àti àkàyanjú àkàyé tí wo`n bá bá padé. Wọn a mō orísií ikawé àti ilò-èdè tó sodo sínú àwọn àkàyé yií. Atidáhùn ibéere nínú àkayé àti nínú ìgbòkègbodò wọn kò níi nira fún wọn bí wọn
nínú àkàyé kóosì yií.
bá kóbi ara sí òye

Ìmọ` èdè tó je` ìte wo`gbà lágùjò Yorùbá tún fara hàn nínú ko`osì yíi. Ake`kòo` yoò ní ìmọ` kíkún lórí àkoto` Yorùbá tó bágbà mu, wo`n á mọ ifamísí àti ihun orò` tó bá àṣà mu, ìmọ` ipile`nípa ilò-edè bii ṣonà-èdè àti èròjà alohùn àbáláyé bii òwe, àkànlò-èdè àti orin náà kò ní gbéyìn. Èyí la mọ`o`n-mọ`gbékale`látí dásò ẹwà-èdè gbígo`ró àwọn ake`kòo`.

Ewe` àwọn ake`kòo` a tún mọ igbo`rokale`lágùjò yálà ní kíkọ tábí síso, èyí tó je` ilépa ìmọ-èdá-èdè gan-an. Wọn a le mọ bí se ní kó, bí a se ní kà àti bí a se ní soro` tó bá òfin, ighbà àti àṣà òun àwùjò mu. Ìmédèlò ni àwùjò a máa di ìsòro fún ẹlòmíràn, sùgbo`n nípasé`ifòkànsí iṣe`yíi, ake`kòo`ò ní ní ìsòro igbo`rokale`bí ó ti wulé`kí ó mọ.

OJÚSE AKEKOO

Bí olùko` se ní ojúse láti la ake`kòo` lo`yé`lórí mímọ etò, àrògún, àròjinle` àti àgbékale`tó wà nínú àròkó, àkàyé, ìmédèlò àti igbo`rokale, be`e`náà ni ake`kòo` ní ojúse láti farabale` gba ito`só`nà àti ito`ni láti ọdó àwọn olùko` re` kí ó lè se àseyege nínú ẹkó`re. Ake`kòo` gbó`dó ka àwọn abala kóókan tó wà nínú àpilekó yíi àti àwóniwé miíràn tí ilé-iwé giga NOUN yàn fún un láti se àseyege. Ní abala kóókan, o ó máa bá ibéèrè fún ighbéléwon, o ó sì máa se iṣe` àmúse ní ipele kóókan. Ifarabale`ka àwọn àpilekó yíi se pàtákì fún àseyege re. O sì gbó`dó máa dá iṣe` àmúse re padà ní àkókò tí ó yé kí olùkó` re lè ẹigbéléwon re. Ó yé kí o mọ`pé, dandan ni kí o se idánwò ní iparí kó`osì yíi.

Ake`kòo` gbo`dò tún mó` pé awọn ibéèrè fún ìgbáradì ní iparí ipín kókan se pàtakì. Èyí le ran ake`kòo` lo`wo` láti mó ibi tí ó ti se dáadáa àti ibi tó kù

káàtò. O sì gbodò máa bèèrè ibéèrè tí kò yé o lo`wo` olùko` re lásiko` idánile`kòo` kí ohun tó ní rùn lè tán nílè.

O gbo`dò mó` pé ise` yií kí í se esin inú iwé lásán, gbogbo àwọn ilànà àràgún, àràjinle nínú àròkò, àkoto, àkàyé, àtò èrò àti igbo`rókale tí a fi bo` e nínú ko`osì yií gbo`dò je` àmúlò fún o nínú àwùjò ge`ge` bí onímo` edè àti

amèṣo`oro. Èyí ló máa fi ipa rere tí èko` ní láyé re hàn ge`ge` bí ake`kòo nípa èdè nítorí pé a ò gbodò fi owó ra òòyì kó má leè ko`ni lójú.

ÌGBÉLÉWON AKEKOO

Orísi ḥnà ìgbéléwon méjì ló wà. ise` síse tí olùko` yóò fi owo` sí àti idánwò alákòsíle. Èyí dà lórí ise` àmúse tí yóò je` didájò ní ibámu peñlù àsikò àdápàdà. Ise` àmúse je` idá ọgbon nínú Ọgo`rùn-ún. Ìrètí wà pé imò` tí ó bá gbà nínú èko` yií yóò wúlò fún ise` àmúse àti idánwò fún àseyege.

ÌGBÉLÉWON TÍ OLÙKÓ YÓÒ MÁÀKÌ

Ise` síse wà ní òpin ipín kókan. À ní fokàn sí pé kí ake`kòo` wá idáhùn sí gbogbo àwọn ibéèrè tó wà níbè. Gbogbo àwọn ise` síse yií ni a ó yewò tí máakì yóò sì wà fun me`ta tó bá dára jù. Yóò je eyo` kan ni módù kan. Módù kiíní dà lórí Àròkò kíkò, ikejì dà lórí Àkàyé, nígbà tí ikéta dà lórí Ìmédèlò àti Igbo`rókale.

Ise` síse àti ìgbéléwon yií ni ó máa fi sowo` papo` sí olùko` sáajú Ọjo` tí a bá dá. Bí idí pàtakì bá wà láti má se dá ise` náà jø kí Ọjo` yií tó pé, o ní láti fó olùko` léti, eni tí ó lè pinnu láti sún Ọjo` náà sítwájú. Idí pàtakì ni ó èmú kí olùko` se be`é.

ÌDÁNWÒ ÀŞEKÁGBÁ ÀTI ӮŞÙWỌN

Èyí ni idánwò tí o ó jokòó se le`yìn tí idánile`kòo` bá ti parí. Àwọn aláse ilé-eko` ni yóò kéde Ọjo`, àsikò àti ibi tó idánwò náà yóò ti wáyé. Má se gbàgbé pé idá àádóje (70%) ni idánwò yií kó nínú Ọgo`rùn-ún.

ÌLÀNÀ MÁÀKÌ GBÍGBÀ

Àtè isalé`yií se àfihàn bí máakì gbígbà yóò se wáyé.

Ìgbéléwon	Máakì
Ise` síse Módù 1 – 3 Me`ta tó bá dára jù ni a ó se akòsile` máakì re.	Ọgbon (30%)
Idánwò Àşekágbá	Àádo`rin (70%)
Àpapo`	Ọgo`rùn-ún (100%)

**MAIN
COURSE**

CONTENTS

MÓDÙ KÍÍNÍ:

Ipín Kiíní
Ipín Kejì
Ipín Këta
Ipín Kérin
Ipín Karùn-ún

MÓDÙ 2

Ipín Kiíní
Ipín Kejì
Ipín Këta
Ipín Kérin
Ipín Karùn-ún

MÓDÙ 3

Ipín Kiíní
Ipín Kejì
Ipín Këta
Ipín Kérin
Ipín Karùn-ún

ÀRÒKO KÍKO.....

Ohun tí Àròkò je'
Awon Èròjà Àròkò
Orísií Àròkò
Ìlò-èdè nínú Àròkò
Le'tà kíkò

ÀKÀYÉ.....

Ohun tí Àkàyé je'
Orísií Àkàyé
Ònà ikàwé
Ìlò-èdè nínú Àkàyé
Ìsọnísókí nínú Àkàyé

ÌMÉDELÒ ÀTI ÌGBÓRÓKALE

Ohun tí Ìgbó'ròkale je'
Aáyan Ògbufo`
Èdè Àmúlò níbi aye耶
Èdè Àmúlò ní Àwùjò
Ìpolówó Ojà

MÓDÙ KÌÍNÍ ÀRÒKO KÍKO

Ìpín Kiíni: Ohun tí Àròkọ je'

ÀKÓÓNÚ

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbéèrè Ìṣáájú
- 4.0 Idánile`kòo`
- 4.1 Àròkọ Kíkọ
- 4.2 Ìgbésé tó wà nínú Àròkọ àti Àtinúdá
- 4.3 Ìwúlò Àròkọ
- 5.0 Ìṣonísókí
- 6.0 Iṣe` sìṣe
- 7.0 Ìwé ito`kasi.

1.0 Ìfáàrà

Ohun tí iwo ge`ge` bí ake`kòo` yóó se alábàápàdé ní abala yií ni oró àròkọ, ìwúlò àròkọ àti àwọn èròjà àròkọ` tí eni tó bá fe` kó àròkọ gbó dómú ni ọkúnkündùn kí àròkọ re le je` ite`wo`gbà, kó sì jíire. Èyí ló je` kí á se àlákale àwọn kókó-oró bi: oríkì àròkọ, ìgbésé nínú àròkọ àti ìwúlò àròkọ. Àwọn kókó-oró tí a là kale yií je` bí ipile tí à ní mọ àgbékale wa nínú àròkọ lé lórí. Èyí kò se yìn èrò pé létò-létò ni àgbàdo ní to ọmọ lóko; ó dára kí á ti ibi pelebẹ mú oqole`je.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Le`yìn idánile`kòo` yií, iwo yóó lè:

- Mọ ohun tí àròkọ je'
- Sọ idí tí àláròkọ fi ní kó àròkọ
- Sàlàyé ìgbésé tó wà nínú àròkọ àti àtinúdá
- Mọ bí a ti ní kó àròkọ ní èdè Yorùbá

3.0 Ìbéèrè Ìṣáájú

1. Jíròrò lórí ohun tí àròkọ je'
2. Dárúkọ méjì nínú ìgbésé tó wà nínú àròkọ
3. Sàlàyé méjì nínú ìwúlò àròkọ

4.0 ÌDÁNILEKOO

4.1 Àròkọ Kíkọ

Àròkọ ni àgbékale èrò àti àtinúdá eni lórí orí-oró kan, ìsele` kan tábí ohun tó bá múni lo` kan. Ohun tó múni lo`kàn yií lè je` ìsele nípa ènyàñ, àwùjọ, ìsèlú, ẹranko, nñkan ọgbìn, iwà, ife`, idárayá tábí nñkan miíràn tí a bá ti lè ronú lè lòri. Ohun tí a pè ní àròkọ ni a sèdá láti ara àwọn mọ`fiímù yií: 'à + rò + kọ'. Ohun tí a rò ní ọkàn wa, tí a sì gbékale sínú iwé, yálà ó je` òtitó` tábí àtinúdá lásán. Ó wá je` àtinúdá o, Ó je` ìsele ojú ayé o, a gbo`dó gbé e kale bí iga`bà tí ó je` pé òtitó` ni. Èyí ni pè àròkọ gba àtinúdá, àròkàn, àrògún àti àròjinle. Pabambarì rẹ wá ni èdè àti èrò tí a fí gbé àròkọ kale. Èyí ni pé òpómúléró ni àròjinle, àhunpo`-èrò, àti ilò-èdè je` nínú àròkọ.

4.2 Ìgbésé` tó wà nínú Àròkọ àti Àtinúdá

Kí o tó le se àtinúdá tó gboúnjé fe`gbe` tó sì gbàwo bo, o gbo`dó ní èrò tó gún, tó sì jinle. Kí o tó kán lu agbami àròkọ kíko, o gbo`dó wòye, kí ó ro èrò tó jiire nítorí pé "èrò ni ọbè` gbegirí, bí a kò bá rò ó, kò níí ki". Àwọn ìgbésé tí a ní lo`kàn ni àròkàn, àrògún, àròbájọ, àròjinle, idúrówòye àti àgbékale` tí Ope`fèyítímí (1997) pè ní àròdònà ni a kà kún ìgbésé nínú àròkọ ní abala yií.

- a) **Àròkàn:** Èyí já sí ríronú kan àwọn kókó-òrò` àti kókó-èrò tí aláròkọ fe`kọ àròkọ lé lórí. Ìgbésé` yií se pàtákì nítorí pé, òun ní yóó ràn o`lo`wo` láti se àwári àwọn èrò tí o ò ní lo`kàn te`lè.
- b) **Àrògún:** ni mímọ bójá èrò tí o rò bá orí-oró àròkọ mu tábí o ti gbé ọmọ Qbà fún Ṙṣun. Síse àrògún èrò ní nñkan se pèlú àgbékale tó dáńto` nínú àròkọ.
- d) **Àròjinle:** Àtúnyewò àwọn èrò tí o rò bí wo`n se wà ní ibámu pèlú orí-oró sí ni àròjinle` dá lé lórí. Eni tó bá fe`kọ àròkọ ò gbo`dó` kí ronú níkan, ó gbo`dó` lè ronú ní àròjinle` kí àròkọ rẹ` le fesé múle dáadáa.
- e) **Àròbájọ:** níí se pèlú àgbékale` ohun tó o rò lo`kàn àti bí o se tò àwọn ìsele` náà ní ètò lo`lo`kan-ò-jókan.
- e) **Idúrówòye:** Wiwo ohun tó o rò, tó o gbé kale` ní àwotúnwò ni idúrówòye. O gbo`dó` se eléyií láti se àtúnṣe sí àwọn àsiṣe tó bá tí wà nínú èrò, ètò àti èdè rẹ nítorí bí a bá ta á, tí a ò tó`o`, yóó di ẹran onídin.
- f) **Àgbékale:** ni kíkọ àwọn èrò, àti ètò rẹ ní ibámu pèlú òfin àkoto` àti irúfe` àròkọ tí o fe`kọ. Ìgbésé` yií ni àsekágبá nínú ìse` àtinúdá.

4.3 Ìwúlò Àròkọ

- Àròkọ ni ipileṣe` àtinúdá tó ga nínú ise` akadá.
- Àròkọ a máa fún ni ní áàñfàní láti fi èrò Ọkàn eni hàn.
- Àròkọ a máa mú kí èniyàn láròjinlé.
- Aláròkọ le fi àròkọ lani lo`yé lórí ohun tí kò yé àwọn òñkàwé.
- Irúfe` ọnà ibánisorò kan ni àròkọ je`.
- Irúfe` ọnà ipàrokò kan ni àròkọ je`.
- Nínú àròkọ ni a ti lè fi èrò Ọkàn wa hàn láisí ifòyà tàbí ibérù enikan.
- Nínú àròkọ kíkọ ni mùshémúshé eni ti le dá mûshémúshé nínú ilò-èdè ati àkoto`.

5.0 Ìṣonísókí

Ohun tí a gbéyewò ní abala yií ni oríkì àròkọ, àlàyé nípa àròkọ ati àwọn iga'bésé tó ní ran aláròkọ lo'wo'. Ohun tí a rò lo`kàn, tó sì múní lo`kàn ni a ní pè ní àròkọ. Àròkọ yií sì le je` abójúayému tabí àtinúdá. Yálà ó je` oto tabí àtinúdá níkan, o gbo`dó se ètò rē bí abójúayému ni. Ídí niyí tí o fi gbo`dó télé àwọn ilànà tí a pè ní iga'bésé nínú àtinúdá bí àròkàn, àrògún, àròjinle, àròbájọ, idúrówòye ati àgbékale. Èrò, ètò ati àgbékale ni opákùtélé gbogbo àwọn iga'bésé tí a me'nu bá yií. Àwọn iga'bésé yií ni ó ní so àròkọ di à-rí-má-leè-ló ati à-wò-padà-se`yìn. A fi àlàyé nípa ìwúlò àròkọ kádií rē nílè.

6.0 Ìṣé sísé

- 1) Dárúkọ iga'bésé` àtinúdá me`rin tí o mo`, peñú àlàyé wọn ní kíkún.
- 2) Kí ni àròkọ?
- 3) Kí ni ó pa àwọn iga'bésé` yií po` nínú àtinúdá; àrògún, àròjinlé, àròbájọ ati àròkàn?

7.0 Ìwé ìtokasí

Abíø dún, J. (1996). *Àròkø àti Aáyan Ògbufò*. Lagos: Maja Publishers

Adéwolé L. aayr (2011). *Exam Focus. Ibadan: University Press*, PLC

Yusuff, A. (2000). “Àròkø àti Lé’tà kíkø” nínú *Ilò-èdè àti Èdá-Èdè*

Apá

kiíní, Harrison

Adéníyì (2000) Départment of African Language, Literature and Communication Arts, Lagos State University.

Opádøtun, O. (2003). *Ònkòwé àti ìwé kíkø Alátinúdá*. Oyo: Odumatt Press.

Ope:fèyítímí, A. (1997). “Process of Poetic Creativity in Diversity of Creativity” in Nigeria. Campbell, B.Ed. Ilé-Ife: Department of Fine Art.

ÌPÍN KEJÌ AWON ÈRÒJÀ ÀRÒKO

ÀKÓÓNÚ

- 1.0 Ìfáárà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbéèrè Ìṣáájú
- 4.0 Ìdánilékóó́
- 4.1 Àwọn Èròjà Àròkò
- 5.0 Ìṣonísokí
- 6.0 Iṣésíše
- 7.0 Ìwé ìtókasí

1.0 Ìfáárà

Ohun tó jé àfojúsùn wa ní abala yíí ni àwọn èròjà tó wà nínú àròkò. Àwọn èròjà yíí ni ó máa ní sọ àròkò di aseégbà. Àwọn èròjà yíí ni kí í jé kí iṣé kún fún àwítúnwí asán àti èrò tí kò bójú mu. Àwọn ni iyó tí a fi sí ọbé àròkò kó le dùn, kí gbóngbón sì kán sí i. Èròjà tí a ní perí náà ni: àkòrí orí-oro, èrò, ilapa-èrò, ètò, ilò-èdè, àti ìgúnle. Wón kí í se èròjà lásán, wọn tún jé ilanà tí aláròkò gbódó telé bí ó bá fékó àròkò tó jíie. Kòseémání ni àwọn èròjà yíí, ọkóókan wọn ló ní se àtìleyin fún ara wọn nínú iṣé atinúdá àti àròkò.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Léyìn ìdánilékóó́ yíí, ìwọ yóó lè:

- Mọ àwọn èròjà àròkò.
- Sàmúlò àwọn èròjà nínú àròkò
- Se àgbékalé àròkò tó jiire, tó sì jé ìtéwógbà.

3.0 Ìbéèrè Ìṣáájú

1. Dárúkò méjì nínú awon èròjà àròkò.
2. Jíròrò lórí ìṣepàtákì Ilò-Èdè nínú àròkò.

4.0 Ìdánilekóó́

4.1 Àwọn Èròjà Àròkò

Àwọn ilanà tí a ní sàmúlò nínú àròkò kí ó lé se é wò kí ó sì se ré́gí bi idodo efon ni a ní pè ní èròjà. Òté àti òfin káriayé nínú àròkò kíkó ni àwọn èròjà yíí jé mọ. Okan nínú wọn o sì gbodó má ṣaláí wà nínú àròkò àfi bí àròkò náà bá máa jé aláiseégbà ló ku. Àwọn èròjà náà ni;

- (i) Àkòrì ori-oro
- (ii) Èrò
- (iii) Ìlapa-èrò
- (iv) Ètò
- (v) Ìlò-Èdè
- (vi) Ìgúnle

4.1.1 Àkòrì Ori-oro

Àkòrì ori-oro je àrífayò rẹ nínú ibéèrè láti se àgbékale ori-oro fún àròkò. O níláti gbó` àgbó` yé ibéèrè dáadáa kí o tó kán lu ori-oro gan-an nítorí pé tí ipile bá ti wó`, kò sí irú àwíjáre tí o le wí mō tí ó fi le jo olùdánniwò lójú. Bí o bá ti mō àkòrì tábí ori-oro àròkò yií tán, o ó fa ilà sí i nídií bí ó bà je` le`tà kékéré. Àpéére ní;

Ojà Òyìngbò ní ilú Èkó
Odún Agemo ni ilú Ije bu
Omò wú mí ju wúra ló
Òga Ilé-iwe mi
Ojó burúku Èsu` gbomi mu

O sì le má fàlà sí idí ori-oro bí o bá kó gbogbo rẹ ní le`tà nílá. Bí àpéere:

AJÁ TÍ YÓÓ SÓNÙ KÌ Í GBO` FÈRÈ QLO
DEBÍ A SE N SE ILÙ BÀTÁ

Èyí fi hàn pé o mō ojútùú ibéèrè, o o kàn ró` lu ibéèrè lójiji. O sì gbó dō mō bí a se ní se ifáárà le`yín ori-oro tí yoó fi mú olùkawé nífeé` láti kí àròkò náà. Fún àpéére, bí o ba rí awọn ibéèrè yií;

- ❖ Kó àròkò lórí “Ojà Òyìngbò ní ilú Èkó”
- ❖ Dá sí oró yií pélú èrò tìré “Iṣe` àgbé wúlò ju iṣe` isègùn òyìnbó ló”.

O gbó dō le se ifáárà le`yín ori-oro. Ifáárà ò sì gbó dō pō ju ipín-afò (paragraph) kan náà ló nítorí opo iyó a máa ba ṣe je`. O lè sò pé:

Ojà Òyìngbò ní ilú Èkó

Olo`tó ni tòun otó ni ilú Èkó láarin àwọn ilú tó wà ní Oríle-èdè yií. Ó sì sòro kí ilú ó tóbi bíi ti ilú Èkó kó má ni Ojà, pàápàá jù ló nílē Yorùbá. Ojà Òyìngbò je ṣokan lára àwọn Ojà tó je` gbajúgbajà ní ilú Èkó. Èrò tó ná ojà yií pō bí èèpè ile. Idí niyí tó fi hàn nínú àkiyèsí Yorùbá pé ‘Ojà Òyìngbò ó mō pé enikan ò wá.’ Ojà Òyìngbò gbajúmō` bí isáná ele`ta.

Iṣe` Àgbé Wúló` Ju Iṣe` Isègùn Òyìnbó` Ló

Àgbé lóba, àgbé ni Ogá nítorí pé ohun tí eyé bà je ni eyé máa gbé fò. Àkiyèsí tí a se niyí tí a fi sò pé iṣe` àgbé` wúlò fún oríle-èdè ju iṣe` isègùn òyìnbó ló. Bí ó se sòro láti bá omi sotá náà ló sòro láti bá oúnjé sotá. Ta wá ló mō idí òjò bi ò se Ṣàngó? Ta ni ó mō àsírí bí a ti ní rí ounjé tó ju

àwọn àgbé lò?. Ìdí abájò àwíjáre wa pé iṣe' iṣegùn se pàtákì lóòótó fún ìlera sùgbó'n ohun tó ní se okùnfá àilera gan-an ni oqo iga'bà ni àísí oúnje, nítorí pé bí ebi bá ti kúrò nínú iṣe'; iṣe' bùse. Láifa ọro gùn, àgbò kí i sègbe' ọdá; ẹsin ju màálù lò. Iṣe' àgbé ni èmí lérò pé ó wúlò jù fún àwujo.

4.1.2 Èrò

Èrò ni ọbè gbe gíri, bí a kò bá rò ó, kò nií ki. Èrò àròjinle se pàtákì fún àròkò tó múnádóko. Àironújinle le se àkóbá fún kíkò àrokò tó je' ite'wo'gbà nítorí iṣe' tí a se tí kò lérò, àwáwí asán ni a kàn maa se. Bóyá idí gan-an niyi tí àwọn Yorùbá fi maa ní sọ pé alágbara má mèrò baba ọlé ni. Fún idí èyí, o gbó'dó le ronú jinle gidi gan-an kí ó tó kán lu agbami àròkò pélú ilapa-èrò tó wuyí.

4.1.3 Ilapa-èro

Ni àlákale ní sise-n-telé ohun tí o fe' me'nubà ní abala kóókan nínú àròkò. Èyí ló maa ní se ato'nà fún àrògún àti àròbájò. Fún àpèeré, ilapa-èro fún ori-òró. "Odún Agemò ní ilú ìjebú-Ode" lè jé':

- Ifáàrà
- Àlàyé nípa ilú ìjebu ní sókí
- Àkókò tí a ní se Odún Agemò
- Iye Ojò' tí a fi ní se Odún Age'mò
- Iséde
- Ètùtù àti èròjà ètùtù
- Àpèjúwe Agemò
- Àsekágbá odún
- Pàtákì Odún Agemò

Ilapa-èrò yií ló maa se ato'nà fún ẹni to fe' dáhùn irúfe' ori-òró yií ní ìmá pé emò' tó bá tí lójú òpó nílè kí í si aré sá. Èyí ò wá sọ pé o ò le se àfikún èrò tabí kí o yó kúrò bí kò bà bójú mu tó. Ato'nà èrò lásán ni ilapa-èrò.

4.1.4 Ètò

Ètò ni àgbékale èrò ní ibámu pélú iṣele nítorí pé ètò ètò ni yangan ní to ọmò; ètò ní àgbàdo ní to ọmò re ní àálà. O ò gbó'dó gbé kéké' saájú ẹsin; bí iṣele bá se wáyé, tó sì bojú mu ni ètò re gbó'dó je'. Bí àròkò bá dára, sùgbó'n tí kò ní ètò tó dára, ó dàbí pé o ko'ko' té yanrin kóó tó té omi lódò ni. Fún idí èyí, o gbó'dó mọ irúfe' ètò tó je mọ àròkò láti ori ifáàrà tití dé igúnle. Lára ohun tó wá lábe' ètò ni àgbékale kókó-òró nínú àròkò sí ipín-afokòkan. Èyí á maa je' kí àròkò ó já gaara. Bí iwó ge'ge' bí aláròkò láyanjú èrò re' sí ipín-afó, iṣe' náà yóó wuyí lójú àwọn òñkàwé. Ó sì je'

dandan pé èrò kan soso tí a se àkóyawo` rẹ́ ló máa ní wà nínú ipín-afó kan.

4.1.5 Ilò-Èdè

Ọnà tí iwo ge`ge` bí aláròkó gbà lo èdè se pàtakì nínú ịse` atinudá àràòkó. Èdè tó jiire ní í se ato`kùn fún èrò. Bí ilò-èdè rẹ́ ò bá dára, ó dàbí ení tó je obé tí kò ní iyó ni. Èyí túmọ sí pé iyó ni ilò-èdè je` fún àràòkó tó wuyí. Ilò-èdè tí o gbó`dó fiyé sí nínú àràòkó béré láti orí àwọn àmì atí ifàmisi, àkotó` atí àṣíkò nínú gbólóhùn èdè Yorùbá. Òmiràn tó tún dàbí rẹni ihun gbólóhùn ní Ọnà tó bá etí mu, tó bá òfin mu, tó sì je` ite`wó`gbà láarin elédè méjì tàbí jù bẹ`e ló. Iwo ge`ge` bí ake`koo` ò sì gbó`dó gbagbé pé èdè olóhùn ni èdè Yorùbá. Bí a bá ta á, ó yé kí a tóqó`. Bí o bá kó àràòkó tó dán mó`rán, o gbó`dó rántí láti dé e ládé àwọn àmì ohùn tí a ní lò nínú èdè Yorùbá.

4.1.6 Igúnle

Bí ifaàrà bá béré àràòkó, igúnle ló sáábà máa ní parí rẹ. Nínú igúnle ní a tó máa ní se àfihàn imoràn isonísókí atí àṣòkágba. Kò gbó`dó je` atúnsó ohun tó wà nínú èrò tó wá nínú àràòkó sùgbó`n ó le je` àwíjáre lórí gbogbo dún tí a ti ní sọ bọ láti ibere àràòkó.

5.0 Isónísókí

Láifi ọpá po`lopooqo pa ejò, ó hàn gbangba pé àwọn èròjà tí a me`nubà ní abala yií yóó ran ọ lo`wo` láti sèdá atinudá tó suwon tó sì je` aseégbà fún ònkàwé atí olùdánniwò. Àkòrí orí-òró, èrò, ilapa-èrò, ètò, ilò-èdè, atí igúnle` se pàtakì. Bí àràòkó bá ní èrò tó dán mó`rán tí ètò rẹ` me`he, ó le se àkóbá fún àràòkó náà. Bó bá sì je` èdè ló tàbukù àràòkó kan, èrò aláòkó ò lè gúnrégé tó nitorí pé èdè tó jiire ní se ato`kùn fún èrò. O gbo`dó`rí i pé àgbékale` rẹ fi ijinle` èrò, ètò atí ilò-èdè hàn. Àwọn èròjà yií ni o gbo`dó` pèsè sile fún àràòkó bí igbà tí o pèsè èròjà fún ọbẹ.

6.0 Isé sisé

- 1) Dárúkó àwọn èròjà tí ó se pàtakì fún àràòkó kíkó ní Yorùbá
- 2) Se ilapa-èrò fún àkòrí yií “Ojo` tí mi ò le gbàgbé láéláé”

7.0 Ìwé ìtokasí

Abioòdún, J. (1996). *Àràòkó atí Aáyan Ògbufò*. Lagos: Maja Publishers
 Adéwolé L. aayr. (2011). *Exam Focus*. Ibàdàn: University Press, PLC.
 Opádötun, O. (2003). *Ònkòwé atí ìwé kíkó Alátinudá*. Oyo': Odumatt
 Press.

ÌPÍN KETA ORÍSHÍ ÀRÒKO ÀKÓÓNÚ

- 1.0 Ifáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ibéèrè Ìsáájú
- 4.0 Ìdánilékóó́
- 4.1 Mímọ́ irúfé àròkọ́ tí ó wà
- 4.2 Ìyàtọ́ àti ijóra tó wà nínú oríshí Àròkọ́ mefeefa
- 5.0 Ìsònísókí
- 6.0 Iṣé sísé
- 7.0 Ìwé Ìtṓkasí

1.0 Ifáàrà

Lábé ipín keta yií ni a ó ti máa sòrò́nípa oríshí àròkọ́ meféefà tí ó wà Àwọn náà ni; alápèjúwe, aláriiyànjiyàn, alálàyé, oníróyìn, ajemó́-ísiipayá àti onísoròngbèsi. Bákán náà ni a ó tún wo ìyàtọ́ àti ijóra tí ó wà láárín wọn.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Ní òpin abala yií, o ó lè mọ:

- Oríshí àròkọ́ tí ó wà
- Àbùdá àti àmúyé àròkọ́ kòokan
- Àpéṣẹ́ orí-òró́ní abala àròkọ́ kòokan
- Bí ìmọ́nípa àbùdá isorí kòokan se le jé kí o kó àròkọ́ tó dán mótan.

3. 0 Ibéèrè Ìsáájú

1. Dárúkọ́ méjì nínú oríshí àròkọ́ tí ó wà
2. Só ìyàtọ́ láárín àròkọ́ alápèjúwe àti àròkọ́ aláriiyànjiyàn

4.0 Ìdánilékóó́

4.1 Mímọ́ irúfé àròkọ́ tí ó wà

Lájorí abala yií ni òró́nípa oríshí àròkọ́ tí a ní ní èdè Yorùbá. Mímọ́ irúfé àròkọ́ a jé kí o mọ́ irúféona tí iwo yóó gbà láti dálhùn ibéèrè nítorí pé kí í jé ti baba tomo, kó má ní ààlà. Lóóótó́ ni àwọn àròkọ́ní nnkan tí ó jóra wọn. Bákán náà a ò le sàírí àwọn igbésé àti àmúyé tó ya irúfé àròkọ́ meféefà tí a ó gbé yewò ní abala yií sótò́ sí ara wọn. Oríshí àròkọ́ meféefà náà ni; alápèjúwe, aláriiyànjiyàn, alálàyé, oníróyìn, ajemó́-

ìṣípayá àti onísoròngbèsi. Àbùdá òkòkan wọn tí a yànnànná ní abala yií á ran o’ lo’wo’ láti mọ bí ó se máa kán lu agbami ibéèrè.

4.1.1 Àròkọ Alápèjúwe

Àròkọ alápèjúwe je’ irúfe’ àròkọ níbi tí a ti ní se àpèjúwe ohun tí a le fíjú rí nínú àwùjọ (Adéwolé, L. aayr, 2011). Èyí ni sísé àlàyé ní ekúnre’ re’ ohun tí a mọ, tí a rí àti tí ó je’ àbùdá nnkan ló’na tí olùgbọ’ tabí ònkàwé náà yóó ni òye to jinlé nípa nnkan náà. Ó lè je’ àpèjúwe èniyàn, ayeyé, ilú, omi, ilé, ilé-iṣe’, Odún àti be’ e be’ e lo. Ninú ọkàn èni tó ní kọ àròkọ ló ti ya àwòrán ohun tó ní sàpèjúwe kí ó tó di èrò tí a gbé kale ní Ọnà tó wuyí fún àwọn olùkàwé. Bí a bá ka àròkọ alápèjuwe, èni tó ò mọ nnkan náà gbó’dó le kà á, kí ó sì yé e pé dájúdájú ohun tabí èni tí lágbájá ní sàpèjúwe nínú àròkọ re’ niyi. Èni tó bá wá fe’ kọ irúfe’ àròkọ yií gbó’dó je’ èni tó ni àwòfín. Àpeérè àwọn ori-ɔrọ labé’ àròkọ alápèjúwe ni: Ojá ale

ní ilú Arámokọ, Ogá ilé-iwé mi, Títí Márose’ Èkó sí Ibadàn, Ààfin Aláàfin Oyo’, Odún ibile kan ní ilú mi, Omobinrin tó wù mi í fe’, Odún Yemoja ní ilú Abe’òkúta, Odò Ọsun Ọsogbo, àti be’ e be’ e lo. Àwọn ohun tó o gbó’dó máa kíyésí nínú àròkọ alápèjúwe ni: Ìrisí àti àbùdá, titóbi, gíga, ihùwàsí àti be’ e be’ e lo.

Àpeérè irú èyí ni: ‘Omobinrin kan tí mo nífe’’’ tó o le wo àwọn àkiyésí wonyí nípa re: Ojó’ ori, Àwo, Eyinjú, Ìrìn, Isoro, Gíga/kíkúrú, Titóbi, Aṣo tó fe’ràn, Oúnje tó fe’ràn, Aré tó fe’ràn láti má a se, Ihùwàsí bii – sùúru, ibinú, ife’, Ogbó’n àti be’ e be’ e

Àpeérè: Ojá Ale ni’ Ilu’ mi

Ìlapa-Èrò

- **Ífáàrà**
 - (a) Ìtumọ Ojá àti bí Ojá se se pàtakì sí
- **Àgbékale Èrò**
 - (b) Orúkọ ilú re
 - (d) Àwọn Ojá tó ó wà
 - (e) Orúkọ Ojá náà
 - (e) Àpèjúwe ibi tó wà
 - (f) Akókò wo ni wó’n ná an?
 - (g) Àwọn wo ni wó’n ná an?
 - (gb) Báwo ló se máa máa ní kún tó?
 - (h) Àwọn nnkan wo ni wó’n ná an?
 - (i) Àwọn ànfàaní Ojá yií sì ilú re
 - (j) Àléébù Ojá yií

• **Ìgunlé**

Àwíjàre lórí Ojà ale' yií àti èrò aláròkò.

Àpeèrè 1

Ilé-iwòsàn Ìgbébi Tuntun ni ilú Ìkòsi

Ídùnnú nlá ló ṣubú layo láarin àwọn èniyan ilú Ìkòsi, pàápàá jù ló àwọn obinrin àti àwọn ilú kéréje tó wà ní àgbègbè ilú yií. Èyí kò sèyìn mímúṣe tí alága ijøba ibíle Ìkòsi mù iléri àtòdún-mòdún se fún àwọn mèkúnnù. Lóòtó ni ilé-iwòsàn alábo'dè kan ti wà tẹ'le rí sùgbø'n ilé -iwòsàn ~~igbi~~ ìgbàlódé ti ní dá wọn lò'rùn tó ọdún mélòó kan. Nígbà tó di osù ke'ren ọdún yií ni ijøba fi ipile' re sole. Èyí ló mù kí inú àwọn èniyan dùn bí eni tó je' tẹ'.

Orí pápá ịseré kejì ni ilé-iwé ijøba tó wà ní Ìkòsi ni ilé-iwòsàn ìgbébi yií wà. Ibi ịṣáná ni a ti maa ní kíyèsí òògùn. Níbí ipile ilé iwòsàn yií ni kàyéfi ti bère. Ojo' kan péré ni wó'n fi se ipile ilé yií.

Le'yín èyí, ó di kí ọkọ akóyoyø, akeéepé àti ọkọ àjàgbé ó maa já e'rù ~~shé~~ bí eni tí àjò dé. Nígbà tí wó'n kó'kó' bère ilé yií, kò tile jo ilé lójú wa nítorí pé igba ọnà ló wó ilé àwúrèbe ni. Orísií yàrá ló kún inú ilé-iwòsàn yií. Abáwolé ilé-iwòsàn ìgbébi yií dun ún wò, àwọn ọdà aláwò pupa ni wo'nfí se oṣo' sí òpópónà tó wó ilé-iwòsàn yií. Kò tán sibé, àwọn ọkúta àràmàndá tó ní tàn yinnyinnrin bí fàdákà ló kó'kó' maa ní kí àlejò káàbø. Bí aboyún bá bá ịrora débi tí a ní wí yií, nse ní ara yóó tù ú bó bá tì dé

enu ọnà ilé yií. Yàrá àbáwolé ìgbàlejò gan-an, kò sàije' àwòminu nítorí pé ọdà aláwò ewé tí wó'n fi kùn ún ní dán bí wúrà ni. Ero amulétutù wá ní mú ilé yií tutù bí yinyín. Àga onifukéf ùké fún ìgbàlejò fe'e lè mu èniyan tán. Yàrá ìgbébi me'rinlá ló wà ní ilé ìgbébi yií, ọkóókan àwọn yàrà yií sì ní ibùsùn méjíméji tí wó'n fi aṣo aláwò aró bò pirimu pirimu. Nínú yàrá kóókan ni àwọn ilé ìgbonse kóókan wà. Bí èniyan bà wólé ìgbonse yií, bí eni tó wà lórí ibùsùn ilé re ni nítorí àwọn nnkan olóòórùn tó ní já fikán tí o tile le je kí èèyàn mó'pé ilé-ìgbonse ni.

Le'yín yàrá ìgbébi ni yàrá onisègùn àgbà wà. Eleyií rí bi ààfin ọba ní nítorí àwọn nnkan tì wó'n fowó paté sibé. Ero amulétutù, àga onifukéf ùké, ero ayárabiàsá, ero móhùn-máwòrán àti bẹ'e bẹ'e lo. Èyím àwọn dókità me'ta tó je' ogá fi ní se ararindin tí ó je' kí àwo wọn maa dán bí idí igò. Bí èniyan bà tì fe' wó gbongàn ìgbafe' àwọn aboyún àti olo'mowe'we' ni orísií òdòdó, àwòrán àti ère lóríiříi á tì maa kí èniyan káàbø. Àga polo jántirere, bẹ'e ni àayè ìgbafe' nàà kò gbéyìn. Egbé' kan gbongàn yií ni

yàrà kótópó kan wà tó n̄ yooru l̄é ekq̄okan. Wōn je' kí á mō pé yàrà *kofí* àti *tií* fún àwọn òsiṣe', olo'mowe'we' àti àwọn aláboyún ni èyi.

Bí a ò bá ní sō àsodùn, yàrà tó wà ní ilé-iwòsàn yií á tó Ogbon. Àwọn òsiṣe ibe náà á tó me'edō' gbon pelú aso olomi aró lō'rùn wōn gbágbaágbá. Èrin, Oyàyà àti ayō ni àwọn òsiṣe' ibe sì fi maa n̄ kí àwọn èniyàn káabó s̄ ilé-iwòsàn igbe bí náà.

Oro' pupo iro' ní mú lō'wo'. Agbàayanu ni ilé-iwòsàn igbe bí igbàlódé yí. Ó le gbà tó aláboyún méjìdínlo'gbon le'ekan soṣo. Ìdí niyí tí àwọn èniyàn se n̄ yó mùdà ní ilú yií àti agbègbè re nítorí àñfaání ràbàtárabata yií. Ogun kí wōn maa lō sí ilú miiràn láti lō gbébi aláboyún ti di àfisiṣe' yìn téégún n̄ fisō.

Àpẹ́rẹ II

Odun Ibile kan ni ilu mi

Okan pàtakì lárà àṣà tó gbajúgbajà ní àwùjọ Yorùbá bí ìsáná ele'ta ní àjodùn Ọdòdùn tí wōn maa n̄ se. Tí ilú mi náà ko fi gbogbo ara yàtō

sùgbó'n ayeyé Ọdún Ògiyán ní ilú Èjìgbò mú iyatō díe lōwo'. Ní ibere osù kèsàn-án Ọdún ni Ọdún Ògiyán ní ilú Èjìgbò maa n̄ wáyé. Ojō' méje gbáko sì ni ayeyé Ọdún yií fi maa n̄ wáyé ní ilú Èjìgbò. Nínú gbogbo ojō' mējèjè yií, oriṣií nñkan; ayeyé, ètùtù, àwejewemmu ló maa n̄ wáyé. Ilú Èjìgbò wà ní ijøba ibile' Èjìgbò lápá Iwo Oòrùn ipinlé' Oṣun. Òriṣà Ògiyán yií ló gbajúgbajà jù ge'ge' bí işeṣe wōn nínú ilú yií.

Ìkéde Ọdún ló kó'kó' maa n̄ wáyé l̄é yìn Ifá Ọdún ní ààfin Ògiyán Èjìgbò. Lé'yìn ìkéde Ọdún, ojō' Ọdún tó le je' ojō' me'sàn-án, me'edógun àbí ojō' me'tálá. Òriṣà Ògiyán je' òriṣà gbogboogbò fún gbogbo Ọmọ Èjìgbò nítorí pé òun ni wōn fi tẹ ilú yií dó. Oba ilú ni abore àkó'kó' sùgbó'n àwọn àwòrò òriṣà yóókù a maa gbenu Ọba sòrò ní iwájú òriṣà yií lákókò Ọdún tàbí l̄é yìn re.

Bí ó bá ti di ojō' kiíní Ọdún, wōn a se aìsùn àṣemō jú kelele láarin àwọn alawó, abore òriṣà àti àwọn idilé Ọba ní ààfin Ògiyán láarin gbùngbùn ilú yií. Ojō' kejì ni ojō' ijésu tí Ògiyán àti àwọn àwòrò a lō sí oko lō wa iṣu. Iṣu yií ni wōn a gbé lō sí ojùbó òriṣà yií, nítorí pé Ọwo' tó'ó' níí mú Ọwo' tó'ó' wá. Wōn gbàgbó' pé Òòsà yií ló mú iṣu ta. Ọba ò gbo'dó je iṣu di ojō' Ọdún yií. Bí Ọba ò bá sì jesu di akókò ibo yií, kò si ará ilú tó gbó'dójé iṣu. Bí obì bá ti yàn lójúbó Ògiyán ni ariwo ilú á ta, ti férè a sì maa dún lō'tún-ún lósì. Àwejewemmu yóókù di àarin ojà níbi tí àwọn ará ilú ti pé wámúwàmú bí Ọmọ Ogun. Ní gbogbo ojō' tí a n̄ wí yií, pàápàá juló ní ojō' àsekágba Ọdún, titípa n̄ ojà Èjìgbò maa je'; èníkan ò gbódo ná ojà. Ojō' kérin ni àwọn abore á ọbó òriṣà yií pelú àwọn èròjá ètùtù bii; agbò funfun, obì ifin, aso funfun, otí, epo pupa àti be'e be'e lō. Ohun kan pàtakì tó je' èèwō òòsà Ògiyan ní

emu. Omọ Ọgiyán ò gbodó` memu; Ọdsà Ọgiyán ò gbodó` mògùro`. Ojor keje ni iwo`de fún àwọn abore, pàápàá jù lọ àwọn ọdó` láti 'ja ewò' Èyí túmó` sí nína ara ẹni ní ẹgba láti se ayeyé ọdún káàkiri igboró. Àkíyèsì ni pé kí wó`n tóó bẹre sí ní na ara wó`n ní ore`, wó`n gbodó ti jnlójúbó oriṣà yií. Bí wó`n bá ti je iyán, ó kéré tán òkèlè kan, ẹgba ò lè dùn wó`n mo`.

Ọdún Ọgiyàn je` işeşe tó so gbogbo àwọn omọ Èjìgbò pò`nítorí pé ibe ni okùn işokan wà. Yálà ọmọ Èjìgbò Mùsùlùmi, igbàgbó` àbí eje'sin àbáláyé, gbogbo wón ló ka àsìkò yií kún àsìkò pàtakí ní ilú Èjìgbò. Gbogbo èewò tó sì ró mo` ọdún yií ni àwọn èniyàn maa ní pa mo` láti gba àlááfià láàyè nínú ilú.

4.1.2 Àròkò Aláriiyànjiyàñ

Abojú méji ni àròkò aláriiyànjiyàñ. Èyí ni pé àròkò yií ni se pelú kí o fara mo` ọkan nínú èrò méji pé òun ló dára jù tàbí wúlò ju èkejì lọ. O ó maa sò àwíjare rẹ tí ó fi fara mo` abala kan ju ọkan lọ pelú awọn èrò rẹ. Bí o bá ti ní soro lọ sí ọtún ni o ó maa soro sí òsi sùgbó`n o gbó`dó fi hàn pé abala tí o fi sí niyí nítorí pé ohun tó wù mì, kò wù o, ní kò je` kí ọmọ iyà méji ó pawó po` fe` obìnrin kan soṣo. Bí o bá níí se pelú ifagagbága láarin olùdije méji, o ó maa bu enu àte` lu abala tí o kò faramo`, o ó sí maa sò idí rẹ tí o o se fara mo` ọn láímú èébú tàbí èpè ló`wó`, tí ó le da àwùjò náà rú. Ó sàñ kí o me`nu ba àñfààní àti àlèébù nínú abala méjéèjì sùgbó`n ki o fi sí abala tìre ní iparí, ni iwo`n igbà tí kí í se ojukorojú ni àriyànjiyàñ náà.

Iwo` ge`ge` bí aláròkò gbó`dó le ronú jinlé, kí o sì mū èrò jáde ló`polopo` ó tó láti se`gun egbé` kejì nítorí pé olúkúkù ló ní sáré kí iyó lè dun tire. Ààyè gba itàn sókí, àkawé àti ẹfè láti mū kí àròkò dùn tàbí láti kín èrò rẹ le`yín. Kódà, kó se nínú iwo`n. Iwo` ge`ge` bí aláròkò gbó`dó se àgbékale rẹ bí igbà tí ò ní bá àwọn oluwòran soro.

Àkíyèsí

- Aláròkò gbó`dó yan àwọn kókó-èrò tí yóó mū kí òñkàwé gba èrò rẹ wólé
- Ó gbó`dó fi opolopo` kókó-øró` àti àlàyé kín èrò rẹ le`yín
- Kókó-øró` ò gbó`dó dín ní me`rin àbí mårùn-un fún abala tí o fara mo`.
- Aláròkò gbó`dó kíyèsí òté tí ibéèrè fi léle yálà kí ó soro` sí abala kan ní àbí kò soro` sí abala méjéèjì ná kò tó fi sí ibikan.

Àpẹrẹ orí-øró fún Àròkò aláriiyànjiyàñ

- Owó lègbó`n ọmọ làbúrò
- Ọmọ wù mí ju owó lọ

- Ṗmòkùnrin dára ju Ṗmòbìnrin lò
- Ìjòba ológun wúlò ju tí alágbdà lò
- Ìgbà òjò dára ju ìgbà eérùn lò.
- Àwọn olukò` lò fa jíjó ájoréyìn iná eko`.
- Iṣe` Àdáni dára ju iṣe` ijòba lò
- Dókítà wúlò fún ilú ju àgbè lò.
- Ìyàwó kan dára ju ìyàwó méjì lò
- Ilé-ìwé aládàáni dára ju ilé ìwé ijòba lò.

Àpẹ́rẹ́ ńlápá-èrò fún àròkò aláriyànjiyàn:

Dókítà wúlò fún orílé- èdè ju àgbè lò

- **ifáárà**
- Àlayé nípa iṣe` àgbè` atí àbùdá dókítà
- Ojúse àwọn àgbè` atí dókítà.

- **Kókó-èrò**
- Àwọn dókítà ní ní gba emí là pélú ìrànlò` wò` Olò`run
- Bí kò sí ńlera kò sí agbára láti ńiṣe` àgbè`
- Dókítà lò je` ká mò ohun tó dára ní jíjé atí àñfààní wò`n fún ara
- Dókítà le ńiṣe` ní ibikíbi yálà ìgboro, abúlé tábí iletò kan.

➤ **Abala kejì**

- Àgbè lò ní pèsè oúnje fún gbogbo ilú.
- A lè de`yé sí ilé-ìwòsàn sùgbò`n a ò le dè`yé sí oúnje.
- Àwọn àgbè ò gbòdò da iṣe` síle ki ilú ó mò` mò` o`n lára.
- Púpò nínú ohun èlò àwọn dókítà gan-an lò je` iṣe` ọwò` àgbèní iberepepe.

- **Iguúnle**
- Sò èyí tí o fara mò`nínú abala méjéejì

Àpẹ́rẹ́ Àròkò Aláriyànjiyàn ní kíkún:

Owo Legbọn, Omo Lábúrò

Owó, Ṗmò atí alááfià, kí Oba òkè Ó má fi Ṗkan wò`n wa ni àdúrà àwọn Yorùbá. Àfikún lásán ni àwọn ire miíràn. A ò le kóyán àwọn me`tèetà yíí keré nínú àwùjò, sùgbò`n àkiyésí fi yé wa pé owó lò se é se ilé ayé nítorí pé, ‘osì ní ní je` ta-lo-mò`-ò` -rí? Owó ni ní je` mo-bá-ò-tan’ ni òwe awọn Yorùbá. Owó ní kẹké` ihinrere, kódà ihinbúburú gan-an. Owó ní bí òun ò ba sí nílé kí ẹníké`ni má se dábáá lè`yìn òun nítorí pé àbá lásán láisí owó, asán ló já sí.

Owó ni a fi máa ní se ilé ayé. Bí èèyàn ba tilé bímò tí kò lówó lòwò, ó kò di omò ọlò`mò. Owó ní a fi ní kò`lé, owó ni a fi ní tò`mò. Bí ilé ọlò`mò kò bá ní dùn yùngbà, tó sì tòrò bí omi a-fòwúrò-pòn, iṣe` owó ni. Idílè tí ò

lówó lówo` tó ní bímø bí ele`d àfàimò` kí ọmø tí wɔn bí ó má di ọmø isøta. e

Bí e bá ní gbo` bàbá rere bàbá ke, owó ni kì í se ọmø. E ò le rí ọpø èniyan le`yìn ọba, ọsèlú àbí èniyan tí kò lówó lówo`. Bí e bá rí ẹníkan to ní dandan àfi bí òun ní iyawó me`rin àbí mårùn-ún, iṣe` owó ni. Èyí mù mi rántí orin ibile kan to ní:

Owó lobinrin mò

Owó la fi n kólé

Owó la fi n bímø

Ìbòsí owó o

Owó ló sɔmødé dàgbà o

Owó ló lè ra ipò fún ni kì í se ọmø. Bí èniyan bá bú ọ le`yìn ti ọmø bá rò fún ọ, bí kò bá sí Náirá lápò kò sí bí oluware se fe` ni ẹnu ọrø. Yóò kàn maa fapá jánu, fese janle lásàn ni bí ewúre` tó ní bínú sí olówó rẹ. Èmi ò tìí rí ọtøkùlú kan tó di ipò àṣe mú, pàápàá jù lò láyé òde-ònì nítorí ọmø. Owó ni a fi maa ní ra ipò fún ara ẹni, idilé ẹni àti ọmø ẹni.

Owó ni a fi maa ní se ilé ayé. Owó ló le ra ohun gbogbo. Kódà, àlááfià tí owó ò le rà, yóó gbiyanjú se dié kí ojú tó ti owó. Sùgbø`n ta ló gbo` ibi ọmø ti fa àlááfià rí? Owó ló lè fa àlékun àwọn ọrø miíràn bí ilé, ẹsin, ọkø, agbára àti be`e be`e lò. Àgbà tí ò bá ti lówó, agídí lásán ni irú wɔnmáa ní ní.

Owó ló le gun èniyan kó ní òun fe`e` dárà tó wu òun kì í se ọmø. Bí ọlø`mø bá dábàá tí kò lówó lówo` nínú rẹ ní àrà náà yóó rà mò` bí ìti ọgede. Sùgbø`n bí olówó bá dábàá, a maa di ọgbø`n mò` ọn lówo`.
Láyé ọjø`sì ni a tí ní bímø lò repete, sùgbø`n lóde òní, eni tó bá dań irú re wò, yoò fenu fe`ra bí abebé. Bó wá se burú tó náà, olówó kì í se opipì tí kò rí iye` bo ara rẹ débi pé yóó bo ọmø. Olówó le se ohun tó bá wù ú. Ìdí niyí ti Yorùbá fi maa ní sò pé olówó sohun gbogbo tán, iyá ni ó je` ọmø tálákà. Bí a bà bímø bímø repete tí a ò rówó gba ekø` tó yè kooro bí ẹni fa ọmø wáyé sìñù ìyønu ni. Ọmø gan-an le gbéná wo awọn òbí rẹ lójú pé, èé se tí e fi mú mi wáyé wá jiyà gan-an? Ọrø ò dùn le`nu òbí tó bímø tí ò rówó fún ọmø re ní ekø`. Irú ọmø be`e nií di ọmø pàpànlagi.

Bákán náà ẹwé, ọmø niyì, ọmø nidé, bí aládií ò sí nílè ọmø wø`n ní jogún ẹbu. Olówó kan ò rø`mø rà lórí àté`. Olówó tó bá tile gbiyanjú e wò, ogbe ọkàn kò lè tán lóókan àyà re pé ọmø ọlø`mø lòun ní tø` . Bó pe`, bó yá, oyin á re kókó igi, màriwó á padà sò'rùn ọpe. Àwọn Yorùbá ní: ọmø leyìn, ọmø leyẹ. Èdùmàrè fún wa ló`mø tí yóó seyìn de ni. Kò sí ẹni tó sò pé Èdùmàrè fún wa lówó tí yóó seyìn deni. Ọmø ní yóó sò ni di àwòrán ère ló`jø` tí a bá lò, kì í se owó.

Bí olówó fi gbogbo ilú ní owó àti dükìá tí kò ní ọmọ, owó olówó lásàn ni. Bí ó sì kó ilé jan-an-ràn bí ile tití dé ìgbérí òkun, tí kò bímọ ilé òfo lásán ni. Ọmọ ló ní mú inú ẹbí dùn kí í se owó lásán. A ti rí ẹni tó bínú pa ara re nítorí pé kó bímọ sùgbó'n ile àánú Olórún kí í sú ni ti oró owá Èníyàn le lówó ní ìgbà tó dàgbà tán nítorí pé bí emí bá wà, irètí ní bẹ, kò ri bẹ'e fún tí ọmọ.

“Ìran me ta kí í tòsi” ní Yorùbá wí. Bí baba ò bá lówó, ọmọ le ní owó, kó sì tójú obí re, kó tó lọ. Owó la le fi wá ọmọ, a ò le fi ọmọ wá owó. Ọmọ lègbó'n kí í se owó, ní tèmi. Bí a bá búní lè'yìn tá ò sí nílē, ọmọ ẹni ló máa ní délé sọ fún ni.

Láisí àní-àní, bí owó tile dára, sibé ọmọ niyi, ọmọ nide. Ọmọ ẹni ni àwòrán ère. Kò se ni tó ní kówó gbeyin oun bí kò se ọmọ. Be'e, ìgbeyin ló jù. Ìgbeyin ni Yorùbá máa ní dù ní gbogbo ayé wọn. Èyí ló bí ipèdè pé, “òwúró mi rèé, baba je' kí ale' ó san mí. Ọmọ ẹni ni ale' ẹni.”

4.1.3 Àròkọ Alálàyé

Àròkọ alálàyé je' irúfe' àròkọ tí ó nílò àlàyé repete. Àròkọ alálàyé ni a fiń se èkúnre're' àlàyé lórí ori-òró kan. Àròkọ yií gba àròjinle' gidi nítorí ori-òró tí ó gba sùúrù ni ó sábà máa ní je'. A gbo'do' se àlàyé le'kún-re'r e' kí irú àlàyé be'e sì fa ogbo'n yó, bí be'e ko' kò níí wú ònkàwé lórí láti kà. Orísi íhà ní ònkàwé lè kó sí ori-òró kan. A wá gbo'do' fi hàn pé a kí í se opè ni wá nípa ori-òró náà. Irúfe' àròkọ yií kò gba itàn sisó regedé, kódà bí ità bá máa wà, sóki ni. Àpeèré ori-òró fún irúfe' àròkọ' yií ni;

Ise' ni òògùn

ise' Ise' aso

híhun

Àímàsìkò ló ní dààmú édá

Dandan lowó ori

Kò tíi tó àkókò fún mi láti láya

4.1.4 Àròkọ Oníròyìn

Ìṣe'le ni a máa ní fi irúfe' àròkọ yií ròyìn. Aláròkọ gbó'do ròyìn ìṣe'le yáà àtinúdá tàbí ibáyému bí ìgbà tó ṣe'le gan-an ni. Ó gbó'do sàgbékale àkókò ìṣe'le, ibi ìṣe'le, àwọn tó ṣe'le sí àti àkíyesí aláròkọ gan-an fúnra re. Ìgbésé inú itàn re' gbó'do télérara wó'n ní sísé-n-té'lé débi pé ìṣe'le kan gbé ẹnu lé òmíràn. Irúfe' àròkọ yií kò fe'ràn àsòdùn tàbí àṣorégéé púpo.

Ìberé itàn gbó'do muni lo'kàn débi pé ònkàwé yóó nífée' láti kà á dé qn O sì gbó'do tú keke' iparí itàn re' tití tí yóò fi dé opín itàn, kí ó le mìònkàwé lo'kàn láti kà á dé opín.

Ìlò oró-ise nínú àròkó yií gbó-dó je' àṣíkò tó tí kója kí ó le fi hàn pé ìròyìn ohun tó ti sélé ni ò ní se, kí í se ohun tó sésé máa sélé lo'jo' iwájú àbí èyí tó ní sélé lo'wo'lo'wo'.

Àpèrè orí-oró fún Àròkó oníròyìn ni:

- Ojó' òmìnira Nàijírià
- Ojó' burúkú èsù gbomímu ní Ojó' kejì osù
- Irin-àjò mi sí Òkè Qya
- Ojó' a kú làá dère; èníyàn ò sunwó'n láàyè.
- Orí yéye ní Mògún, tásé ló pó
- Ayéye Odún Olo'jo' tó kójá
- Eré bo'olú aláfese gbá láàrin Nàijírià àti Brazil
- Ìjámbá iná kan tó sélé lójú mi.
- Ayéye igbeyàwó Egbo'n mi

Àpèrè:

Ikolu` Awon Omo Nàijírià` si` ilé-itája` Sopuráiti` ni Ilu` Èkó

Óró súusùu ni èsù ní shù. Ojó' burúkú èsù gbomímu ní Ojó' kejì osù Késàn-án, odún 2019 ní Jakándè ilú Èkó. Ojó' yií ni èkuru ti eyí ní ifáñfá nítorí esan tí àwọn ọmọ Oríle-èdè yií múra láti gbà lára àwọn ilé-ise' to je' tí àwọn ọmọ oríle-èdè South Africa tó wà ni Oríle-èdè Nàijírià. Ojó' kiíní oṣù kejó ní ìròyìn kíkan gbòde àgbáyé kan pé àwọn ọmọ ileSouth Africa se ikòlù nlá sí àwọn ọmọ adúláwó' egbe' wón tó wà ní agbègbè kan ní Oríle-èdè náà. Ohun tí á gbó pé ó fa èyí ní ọmọ oríle-èdè wó'n kan tó eníkan dá emí rẹ légbodò. Sé ijimèrè wó'n sì ti fe' igi í gún te'lekí kùmò àna rẹ tó há, Wó'n gbinàyá pé dandan àwọn ọmọ Oríle-èdè Nàijírià ló pa ení náà. Oró di 'bí o ò ló, yá fún mi'. Wó'n gbónà iletò tó je' ti àwọn ọmọ adúláwó, pàápàá jùlò ọmọ oríle-èdè Nàijírià. Wó'n sì ti iná bó ilé wó'n, wó'n kó wón le'rú, wó'n kó wón le'rú, wón sì sò wòndòkolombo.

Bí èèyàn bà jorí ahun tó bá wo àwòrán işelé lálúrí yií lórí ero ayélújára, yóó me'nu ekún. Yàtò sí pé wó'n ti iná bó ilé níbí ti Ọké' àímoye dùkiáti jóná, wó'n tún kó gbogbo dùkiá àwọn ọmọ Nàijírià lónírúurú. Pabambari rẹ wá ni emí àwọn èníyàn tó sònù nínú làásigbò yií. Le'yìn-ò-reyìn Ìjoba Oríle'-èdè South Africa bu ẹnu àtẹ' lu ìròyìn yií pé iro' ló ní je' àlo'. Nje' ọ agbó'n se', oyín se', ojú olóko reé kqobùkqobu. Awọn ọmọ oríle-èdè Nàijírià fónnmú. Tolórí tẹlé'mù ló fí ehónú hàn lórí móhùn-máwórán, lórí ayélujára àti ìwé ìròyìn. Èyí ló fa ikòlù sì ọkan lára àwọn ilé-ise' àwọn ọmọ oríle-èdè South Africa tó wà ní oríle-èdè Nàijírià ní Jákàndè Le'kki, ilú Èkó. Sé olójú ò sì ní lajú sile kí ó fó'. Eníkan làá mò ohun tó kò dára fún. Awọn aláṣe da àwọn olo'pàá sita láti kojú àwọn ọdó langba onísùnmóní a-ri-jé-nínú-ibàje' náà. Awọn olo'pàá gbá yá àwọn tó se ikòlù sì ilé-ise'

yíí. Șùgbó'n nígbà tó je'pé ogun kì í se iyán: ogun kì í se ekó, iná ibó'n tawon olópáá tú síle láti dún kùkùlajà mó' awon odo' náà lówè, ó láró nínú. Nse ni ibon sési bá okan lára wón. Kékeré ni a pe oró náà. Àwọn olópáá ò le sún mó'ón, àwọn odo' yóókù náà ò le sún mó' éni tí ibon bá. Ó sé bí eré bí eré, ó subú lulé, ó kú. Ikú re yíí wá dí iṣu ata yán-an-yàn-an.

Lójor tí a n wí yíí, éni tí kò rà san níbè. Gbogbo okó àwọn olópáá ni sun jóná ráúráú bí esun iṣu. Éni tó n lójú opópónà kan iyónu. Gbogbo díngí okó lójú di eyo. Sunkeré fákere okó lójú pótó fe're dé òkun erémi. Ká má fa oró gún, nñkan se lájò, a ò dèle wí ní ojo' burukú yíí.

4.1.5 Àròkó Ajemọ́-Isípayá

Ge'ge' bí orúkó re, irú àròkó báyíí jẹ mó' isípayá tábí ifihàn. Ó sì máa n wá nípa imisi. Eyí ni láti fi iwádií ijinlé tábí ohun tí ó farasin han àwọn èniyàn nípa nñkankan. Àròkó ajemọ́-Isípayá dá lórí ohun tó wá ni àyíká wa ati àkiyèsí tí aláròkó se nípa nñkan náà. Àlàyé nínú irúfē àròkó yíí a sí òñkàwé lójú sí ohun tó kò mó te'le nípa nñkan náà. Ó lè je' iṣe le, èrò, tábí edá owo' Olódumàrà kan. Àròkó yíí le şafihàn iwlò, orísií, àléebù ati àñfààní tó wá nínù nñkan náà. Órínkinniwín àlàyé nípa bí nñkan se rí ní àròkó yíí n se àgbékale. Àròkó tí yoò se ni ní "ha" tábí mú nñkan tuntun tábí nñkan iyále'nu bá èniyàn ni. Àpẹ́rẹ́ àwọn ori-oró tó bá àròkó yíí mu ni:

- Igí Ọpẹ
- Ilú Ibàdàn
- Ilù gángan síté
- Ilé iṣe'
- Gbèsè
- Ogún
- Gbígbé ilú nñlá
- Omí
- Igbà òjo
- Ibálé nínú àṣà igbeyàwó Yorùbá
- Iṣe' Àgbẹ
- Ohun Ọsin

Àpẹ́rẹ́ Ìlapa-èrò fún àròko ajemọ́-Isípayá

Àpẹ́rẹ́: Igbà òjò

- Ifáárà
- Àpèjúwe igbà ní Yorùbá
- Orísií igbà
- Àsikò igbà òjò

■ **kókó -èrò:**

- Àbùdá àsìkò òjò
- Ara ewéko àti ènìyàn á tutú
- Àsìkò Ọgbín àti ìdùnnú àgbẹ
- Odò àti şe'le'rú lóníran-ñ-ran.

- Opo oúnje yanturu
- Kì í sí àisan púpo
- Omi a maa pø

- Ìtura a maa dé bá ara
- **Àléébù**

- Òjò a maa díni ló'wó' işe'
- Irè oko a maa bàjé' nítorí opo òjò
- Òtútù àti ḡìnìintin a maa soko fún tarúgbó ti mojésín
- A maa dí ayeyé ló'wó'
- Ìjàmbá okó a maa pø nítorí ḥòà yíyo`
- Ikú arúgbó ò lónkà ní àkókò yíi.

➤ **Ìgúnle**

- Èrò aláròkó lórí òjò

Àpẹ́rẹ II: Igi Ọpẹ

Ìfáárá

- Àlàyé lórí àbùdá àti ohun tó yà á sọ'tó sí àwọn igi miíràn.

Kókó-èrò

- Igí Ọpẹ je' igi owó
- Igi Ọpẹ' kì í kú bọrø
- Igi Ọpẹ pèsè işe' lóníran-íran
- Ọgbín igi Ọpẹ rorùn
- Oúnje' wà lara igi Ọpẹ
- Eko' wà lára igi Ọpẹ

Àñfààní

- Gbogbo ohun tó wà lára igi Ọpẹ' ni owó
- Kò sí ohun kan tí kò wúlò lára igi ọpẹ
- Iṣe' tí ó ní ti ara igi Ọpẹ' wá pø
- Ọtí àti ẹmu wà lára iwu'lò igi Ọpẹ'
- Epo ni iro'jú Ọbe, ipa epo nínú àwujø kì í se kérémí

Àléébù igi Ọpẹ

- igi Ọpẹ' a maa gbále tán níbi ó bá wà
- Gígun igi Ọpẹ' tí ran Ọpø ní Ọrun
- Àti re'yín igi Ọpẹ bí ò bá wúlò mọ' le
- Ọtí ara igi Ọpẹ tí sọ Ọpø dí aláàbø ara

Igúnle

- Èrò aláròkò nípa ìwúlò òkú àti àaye igi ọpẹ, owó ni.

Àpẹ́rẹ III

Okó Oju Òfurufú

Bí Ọgbó'n tí ní gorí Ọgbó'n, tí ìmọ ní gorí ìmọ ni àwọn ohun amáyèdérùn nà tésíwájú. Okan pàtákì lára ẹrò amáyèdérùn tí ìmọ ijinlé gbé wó ilé ayé ni nnkan irínse lóríṣiṣí. Ó bẹre láti orí kéké' àfẹṣewà, alùpùpù, ọkòlórisiṣí, ọkó ojú omi, ọkó ojú irin àti ọkó ojú òfufufú. Ení tí yóó pẹgàn àjánàkú ni yóó sọ pé mo rí nnkan firí ni ọrò àwọn àwárá láti inú ìmọ ijinlé yií nítorí pé a ònílò ká ke'se sí ojú ọnà mọ láti iga'bà ti àwọn ohun irinnà yií ti dé, pabambarí láàrin wó'n ni ọkó-ojú òfufufú.

Ìmọ ijinlé tó se àwárá ọkó ojú òfufufú tún kojá kàyééfi. Nígbà ọyìnbó se ọkó lóríṣí tí ò tún tó àsìkò tí a nílò ó àti iye èniyàn tó le wó inú re rín irínàjò le'ekan soṣo, ni wó'n bá tún se àwárá ọkó ojú òfufufú. Bí èniyàn ní re iga'bérí okun, bí ní lọ sí ilàmejì ọsà, píkí bí a ní yínmú ni ọkó ojú òfufufú á gbéni débe. Kò fi àsìkò sòfo. Ibi tí ó lè gba ọkó ayó'ke'lé' tabí ọkó akérò ní odidi ojó' kan gbáko, kò lè gba ọkó ojú òfufufú ni wákàtí kan. Èyí mú kí ó rórùn láti rín irínàjò bí ení tí ó gúnyán nílè' yii, tó lọ gba Ọbè ní òkè okun tí iyán rẹ o sì sáàápá.

Bákan náà, púpó nínlú ewu ojú ọnà tí a fowó' fà, tí ẹranko, adánilò'nà ààsìse ni ọkó ojú òfufufú máa ní dènà. Șebí ení tó bá tile pe' lórí imí ní eesin-ké'eṣin máa ní bá níbè. Kò wa ku ení tí ó lọ dojú ijá kò ọkó ojú òfufufú, ó ti di àwòmò'jú tí adiré ní wo àgbádo inú igò.

Ìjàmbá ọkó ojú òfufufú kò wó'pó bí àwọn ohun irinnà yòòkù. Bí ò bá nídií, o sòro láti gbó' pé ọkó ojú òfufufú ta àwọn èniyàn ní ijàmbá. Wó'n ò tile le pàdá ara wó'n débi pé wó'n ó kó lu ara wó'n bí àwọn ọkó orí ilé. Ọlò'run ló mọ iye sunkére-fákére tíí bá máa wà ní ojú-ọnà sì òké okun àti àwọn ibómíràn bí ò bá sì ọkó ojú òfufufú. Ogunlo'go' èniyàn tí ọkó ojú òfufufú n kó lè'ekan soṣo mú kí irúfe' nnkan báyí sele.

Ítò'wò ni à á mọ adùn Ọbè, iròyìn ò tó àfójúbà, ení tí ó bá ti gun ọkó ojú òfufufú ni yóó mọ irúfe' igbádùn àti irórùn tó wà níbè. Bí ó ti tún je' pékò fásìkò sòfò tó; àwọn ohun amáyèdérùn tó wà nínlú rẹ kò ní àfíwé, Ilé iga'bónse, yàrá awakó pélú àwọn amoju'-erò. Àwọn nnkan yií ló wà létòlétò bí agbádó se é to Ọmò.

Ewe, kò wá sí bí a ó se rín tóri ònì mì, nítorí pé tibitire ni a dá ilé ayé. Ídí niyí tí a ò fi lè sọ pé ọkó ojú òfufufú kò ní àléébù tiré. Bí ọkó ojú òfufufú bá ta ijàmbá le'ekan soṣo péré, gbogbo ayé àti ọrun ni yóò gbó'. Àlejò tó yóó bá Ọlò'run nílè ní ojó' náà kò níí mọ ní ìwònbá. Sé kí í wá se pé a ti dérú lò'wó' ohun ti a fowó' ara wa se?

Ohun tó máa ní mú kí ijàmbá eekan soso oħún mile titi ni opo èniyàn tó wà nínú re. Oqo dàá síle kí á tún un sà kúrò ní ti ɔkó ojú òfurufú, pátápátà láà foju ni; e lo gbé àwọn tí kò kú kò sí níbe àfi bí Olo'run bá ní oúnje tí onítohún máa je láyékù ni. Bí a ò rantí gbogbo re, a rantí ijàmbá ɔkó ojú òfurufú *Tsosoliso* ní nnkan bí ɔdún mélódó se'yin. Níjor' ijàmbá ɔkó ojú òfurufú yií, 'nnkan se lájó, a ò délé gbó' ní'. Ení tó kàn ló mo.

Ó ye kí a tún fi kún un pé kí í se gbogbo èniyàn ló ni àñfààní sí ɔkó ojú òfurufú. Mekúnnu tí ò rówo' hórí ò le dámoràn láti wó ɔkó ojú òfurufú, egbe' je'ge'de ni wó'n máa ní to ara wó'n sí. Ibí a bá ti wó ɔkó orí ileegberún me'ta, owó ɔkó ojú òfurufú fún irú iřinàjò be'e a tó ogo'ta egberún. Kí wá ni àñfààní orógbó, nígbà ó je' pé ɔwo' àwọn oló'lá atí oló'lá nikan ló ní lolá ɔkó ojú òfurufú?

Bí a wí ogún, bí a fó ɔgbon, a ò le sài kíyésí pé àñfààní ɔkó' ojú òfurufú pò ju àléebù re. Óun ló rorùn jù, kíí fásikò sòfò, ó dènà ijàmba, be'e sì ní ighbádùn kéléle ni iřinàjò pélú ɔkó ojú òfurufú.

4.1.6 Àròkó Onísoròngbèsi

Àròkó onísoròngbèsi je' àgbékale itàkuroso láarin àwọn èniyàn méjì tábí jù be'e lo tí a kó bí àròkó. Bí isoró eni àkó'kó' bá ti lo ni enikejì á soro Élórí nítorí pé isoró ní iga'bési, isúnkunsí ni i-gbétè-gangan. Irúfe àròkó yií ni opákùtèlé ohun tó ní dí eré-oníse nítorí itàkuroso tó wà nínú re ni opákùtèlé eré-oníse. Aláròkó náà ló ní fi ɔro sí enu àwọn méjéejì tábí jù be'e lo. Èyí wá mú un kó pón dandan fún aláròkó láti ní atinúdá, àròjinléati ebùn èdè. Gbogbo ohun tó bá dàbí ifarase ní aláròkó yóò ko' sínú àkámó' láti dá a yàtò' sí ɔro sisó gan-an.

Àpèrè orí-ɔro fún àròkó onísoròngbèsi ni a kó sí isàlé yií:

- Aṣo ñlá kó' ni èèyàn ñlá
- Àyé làá se, ká tó sòrun
- Oúnje' lóre' àwó
- Eko' iwegé ò tà mó
- Sùúrù ni baba iwa
- Ọwó' Ọmọdé ò tó pepé, tágbałagbà ò wókérègbè
- Àsà ibile atí àsà Òyìnbo

Bí ó tile je' pé ó fe'e sún mó àròkó aláriiyànjiyàñ díe, kí í se àriyànjiyàñ gan-an ní pàtó nítorí pé; ó fe're mà sí orí-ɔro tí a ò lè gbé yewò nínú àròkó yií. Idí ni pé ó fààyè gba kí á sàmúlò opo èrò, ó sì gba atinúdá. Ohun tó tún mú un nira ju àwọn yòókù lo ni ɔnà isoró-ní-gbèsi atí ilapa- èrò re tó sòroó se bí a bá fi wé àwọn àròkó yòókù. Àpèrè Àròkó onísoròngbèsi ni:

Aso nlá́ ko lèèyàn nlá́

Adé: Heè héé! Wó'n ní aso nlá kó' ní èèyàn nlá, a ò sì tún le má lo aso tódára nítorí irínisi ni iesenilojo.

Akin: Èwo ló wá je' ohun ıyanu nínú èyi? Ìti ogede ni, kò tó ohun tí a ƙémáa yó àdá bę'. Șebí ohun tó bá kó ojú sì ẹníkan, eyin ni yoò kó séléomíràn. Bí a bá ní aso nlá kó' ní èèyàn nlá. Sé ó wá yé ká lákışà bí?

Adé: Èmi rò pé ohun tó mú oró yíí wá ni pé kó yé kí èniyàn je' àgbá òfífo lásán. Bí èniyàn bá kàn wo aso kembé tí ò lógbó'n, tí ò nímó, óseéše kò padà tę'. Aré owó, olá, olá imó ni emí léror pé ó yé kí èniyàn kó' kó' sá ná. Emí tó bá ló'lá, tó wosó tó mó ní iwonba ló sí agbo, bí gbogbo èniyàn ò móo', àwọn dié á gbé e ga pé bàbá alayé ló ní bó yíí.

Akin: Șùgbó'n iwon náà ni nnkan dùn mó, kò yé kí èèyàn rín ìrin besebese kí wó'n má ba à bę' ní ise'kise'. Opó ló ti kó' kó' fara yíegbin nípa àiwó aso tó dára. A wá ní imí gíngín wá léti awo gbe'giri, ká nù ún kúrò ká máa jéun ló, sé bí ojú bá kúrò, okàn le kúrò níbe ni? Ó yé kí èniyàn máa félá kò sì wó aso tó fi bí olá rę' se tó hàn, kó má baà kan àbùkù.

Adé: Lóóótó' lóro tí o sò șùgbó'n ó yé kí a mó pé ó sunwóñ kí wó'n je' èniyàn láti mú agbá dé iwájú agbo ju kí wó'n wá já iràwó èniyàn tó tí ka ara rę kún bàbàrà wále ló. Àgbá tí ò bá lómí nínú ló ní pariwo, èmi tí rí opolopo olówó tó se pé aso tó mó niwón ní wó'n máa ní wó. Bí owó bá tó owó, tí ipò to ipò, kò nílò kí a se sè máa wá sò'wó, wá sò'rún kí wó'n tó mó pé olówó ní olúware. Òkíkí tí ò nítumó' lásán ni aso nlá le fà fún èniyàn. Ẹníkan kí í kó' ɔgbó'n imó, àyé, olá sì ojú, be'ę' kò sì lára aso.

Akin: Șùgbó'n olówó tàbí eni nlá tó bá kàbùkù nítorí aso to wó náà, ó yé kó fa wáhálá o, nítorí kií se ejó' àwọn eni tó rí i fin. O dàbí oró kòfésókan tí wó'n pè sì àpèjé nílò kan bí àlejò pàtákì. Wó'n rétí tití, wó'n ò rí i, láímó pé ó tí dé inú agbo pelú aso tó kó fi irú èèyàn tó je' hàn. Ìgbà tí wó'n gbé oúnje' fún un, Oúnje' bí alágbe ní wó'n gbé fún un. Kò bínú, ó dide padà ló sílé lati ló pàáró aso. Ìgbà tó padà dé, àye'sí tí wó'n fi pè é sí iwájú agbo kàsiàrà. Ìgbà tí wó'n gbé oúnje' eni nílò fún un, ó kan mú etí aso rę, ó fi ní ro qbe débí pé aso náà kò se é rí. Oró se wó'n ní kayééfi.

Nígbà tí àsìkò àtisóqó tó, ó gba ero agbagbe, ó sì sò ohun tó ó yé kí ó sò pelú àfikún pé ekó' tó òun wá kó wó'n ni pé aso ni wó'n buyì fún; kí ísoun. Wó'n bę' șùgbó'n ohun tó şele ti şele ná. Sé ejó' àwọn oninàwó ni àbí ejó' Kofe'só?

Adé: kí í se ejó' àwọn tó ó se inawó, a ò sì le dá Kofe'só le'bi. Ojúwòye ñérò àwùjó ló fà á. Èyí náà ni Kofe'só fe' fi kó' àwọn èniyàn lógbó'n kí yí èrò àwùjó padà. Șùgbó'n láisí àní-àní, ó fi yé wó'n pé aso nlá kó' ní èèyàn nlá. Ìgbéraga ní í sajú iparun. Aré aso àtakà tó mó kí opolopo si ese gbé. Ibá dára kí wó'n gbé èniyàn ga ju kí èèyàn gbé ara rę ga ló.

4.2 Àtè ìyàtò àti ijóra tó wà nínú orísií Àròkò mèfèfà

Àròkò Alápèjúwe	Àròkò Aláriiyànjiyàn	Àròkò Alálàyé	Àròkò oníròyìn	Àròkò Ajemó-ìsípayá	Àròkò Onísoròngbèsi
Àpèjúwe ohun tí a fojú rí	Àwìjàre èrò ení nípa kóró-qró kan	Àlàyé le'kùn-únre' è nípa nñkan tí a n sò	Iròyìn àbí àbò ohun tó şoju ení	Èrò ijinle àti ohun tó sókùnkùn ni a fi hàn	Ó fi èrò ení kóókan han nípa işele
Nñkan kan ni a n júwe	Èrò méjì ló farahàn	Ohun kan soso là n şàlàyé fún àwọn olùgbo'	Bí işele se lo ni a n jábo tábí ròyìn	A n şíşo lójú ohun tí kò yéni dáadáa	Ìtákuroşo láarin èniyàn méjì tábí jù be'e lo
'Èrò kan şoso	Èrò méjì	Èrò kan pelú àlàyé lo'polopo	Işele kan şoso	Èrò kan pelú àlàyè le'kùnún re're'	Èrò le pé méjì
Enikan ló n şàlàyé tábí şapèjúwe	Eniyàn méjì ló n şàwíjarè	Enikan ló n şàlàyé işele' tó şele'	Eni kan ló n ròyìn pelú ogbo'n isotán ojumilóše	Eni kan ló n tú ke'ke' oró	Eni méjì tábí jù be'e lo ló n dánile'koo'
Àròkò yií a máa gùn	Àròkò yií máa n gùn	Ó gbo'do gùn niwonba	Ó le má gùn jántire	Àròkò yií lè gùn	Kì í sábà gùn
Àgbékale èrò ní sisé-n-té lé	Bí ó bá şe wá ní Okan aláròkò ni	A gbo'do telé àtò işele'	Bí işele bá şe şele ni àgbékale re	A gbodó gbé e kale ní sisé-n-téle	Etò àgbékale kò pón dandan
Ilàpa-èrò wúlò	Ilàpa-èrò pón dandan.	Ilàpa-èrò wúlò fún àròkò yií	Ilàpa-èrò se pàtakì	Ilàpa-èrò pón dandan	Ilàpa-èrò kò pón dandan

Orísun: Ojó, E.T. (2019)

5.0 Isóníshókí

Ní abala yií, a ti se àlàyé tí yóò ràn o' lo'wo' nípa orísií àròkò tí a n Áwọn àròkò náà ni alápèjúwe, aláriiyànjiyàn, alálàyé, oníròyìn, ajemó-ìsípayá, àti àròkò onísoròngbèsi. Ó ye kí á fi kún un pé le'tà kíkó náà je irúfe' àròkò kan, sùgbó'n ó di abala miíràn kí á tó le gbé e yewò. A şàlàyé oríkì àti àbúdá àwọn àròkò wonyíí. Nígbà tí apèjúwe nñkan je alápèjúwe

lógún, ìròyìn ìsele tó tí kojá ni ti onìròyin, àwíjàre pé nnkankan dára ju Ọkan lọ ni ti aláriiyànjiyan, àlàyé kókó ọrọ ni ti alálàyé, ajemọ́-ìsípayá mú idánile koó ati itó ni ní ibáadà, nígbá tí àròkọ onísoròngbèsi ní fi èò àwọn edá itàn àtowó dá hàn. Ilapa-èrò náà a mú kí ó se é se kí aláròkọ ó kó àròkọ pe lu èrò ati ètò tó péye. Èdè tí a lò náà rorùn, bí ó tile kún fún òwe. Àkànlò-èdè ati Ọnà-èdè. Èyí kò sèèsi, àwọn ló maa ní mú ki àròkọ dùn, kó sì dùn ún kà tabí gbó́ séti. A se àfihàn àwọn ibéèrè to maa ní je orí-ørọ nínú àròkọ kókan. Ohun tó wá mú un ròsòmù tán ni itó wò àpẹẹrẹ orísií àròkọ kókan tó dùn ún gbó́ngbó́n. Èyí yóó je’ ató ná fún ọ láti le ronú jinlé pe lú ètò, èrò ati èdè tó jiire kó àròkọ tí o bà dawó́ lé.

6.0 Isẹ́ sísé

Kó àròkọ tó gbámusé lórí okan nínú àwọn orí-ørọ yií:

- (i) Ilú Ékó
 - (ii) Ijọba ológun dára ju ijọba alágbadá lọ
 - (iii) Ojó tí mi ò le gbàgbé láéláé
- 2.(a) Sàlàyé ní sókí nípa ijora ati iyàtọ́ tó wà láarin àròkọ alápèjúwe ati àròkọ ajemọ́-ìsípayá
 (b) Kó ilapa-èrò, pe lú èrò me’fà lórí orí-ørọ yií “Onà Àbáyọ sí iwà ijínigbé ní Orile-èdè Nàijírià.

7.0 Ìwé Ìtòkasi

Abiódún, J. (1996). *Àròkọ ati Aáyan Ògbùfò*. Lagos: Maja Publishers

Adéwolé, L. ayr. (2011). *Exam Focus*. Ibàdàn: University Press, PLC

Opádötun, O. (2003). *Òñkòwé ati Ìwé Kikọ Alátinúdá*. Oyo: Odumatt Press.

Yussuf, A. (2000). “Àròkọ ati Le’tà kíkọ” nínú Ilò-èdè ati Èdá-Èdè. Apá kiíni, Harrison Adéníyi, A. Department of African Languages, Literature and Communication Arts Lagos State University, Lagos.

ÌPÍN KÉRIN: ÌLÒ-ÈDÈ NÍNÚ ÀRÒKO

ÀKÓÓNÚ

- 1.0 Ifáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ibéèrè Isáájú
- 4.0 Idánile koo'
- 4.1 Pàtakì Ilò-èdè nínú Àròkò
- 4.2 Ilò-èdè lóríshíríshí nínú àròkò
- 5.0 Isónísókí
- 6.0 Isé' síše
- 7.0 Ìwé ito'kasi.

1.0 Ifáàrà

Ọkan lára àwọn èròjà àròkò tí o gbogbo dò fi sọ'kàn nígbà tí o bá ní kó àròkò ni ilò-èdè tó jiire. Ídí niyí tí a fi yondà gbogbo abala yí fún àyewò ilò-èdè nínú àròkò. A ó se àfihàn ilò àkoto' Yorùbá, ihusun gbólóhùn, ifamisi, ilo òwe, àkànlò èdè àti ọnà-èdè. Àwọn wonyí pẹlú opolopò èròjà àbèwó'n la fura sí pé ó ní dásò ẹwà ró àròkò lédè Yorùbá nitorí pé a kí í sàdéédé kó nnkan tó yéni lásán, a gbogbo dò telé ohun tí ó wà nínú àlakaléawon olùdánniwò.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Ní iparí abala yí, iwo yóò:

- Mọ àgbékale àròkò pẹlú èdè tó jiire
- Mọ pàtakì àwọn àmì àti ilànaà àkoto' Yorùbá.
- Le lo àwọn àkànlò-èdè ayàwòrán dáadáa nínú àròkò
- Sàfihàn ilànaà kíkò Yorùbá tó je' ite'wo'gbà

3.0 Ibéèrè Isáájú

1. Sàlàyé idí tí a gbo'dò fi lo àkoto' òde òní láti kó àròkò.
2. Kí ni idí tí ilò ọnà-èdè fi pọn dandan nígbà tí o bá ní kó àròkò?
3. Èròjà alohùn lítò se pàtakì púpó' fún gbibé àròkò tó dára jokòó.
Be'e ni àbí Be'e ko'?

4.0 Ìdánilekóó

4.1 Pàtakì Ilò-èdè nínú Àròkò

Èdè tó jiire nií se ato'kùn fún èrò tó gún régé. Bí o bá ní èrò tó péye àmọ́ tí èdè rẹ́ ò bá jinná dénú, òtúbánté́ ni iṣé rẹ́ á jé. Èdè wá dàbí eje àti eran jobojobó tó wà nínú àròkò. Bí a bá yó edè kúrò, á dàbí eégún lásan ni (Òjó 2016). Yàtò sí pé iwo gégé bí akékóó tó fé kó àròkò gbó́dó mó àkotó́ àti ihun gbólöhun tó tònà, o tún gbó́dó mó bí a se ní lo èdè lótná ti yóó gbádùn tó yóó sì dùn. O ò gbódo lo èdè sákálá lásan. Ìdí niyí tí àwọn àkànlò-èdè, òwe, orin, àti ọnà-èdè fi se pàtakì fún aláròkò tó fé kógo já.

4.1.1 Àkotó

Àkotó ni ilànà àsøyé, àkoyé àti àgbó́yé láarin àwọn eledè. Àkotó jé atí a ní gbà kó èdè Yorùbá sile ni ibámu pe'lú òfin sipélì tó bá igbà mu. Ilànà tí igbímò lórí àkotó́ èdè Yorùbá ọdún 1975 là kale ni akékóó gbó́dögùn lé. Bí o bá se pé ọrọ ni o gbó́dó se kó ó sile ní Yorùbá sùgbó'n kí o tó mó èyi, o gbó́dó kó kó kiyèsí ilànà àti òfin tó dé kíkó àwọn fáwé́lì àti kónsónántí wa. Díe lára àwọn ilànà tó o gbó́dó télè niyí:

a) Ohun tó o bá sò le'nu ló yé kí o maa kó sile. Àpeere;

Àkoto Átijo Àkoto Òde Òní

Aiyé	ayé
Ènià	èniyan
eyé	eyé
enyin	eyin
nwo'n	wó'n
míran	míráñ
láilái	láéláé
yio	yóó
Obìnrin	Obìnrin
Okòrin	Okùnrin
Nlo	N lo
Ngò	N kò
Ng ó	N ó

b) Ìpínró́ gbó́dó wà láarin àwọn ọrọ́ tó a fura sí pé ó jé ọrọ méjì.
Àpeere ni;

Sípelí́ àtijó (*) Àkotó òde òní

enití	eni tí
igbátí	igbà tí
gégébí	gégé bí
béni	bée ni

àti pé	àtipé
àti sùn	àtisùn
àì gbàgbò	àìgbàgbò
àì sùn	àìsùn
d) Àfàgùn tó wà nínú pípè àwọn ọrọ` kan gbo`dò` fara hàn nínú àkòsilewọn.	

<u>Sípéli` àtijo` (*)</u>	<u>Àkoto` òde òni` ()</u>
ògùn	oògùn
àrín	ààrín
òrùn	òòrùn
bẹ́	bẹ́e
Na	náà
Olópa	Olópaá
e) Kò sí iṣùpo` ko`nsónántì nínú èdè Yorùbá, nítorí náà kò gbòdò` hàn nínú àwòn ọrọ` bií;	

<u>Sípéli` Àtijo` (*)</u>	<u>Àkoto` Òde òni` ()</u>
Ottà	Ótà
Óffà	Ófà
Óshogbo	Ósogbo
Ógbómoshó	Ógbómosó
Oshun	Ósun
Şàngó	Şàngó
Oshó	Ósó
Eşhin	Eşin
e) Àwòn ọrọ` yií kì í se okan, méji ni wo`n. Be`é, àwòn kan je` okan tí ànkó ní ọrọ` méji;	

<u>Sípéli` Àtijo` (*)</u>	<u>Àkoto` òde òní</u>
Wípé	wí pé
Nígbàna	nígbà náà
Nitoto	Ní tòótó
Nígbàyèn	nígbà yèn
lái sùn	láìsùn
lái wo	láìwo
àti lò	àtilò
àti bò	àtibò
Qfo`n	Qfo`n -on
Mò ọ́	mò ọ́n
Pòn ọ́	pòn ọ́n
Gan an	gan –an
Nítorínà	nítorí náà
Bíótileje`pé	bí ó tile je` pé
Nitorípé	nítorí pé

Níwọnigbáti	ní ìwòn ìgbà tí
Jẹ́kí	jẹ́ kí

4.1.2 Lílo Ojúlówó Èdè Yorùbá Àjùmòlò

Lílo Yorùbá àjùmòlò, tó jé ìtéwó gbà gbogbo èniyàn káriayé ló dára nínú àròkó. O ò gbó dò lo èdè àdúgbò tabí ẹka-èdè miíràn bí; Oyó, Ijésà, Ekití, Ilàjé, Ìgbómìnà átí bée bée ló.

4.1.3 Lílo àwọn Or ọ́tó Bá Àṣà Mú

Àwọn oro kan wà tó tònà sùgbó'n tí ò bá ibi tí a tí lò ó mu nínú gbólóhùn. Èyí lè dín máàkì rẹ kù nígbà tí o bá ní kó àròkó. Àpéeré niyí:

- * Sadé kó gòmbó, àbúrò re kó kéké.
- * Òkùnrin náà ní dún férè. dípò: Òkùnrin náà ní fón férè
- * Ó se odò tití kó kan omi.
- * Erú bá mi nígbà tí àrá dún.
- * Ó lù mí léséé.

ÈYÍ TÍ Ó TONÀ:

- ✓ Sadé wa gòmbó àbúrò re sá kéké.
 - ✓ Òkùnrin náà fón férè.
 - ✓ Ó gbe odò tití, kó kan omi.
 - ✓ Erú bá mi nígbà tí àrá sán.
- Ó gbá mí léséé / Ó kàn mí léséé.

4.1.4 Iforosòfò

Lílo oró púpó níbi tí oró kan tabí méjì tí maa síšé kó dára nínú àròkó. Amáa so ení náà di opè nítórí àwáwí asán kàn maa mú àrókó gùn igùn iyà láisi itumó tó yanjú nínú rẹ ni. Akókò olùkawé lásàn ní akékoó bée fíṣòfò. Àpéeré irú àwọn oró bée ni:

- * Olórí ilú wó' n tó sèse kú = Oba tó sèse kú
- * Òmó kékere jòjòló tí wó' n sèse bí = Ikókó tí wó' n sèse bí
- * Èmi náà dáko sí ilé olomi = Èmi náà dáko sí àkùrò
- * Igò tí ó ti fo' bée mi lésé = Àkúfó' igò bée mi lésé

4.1.5 Ihun gbólóhùn

Èyí ni kí àwọn oró inú gbólóhùn télér ara wó' n ní síše-n-télér kí ó le géítumó yo áti kí ó le jé ìtéwó gbà. A kò gbodò kó oró kan sá, ó gbó dòfin gíramà tabí òfin oró inú èdè mu. Àpéeré niyí:

- * wó' n wó igí lułé tí mo gé.
- * Mo sun fónfón bí ehoró fónfón.
- * Mo jeun kí o tó di pé wó' n dé mo sun

- * ojò náà rō le' yìn tí ò sú dẹdẹ
- ✓ Wō'n wó igi tí mò gé lule.
- ✓ Mo sùn fōnfōn bí ehoró
- ✓ Mo jéun mo sì sùn kí ó tó dí pé wō'n dé
- ✓ Òjò náà sú dẹdẹ, ó sì rō

4.1.6 Lílo Àmì Ohùn

Èdè olóhùn ní èdè Yorùbá. Àmì ohùn tí a si ní fí sí orí àti abe' qoró ló máa ní se àgbéyọ́ ítumọ́ qoró méji tí ó jora wō'n. Láisí àwọn àmì yií lórí tàbí ní abe' qoró, ko tií ní ítumọ́ tó pégé.

A gbo' dō yán àwọn író bii 'o', 's', àti 'e' nídií.

A gbo' dō` fi àmì-ohùn sí orí àwọn qoró wa, kò le ní ítumọ́. A ní lò àmì ohùn mē'ta nínú èdè Yorùbá.

DÒ () . RE (-) MÍ (/)

Fún àpéeré, àmì ohùn ló je' kí á mō iyáto láarin.

irú	owó`	igbá	ikó`	oko	ilù
irù	owó`	igbà	ikó`	oko	ilù
írù	owó`	ígbá	iko	oko	ilú
	owó`	ígbà	ikó`	oko`	

4.1.7 Lílo Ifamísí

Àwọn àmì tó ní dá kún ítumọ́ qoró, tó sì ní je' ijánu fún olúsoró nínú iwé ní ifamísí. Láilo àwọn àmì náà, iwé kíkà kò ní já geere, bę'e, ítumọ́ gbólóhùn á sónú. Àwọn àmì náà ni:

a) Àmì idánudúró (.) ní iparí gbólóhùn àti igékúrú
Bàbá pe Délé, kò gbo'.

Mo lọ sí oko bàbá mi.

b) Àmì idánudúró ránpé' (Komá) (,) fún idánudúró díe, àti dídárúkó
nńkan tó ju eyókan lọ. Àpéeré ni;

Bí a bá pé èniyàn ní a-bifun-ràdàràdà, ó yę kó pàfún rę'mo'. A
lọ sí ojá, a ra atá, iyo, obí, epo àti ęran.

Òwe lësin qoró, qoró lësin òwe, bí qoró bá sónù...

(d) Àmì ibéèrè (?) Gbo' dō wà ní iparí gbólóhùn aşèbéèrè, yálà ibéèrè tààrà
tàbí ibéèrè pésijé. Àpéeré ni:

Ta ló rán igún nişé? Sé

o máa lọ àbí o ò ló? Iyá

Bàsírá nkó?

(e) Ìpín-afó` náà se kókó nínú àròkó kíkó. Òun gan-an ló fe'e se pàtákì jù
nítorí pé kókó-qoró kan ló máa ní wà nínú ìpín-afó kan. Bí o bá wá rún
gbogbo kókó-qoró mē'wáá sínú ìpín-afó kan, máàkì kókó-

orò kan lo maa gbà. Ìpín-afò ló maa ní mú ètò tó jiire wò inú àròkò.

Àkíyèsí níbí ni pé, èrò òtòòtò méjì ló wà nínú àwọn ìpín-afò méjì yií.

(e) Lílo lè tā nílá fún ibere gbólóhùn náà se pàtakì.

- * Ìbere gbólóhùn – Ojò náà rée bí ànà.
- * Orúkò èniyàn -- Wò'n pe Olúmidé, súgbò'n kò gbò'
- * Orúkò ibi -- Èmi àti Adé lò sí Ògbómòsò
- * Wúren onítumò àdámò' nínú àko'lé - Odún Agemò ní Ilú Jebú-Òdé.
- * Orúkò Orile-èdè, ilé-iṣe' àti orúkò ilé-ìwé -- Ame'rikà, Nàjírià, University of Lagos.
- * Igékúrú àwọn orò - P.M.B.; N.T.A, abbl.

4.1.8 Lílo Òwe, Àkànlò-èdè àti ọnà- èdè

Àwọn ilò-èdè tó já sí òwe, ọnà-èdè, àkànlò-èdè àti àwọn èròjà alohùn àbáláyé miíràn a maa mú kí àròkò se e gbo', kó sì se é kà. Díé nínú àwọn ilò-èdè yií tí a ó gbé yewò ni abala yií ni òwe, àkànlò-èdè, àti ọnà-èdè.

4.1.8.1 Òwe

Òwe jẹ ọkan lára orò ẹnu Yorùbá tó kún fún ogbò'n, òye, àròjinlé àti àkíyèsí pàtakì nípa àwùjò. Òwe lèsin orò, orò lèsin òwe; bí orò bá sònù, òwe la ó fi wá a. Orò ẹnu olò'gbò'n, amoye ni òwe je'. Ó sì je' ọkan héròjà tí aláròkò gbò'dò maa sàmúlò lóòrèkòòrè kí á tó le kàá kún ẹni tó dántò' lágùjò Yorùbá. Ídí niyí tí wò'n fi sò pé "amoràn-mòwe níí làjà qràn". Eyi túmò sí pé olò'gbò'n ló ní lo òwe àti pé ẹni tó bá daántò' nínú òwe ò ní le maa fòrò sofò lásán.

Àbùubùtán wá ni orò òwe tí aláròkò lè mú lò fàlálà nínú èdè Yorùbá. Bí wò'n se wá pò tó náà, bí eyé bá se fò làá se sòkò rẹ. Ìka tó bá tò' sí imú b yé kí á fi re é. Bí bẹ'e kò, iṣe' a wá burú ju ẹni tí kò lo òwe gan-an lò. Eyi túmò sì pé òwe tó bá bá ọgangàn ipò tàbí labárè wa mu ló yé kí á lò. Àpẹ́rẹ ni: Kí ore' wa tó dórí oyè, **bó rí aràrá ó le dòbále fún un**. Àwa ò mò pé **inú lokó eyé gbé**. Gbàrà tí owo' re té èèkù idà tán, ní se ló so irun iwájú pómò' ti ipákò'. Bí ẹ bá kí i gan-an, tipátipá ni yóó fi dá yín lóhùn. Awa náà ò bá a fa wàhálà. A ní wo òye Olò'run tití tí Odún me'ren rẹ fi tenu bò odò. Ó di asìkò idibò ló bá tún béré sí ní hùwà rẹ àtijò'. Ó lérò pé ọbò ní wá ni. Ó ti gbàgbé pé **òjò níkàn kò ní lé ni dábà, òòrùn náà lè lènì dábà**.

Òwe ni adùn òun iyò tó wà nínú ipèdè òkè yií. Bí a bá gbò' irú àwọn ipèdè yií, wò'n ò ní sèse maa sò fún wa pé orò olò'gbò'n ni. Ẹni yií lo òwe ní ààyè tó to' àti ní ọgangàn ipò tó ye.

Àpẹ́rẹ́ òwe la tò sí ìsàlé yíí:

- * Bójú bá je ẹnu ó tí
- * A kì tojú eélé́ṣe kà á.
- * Ọmọ tí yóó je' Àṣàmú kí í ẹsenu ʂámúsámú
- * Ikú tí ò ní pani ní gbé oníṣègùn koni
- * Màálù tí ò nírù pø ní Sábó.

Àwọn òwe yíí ò tònà nítorí pé wó'n ò bá ilàñà tí Yorùbá í gbà lò wó'n mu. Àsìlò tàbí àṣíṣe ti wà nínú ilò wó'n. Àwọn tò tònà ni:

- ✓ Bí ẹnu bá je, ojú ó tì.
- ✓ A kì í tojú eélé́ṣe mè'sàn-án kà á
- ✓ Ọmọ tí yóó je' Àṣàmú, kékeré ní ti ẹsenu ʂámúsámú
- ✓ Orí tí ó gbe'ni, níí gbé aláwo rere ko ni.
- ✓ Màálù tí ò nírù, Ọlọ'rún ní bá a lé ẹṣinṣin

4.1.8.2 Àkànlò-Èdè

Àkànlò-èdè ní àwọn ipèdè tí ìtumọ wó'n fara sin. Àwọn ìtumọ tí Yorùbá fún àkànlò-èdè jinle ju ìtumọ àwọn Ọrọ tó wà nínú wón lásán lò. Ge'ge' ńòwe, o nílò láti mọ àkànlò-èdè dáadáa ni, o ò le méfòó lásán láti sọ ìtumọ wón. Bí o bá mọ àkànlò-èdè lò, àwawí asán, iforosòfò yóó jinnà sì. Ó wuyì bí o bá le sàmúlò díe nínú wó'n láti fi adùn sí ịse' re. Àmọ́ sá o, àpójù irú lè ba Ọbè je' o. Díe nínú àpẹ́rẹ́ àkànlò-èdè niyí:

Àkànlò-Èdè	Ìtumọ
Fàáké kɔrí	Kọ́ jálé
Tutọ́ sókè fojú gbaá	bínú
Gbaná je	bínú
Dínú	Ení tí kò fɔrọ́ lò èéyàn
Sónú	Ení tó níkà nínú
Fé'wó'	jalè
Na pápá bora	sá lò
Júbà ehoro	sà lò
Háwó'	àiní emí ìtọ́rọ́
Fejé sínú tutọ́ funfun jáde	Fi ọyàyà bo ìkà mo'l
Egungi rè kó' já ewé	Kó' já ààyè
Fí epo bø iyø	Kó láti sọ òótọ́ Ọrọ
Kó Ọrọ je	túubá fún Ọrọ tó tì sọ
Sọ ojú abé níkòó	sọ òtítọ́
Fé'rakú	lóyún
Di abaraméjì	lóyún
Té'rí	kú
gbasø	
Fikùn lukùn	gba èrò papó/dìjó sòró` papó`

Awò ò kákú ilù Nàkan ò tó
 Díe lásàn ni èyi, àkànlò-èdè pò yanturu nínú ibú-èdè Yorùbá

4.1.8.3 Onà-Èdè

Onà-èdè ni àwọn àkànlò-èdè ayàwòrán tí ònpèdè fí ní dásò ẹwà rò ipèdè wó'n. Àwọn àkànlò-èdè ayàwòrán tí a ní pè ní Onà-èdè yií a maa se ọsoró sòrò tí a bá sò ju kí a kàn sòrò sákálá lásán lò. Àwọn Onà-èdè ní adùn tó ní ya àwòrán sí ọkàn olùgbó'. Wó'n sì tún maa ní se àkìdélé èrò olùsorò.

Orísií Onà-èdè ló wà nínú isò. Bí a bá ni kí á maa me'nuba gbogbo wọn, ó dàbí eni tó ní wa iṣe jú akàn ni. Àwọn tó wó'pò lásán la ó gbé yewò. Díelárà àwọn tí a ó gbé yewò ni: àfiwé tàràrà, àfiwé ele'lòò', Àsòdùn, Ego, ifohunpèniyàn, iforodàrà, àwítúnwí, ati ifaabòrò'pò Odidi.

4.1.8.3.1 Àfiwé Tàràrà

Àfiwé tàràrà ni fifí nàkan méjì tó jora nípasé` irísií, àbùdá tábí ìwúlò, wé ara wó'n pelú lílo àwọn ató'ka; bí, dàbí, jo, rí bí atí jù lò, dà bí. Àwọn ató'ka yií ló maa ní se àfihàn ijeyò àfiwé tàràrà. Bí a bá sòrò pelú lílo àfiwé tàràrà, orò a tún maa yéni sí i dáadáa.

Àwọn àpeérè àfiwé tàràrà ni yí:

Ilù ní dún kelá. Omòkùnrin náá` n' finu` jo` bi` lebe. Ó ní feyìn jo` bi` gá Odò`mòbinrin tó wà lè`yìn agbo náá` n` jo` bi` ewe` ojú omí. Èyí ká alága lára débi pé òun náà bò sí ijó. Agbo wá` dàbí` agbo àwọn eléégún alárinjó.

Àpeérè àfiwé tàràrà ni a fàlà sì lókè yií. Àwọn àpeérè miíràn niyí:

- Ó sun ju età lò
- Ó gó bí iṣu igángán
- Ó ní gbón ríri bí arúgbó dami nù lójú òde
- Omò yéñ bájé bí ɔrùn ẹwù
- Ó rípó apá rípó ẹsé bí imòdò
- Onà jìn bí ilé àwúrébe.
- Ó ní wò mágó bí ọdaràn tó sá lè'wòn.
- Idúró rē dàbí igunnu.
- Sísana rē jo ti igi àràbà.

4.1.8.3.2 Àfiwé Ele'lòò'

Ìsúnkì àfiwé tàràrà ni àfiwé ele'lòò' je'. Àfiwé ele'lòò' ní kí á fí nnàkan èkejì pe àkó'kó' láló àwọn ató'ka àfiwé kankan. Àdàpè ní irú àfiwé yií láti sò bùnnkan se tó nípa àbùdá tábí irísií. Àpeérè àfiwé ele'lòò' ló fara hàn nínú isò yií: igi-léyìn ogbà ni Alàbí je' fún ẹbí rē te'le rí iga' tó ó sò ara rē di itùn, i wónba emu kò tó o mu mò ni ó ba ayé ara rē je'. Tí ó bá yó tàn, á di aka

lóqdé, bí ó tí ná bá omódé já ni o ná bá àgbajà já. Kò pé', *ó di àbàti àlapà*, ènikan kò bá a se mō.

(Abiodùn 1996:12)

Àpèrè àfiwé ele'lōq' ni a sà lámì dídú ní ókè yií. A ò fí wé àwọn nñkan yií lásán, a pé Àlábí ní; igi le'yín Ọgbà, Itùn, Aka àti àbàti àlápà. Àkiyèsí ní pé àwọn àbùdá àwọn nñkan tó wà lókè yií ló je' kí a fi Àlábí wé wọn. Àwọn àpèrè miíràn niyí:

- Ehoró ní se'gun lórí pápá.
- Ó sọ ara rẹ di Gáà.
- Se'gun ni eku tó dá èyí sílẹ' tó ná je' edá.
- Àdàbà tèmi ò náání à ná kùngbe'o, iná ná jó eyé oko ná ló ni.

4.1.8.3.3 Edà-óró'

Edà-óró' ni Ọnà-èdè kan níbí tí olùsoró tí ní idàkejì ohun tí ó sọ ní Okàn. Èniyàn lè ní èrò daadaà lókàn kó sọ ibi jáde. Òdòòdì làá wúre lóde Ìwó ní oró edà-óró' ge'ge' bí Ọnà-èdè je'. Àpèrè:

- Gbajumọ bí Lékan ò sí, òdì ewù loun ná wó ní gbogbo ìgbà.
- Ìgbà tó ni kí ná fowó' gbá wáyà iná mú ni mo tó mō pé o fe'ràn ní gan-an.
- Ibi tó gbó'n dé, ó le mō'ge'de nínú ọsó'.
- Ọmọ olóríire / Ọmọ burúkú
- Tútù/gbígbóná
- Lówó/kò sí owó/àilówó
- Ará le/ara kò yá

4.1.8.3.4 Àsorégèé

Àsorégèé ni sisó àsodùn tábí kí á pó' n nñkan lé ju bí ó se yé ló láti le sọ bí nñkan ọhún se tó. Nñkan tí à ná po'nlé náà kàsiàrà lóòtó' sùgbó'n kò ńirú àpó' npo tí a ná se fún un. Àsorégèé a máa wáyé láti sọ bí nñkan se potàbí tóbí sí. Àpèrè èyí ni:

- Ilé Àlàní fe're ga tó sánmọ.
- Bábá Șadé lówó bí èèpé ile
- Ọkó àjágbe ọhún fe're gùn dé Òkè Mápó
- Òkè ịsòro rẹ ga bí òkè Olúmọ.
- Gbogbo ayé ló mō'pé olólufe' ní àwọn méjéèjì.
- Ó sín gbe' rẹ e'sí ihò idí.

Àpèrè nínú ipèdè:

"Adéolú ná *áíruíí owó sí ilé* pe'te'esì rẹ tí ó se'se kó' parí, *ilé náà ga, ó férèré kan sánmọ*. N kò rí irú ọdà tó ó fí kùn ún rí. Ayé gbó òrun mō ní ojó' tó ó sì ilé náà; *onílù ọjọ náà lu wábi-wosí ilù*."

4.1.8.3.5 Iforodára

Iforodára ni lílo oró láti ya bátaní didún tí oró kò ní tẹ́le. O lè lo gbogbo oró tábí silebù kan láti ya bátaní ewà si ipèdè re. Àwọn silebù naà á jora dié súgbó n iyatò a máa wá nípa iró àti itumọ wọn. Àpeere èyí ni:

- Ayé́ sí ni oyinbó ní pè ní yé esì.
- Àgbàlagbà tiwa kò jó lángbálángbá.
- Èniyàn gо́ igо́ gоngosú e ní omódé ló ní se è.
- Bí omódé tile ní se èniyàn, sé kò ye kí ó mó iwon ara re.
- A kò le máa se oyayà sì omódé kí ó wá máa şenu yáayàa sorośíni.

Àwọn iró àti oró tí a fi dárà nínú àpeere wonyí ni:

- (i) Ayé́ sí àti yé esì
- (ii) Àgbàlagbà àti lángbálángbá
- (iii) Gо́ igо́ àti gоngosú
- (iv) Oyayà àti yáayàa

Bátaní ewà lásán ni a fi àwọn oró yií dá, kó lè dún, kó sì dùn dáadáa débi pé yóò mú olùgbó́ lókàn.

Àpeere mímíràn ni:

- Ó kó ilé ewé, ó faṣo eleweñwe bora
- Bí omódé ó bá mewe léwe, tí ó me wa
léwàe jé á já ewé lótún-ún ká jéwà lówó
osì.....
- Otó ni tó_lú, otó ni tó_lú, otó sì ni tó_lúuwò.
- Ohun súusùu lèsùu sù.

Àwọn oró àti iró tí a fi dárà ni a fa ilà sí lábé ní ilà kóokan.

4.1.8.3.6 Ifohunpènyàñ

Ifohunpènyàñ ni kí à gbé àbùdá èniyàn wó nñkan tí kí í se èniyàn lɔ́rùn láti dá kún itumọ ohun tí à n sò. Àwọn àbùdá tí a gbé fún ohun tí kò le sòró́ tábí tí kí í se èniyàn yií ó seyìn ipa tí nnkan ɔ́hún kó nínú isélé tó káni lára.

Àpeere irú àwọn ipèdè béé ni:

- Iná fò feré ó gorí òrulé
- Mo şágò tití ilé ó fohùn.
- Igbó léti, etí ɔba nílé, etí ɔba lóko, èniyàn ló ní jé béé.

5.0 Isóníshókí

Ilò-èdè ni ó je wá lógún ní abala yií. A soro nípa iwlò́ ilò-èdè gégé kókan lára èròjá àròkó. A bere pélú àkotó, àmì ohùn, ifamisí àti ihun gbólöhùn. Láisí àní-àní, isé́ tí ilò-èdè ní se nínú àròkó ó kéré. Àkotó ni

ìlànà tí ó bá òfin èdè mu tí ó gbo`dq fura s
ihun gbólóhùn láti mō àwọn tó je` ite`wógbà àti àwọn tí ò bá òfin
mú. Àwọn àmì bíí kómá, àmì idánudúró, àmì ibéérè, pàápàá jù lq ipín-
afó se pàtákì kí èrò rẹ le ni ètò tó jíire. Akànlò-èdè, Òwe àti ọnà-èdè kó
ipa tó
jójú nínú àròkó. Bí ó tile je` pé wófún ní wọn, wó`n wúlò fún kíkó
.sugbóàròkó tó gbámúsé.

6.0 Isẹ́ Síṣe

1) Sọ itumọ àwọn akànlò-èdè yií

- i) gungi ré kó`já ewé
- ii) sójú abé níkòó
- iii) pegedé
- iv) fi ɔrō sí abé` àhó`n sō
- v) fi ile` bora
- vi) Se àfówo`r̄á
- vii) fi iyé dénu
- viii) jèbùré`

2. Se àtúnkó àwọn gbólóhùn yií ní ìlànà àkọtó` òde-òní:

Ojoojúmō` ni àwọn ènià wa ngbó` ariwo nyin bayi, bẹ` enyin níkan kó
kewà ni àdúgbò yií. Kí ló dé tó je` pé gbogbo oshogbo ní ariwo yin dé? Bí
e o ti ja loojó àwọn enia a ma wípé àwọn ara ibi kò tii soro ile wó`n.
E kiyésí ára nítorípé ilé aiyé soro. Èwo ni kí a máa soro kí gbogbo ile o
má mi tití? Shàngó ni ɔ` ni àbí oshun? E je` lo kiye sára.

3. Onà-èdè wo ló jẹyọ nínú àwọn gbólóhùn yií

- (a) Bó wù Ọ, o lè bú mi bí ẹni n láyin.
- (b) Abé`rẹ` se rááráàrá ó rá sílé irá
- (d) Igbá tó tó igbá ní se baále agbó`nmi
- (e) Kọnkó tó tó kọnkó ní se baále odò

(4) Sàlàyé sokí nípa ohun tí Òwe je

- (b) Pa òwe mè`wàá tó ní ‘àgbà’ nínú

7.0 Ìwé Ìtokasi

- Abiodun, J. (1996) *Àròkò àti Aáyan Ògbufo`*. Lagos: Maja Publishers.
- Dáramo-lá, O. àti Jeje, A. (1975). *Àṣà àti Àwọn Ḍiríṣà ilè Yorùbá*. Ibadan: Onibonójé Publishers Limited.
- Òjó, E.T. (2013). “Stylistic Analysis of Proverbs in Selected Yorùbá Written Literature” PhD. Thesis, University of Ibadan.
- Òjó, E. T. (2016a) ‘Àgbéyew ò Qnà-èdè nínú àwọn Ìwé Ìtàn-Àròsø D.O. Fágúnwà
- Máràràún’. *Ò.tun Ìmò. Nínú Ìtàn-Àròsø D.O. Fágúnwà. Egbe` Onímò` Èkè Yorùbá*. – Yoruba Studies Association of Nigeria.
- Òjó, E. T. (2016b) ‘Ìlo-Èdè Nínú Ìwé Ìtàn Àròsø Ó LE KÚ’ Adeleke. D. (eds) *Àṣà, Èrò àti Èdè Nínú Isé: Qnà Alawòmò. Lítiréshò. Akíñwiúmí Ìṣòl á*. DB, Martoy Books, Ibadan, Nigeria.
- Oláteju, A. (2004). *Reading in Advanced Yorùbá Stylistics*. Ibadan: Department of Linguistics and African Language.
- Olátúnjí, O. (1984). *Features of Yorùbá Oral Poetry*. Ibadan: University Press Limited.
- Opádotun, O. (2003). *Ònkòwé àti ìwé kíkò Alátinídá*. Oyo: Odumatt Press.
- Opefèyítímí, A. (2014). *Tíórí àti Ìṣowó-lo-edè*. Ilé-Ife. Department of Linguistics and African Languages, Obafemi Awolowo University, Ile-Ife.

ÌPÍN KARÙN-ÚN LÉTÀ KÍKO

ÀKÓÓNÚ

- 1.0 Ifáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ibéèrè Ìṣáájú
- 4.0 Ìdánilekóo'
- 4.1 Níní Òye Lé'tà Kíko
- 4.2 Ìgbésé`tó wà nínú Lé'tà Kíko
- 4.3 Oríṣíí Lé'tà
- 5.0 Isóníṣókí
- 6.0 Iṣe' síše
- 7.0 Ìwé itó'kasi.

ÌFÁÁRÀ

Okan gbòogì nínú àròkò tí a ò tìí mè'nubà ni a ó gbé yewò ní abala yíí. Lé'tà kíko pélú ítumọ, ìwúlò, oríṣíí ìgbésé tó wà nínú le'tà kíko àti àpèèrè lóríṣíírisíí la ó gbé ye wò. A ò níí dánu dúró níbí, a ó sòrò nípa oríṣíí le'tà méjì tí a ní, àti àbùdá ọkóókan wó'n. Àpèèrè àti iṣe' tí à n lo ọkóókan fún wa lára ohun tí a ó gbé yewò ní abala yíí.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Lé'yìn ìdánilekóo' yíí, ìwó yóó lè:

- Mọ ítumọ le'ta kíko
- Sàlàyé ìgbésé tó wà nínú le'ta kíko
- Sọ oríṣíí le'tà tó wà
- Mọ èròjà àti àmùyé oríṣíí le'tà méjèèjì

3.0 Ibéèrè Ìṣáájú

1. Kí ni le'tàkíko?
2. Dárúkò àwọn ìgbésé`le'tà kíko
3. Kí ni ìyàtò láàrin irúfe`le'tà méjéèjì?

4.0 Ìdánilekóo'

4.1 Níní Òye Lé'tà Kíko

Lé'tà kíko ní ilànà ibára-ṣorò láàrin èniyàn méjì, ó tún je' okan ha'ona ní a ní gbà láti fi èrò ọkàn eni hàn sí ẹlòmíràñ tí kò sí ní àrò'wo'tó eni ilànà ibánisorò yíí bá imo mọ-ɔ'n-ko-mọ-ɔ'n-kà wó awùjo wa ni. Òun ló rọ'pò àròkò pípa tí ó jẹ' ọnà ibánisorò láyé àtijó'. Lé'tà kíko wó'pò ju àwọn àròkò yòókù lò nítori ilò rẹ a máa jẹyo nínú ìgbòkègbodò àwọn èniyàn nínú awùjo (Adéwolé aayr. 2011:26). Lé'tá kíko ní ànfàaní láti fi

imòsílárà hàn láibèrù ènìkan yálà òbí, ijòba, ogá, ore', otá, iwé-iròyin, giwá ilé-iṣe' àti be'e be'e lo.

Ohùn eni ni a maa n fi le'tà kó ránṣe' sí elòmíràñ. Ohùn yíí lè je' oro iṣa ife', idúpe', itòrò àyè, ibéèrè nnkan, ifehónuhàn, iwásé àti be'e be'e lo (Abio'dún 1996:62). Oró le'tà kúrò ní oró ẹsin inú iwé lásán nítorí pé ó wúlò fún gbogbo èníyàn le'yìn tí a bá kẹ'koo' tám tábí nínú igbòkègbodò wa nínú ayé. Bí ó tile je' pé àwárí àti ilò erò ibánisoró tí mú adinkù bá ilò le'tá, sibé, a ò lè se kí á má lò ó, bí á bá wà le'nu iṣe' àti àwọn ààyè miíràñ.

4.2 Ìgbéṣe tó wà nínú Lẹtà Kíkọ

Àwọn ilànà kan wà tí ó ya le'tà kíkọ-só'tó sí àwọn àròkò yoókù. Le'tà kíkoni àwọn àmúyé àti àbùdá wonyí:

- Kíkò àdíré'sì
- Déètì
- Ìkíni
- Èrò tí a fe' gbé jáde
- Igúnle Le'tà
- Orúkò eni tó kó le'tà
- Lílo àpò-ìwé

4.2.1 Àdíréṣì kíkọ

Egbe' òtún iwé ní òkè ni a gbo'dò kó àdíré'sì le'tà wa sí nínú le'tà gbe'se' àti le'tà àìgbagbèfe'. Àdíré'sì a maa tó'ka sí nò'mbà ilé, ilé-iṣe' tábí agbègbè ibi tí olùkole'tà wà. Ó sì le je' nò'mbà àpótí ifiwéránṣe' tí eni náà maa n lò. Nínú àdíré'sì náà ni a ti maa n rí àpèjúwe ilé, ilú, àdúgbò, ijòba ibíle àti ipínlé ní siṣe-n-télé. Bí ó bá sì je' oríle'-èdè miíràñ, a gbo'dò kó orúkò oríle'-èdè wa sí i. Àpèèrè àdíré'sì niyi:

1.	20, Lolá Close, Ìlaje Bárígà, Lagos, Nigeria. 14/05/2019	20, Lolá Close, Ìlaje Bárígà, Lagos, Nigeria. 14-05-2019

Federal College of Education,
P.M.B. 1089,
Oyo',
Nigeria.
22-06-2018

Federal College of Education
P.M.B. 1089,
Oyo',
Nigeria.
22/06/2018

4.2.2 Déètì kíkọ

Déètì ló máa n̄ tēlē' àdīrēsì, a kì í sáábà yà wō'n sō'tō bí ó tile je pé ódúrō ni. Àmí idánudúró (.) nikan lò je' kí á mō pé oto ni. Orisií onà méjì tí o lè lò ni kí o kō q' kó se déédé tābí kí awon qrō tō bērē wōnú díe bí o bá tī n̄ kō wō'n. Sùgbō'n ó dára kí o mú àwōn qrō wō'n se déédé nítorí igbàgbé atí àkókó.

(a) 5, Onàbiyí close,	5, Onàbiyí close,
Kō'bō-n-gbogbo-e,	Kō'bō-n-gbogboe,
Àgùnbélewò,	Àgùnbéle'wò,
Oṣogbo.	Oṣogbo
30th March, 2015	Ogúnjō' Oṣù kewàá, 2019.

4.2.3 Ìkini ní sókì

Bí lē'tà kì í bá se lē'tà àigbēfē' tō máa n̄ ní àdīrēsì méjì, ohun tō kàn býn déètì ni ìkini ní sókì. Èyí fi ajosepō tō wà laàrin olùkole'tà atí olùkale't à hàn, kódà kó je' ti inú idánwò, akole'tà gbō'dō mú ɔkàn yan olùkawé rẹ. Àpērē ìkini sókí niyi:

- Ọrē' mi ọwō'n,
- Olólùfē' mi tōótō',
- Egbō'n mi atàtà
- Abúrò mi tōótō',

4.2.4 Kokó-èrò Inú lēta gan-an

Nínú lē'tà gbe fe' atí àigbēfē' ni ifáàrà wà, sùgbō'n nínú lē'tà gbe fe', àjè gba olùkole'tà láti kí eni tō n̄ kō lē'tà sí. Ó sì tún le bērē àláafíà rẹ atí iṣe' repelú àwōn ẹbí tābí Ọrē' rẹ Sùgbō'n nínú lē'tà àigbagbēfē', tāràtā ní akole'tà máa lō sí inú kóko-qrō lē'tà tō n̄ kō.

Lē'yìn ifáàrà ránpē' yíi, èrò (kokó-qrō) tō mú akole'tà kō iwé gan-an ló kà Ní abala yíi, akole'tà gbō'dō yēra fún àwáwí asán, atí àwōn gbólöhùn tō n̄ fí àkókò sofo.

4.2.5 Igúnlé'

Iparí ní abala ọwo' otún ní isàlē iwé ni a máa n̄ kō iparí lē'tà sí. Bí àpērē: Tíre ní tōótō', Oláñrewájú Adékàńbi.

tābí

Èmi ni,
Según Àgbēde

Bí ó bá je' ore', òbí tábì ojúlumò ni à ní kó le'tà sí, a ò nílò orúkò wa nkíkún. A lè lo orúkò ìnagije' wa gan-an; kò léewò.

4.3 Orísií Lẹ́tà

4.3.1 Lẹ́tà Gbẹ́fẹ́

Lẹ́ta gbẹ́fẹ́ ni irúfẹ́ le'tà tí a kó sí òbí, ore', egbò'n, àbúrò, ojúlumò, tabí alájogbé. Kò sí òfíntótó púpò nínú orísií le'tà yií. Ó fáàyé gba lílo èdè fálàlà, àyàbá àti òrò àlùfánsá. Orí-òrò le'tà gbẹ́fẹ́ lè dá lérí ohunkóhun; idúpé', itòrò, ebe, ibéèrè, ikíni àti be'e be'e lò. Sùgbò'n sá o, kí í ní àkólé lókè bí àwọn àròkò yòókù tábí le'tà àigbagbèfè'.

Àpẹ́rè I

Ibéèrè: Ore' re kan sese kàwé gboyè ní Orílé-èdè Ame'ríkà, ó kó le'tà sí ò láti mò bí orílé-èdè yií se rí kí òun tó kó wálé. Dá èsì le'tà re padà kí o sì sò èrò re:

18, Oduoyè Street,

Ojúde Oba,

Ijebú- Òde,

Ogun state,

Nàjírià.

Ogúnjó' Osù kewàá, 2019.

Ore' mi àtátà,

Ó dùn mi pè n ò tí ráayè dá èsì iwé re padà tití di àkókò yií. Mo kàn tile rò ó láárò yií ni pé; a ò mò ohun tí a le fi se ara wa o. Má bínú si mi; òwò' mi lo dí dié àti pé wàhálà orílé-èdè yií gan-an tí tó nnkan lò' to. Inú mi dùn dè'yìn nigbà tí mo gbò' pé o ti parí eko' re. Ó wú mi lórí gan-an Oriire á kale' o.

Inú mi dùn bákan náà pé o sò pé o fe' padà síté le'yìn gbogbo ìgbìyanjú níbè yen. Nnkan gidi ni, nítorí pé ilé ni àbò ìsinmi oko. Sùgbò'n kan tó wà níbè ni pé ó seni láàánú pé nnkan ò fara rò ní orílé'-èdè yií. Ó ti wà náà kí o tó lò, sùgbò'n kákà kó sàn lára iyá àje', ó tún fi gbogbo òmò re bí obinrin ni.

Osù kejò rèé tí mo ti di ajókò'o-tàgbà nílé le'yìn tí mo parí eko' mi. Ayò ló kún inú ọkàn wa nigbà a fe' jáde ilé-iwé. A tile maa ní kó'rin nigbà náà pé "owó la ò maa kà; a ò ní kàwé mò" sùgbò'n be'e kó' ni òrò rí. Ogunlo'gò àwọn ake'koo'gboyè ló wà nítá tí kò tìi niṣe' lò'wò', kódà ọpò ló ní tékò létí lò sí òké-òkun láti wá oúnjé òojo' wòn lò. Bí agbada ò bá gbóná, àgbàdo ò lè ta ni òrò orílé-èdè yií nítorí pé àwọn Ọdò' tí kò niṣe' lò'wò' ó sá jẹun. Ìdí niyí tí ogun sùnmòmí àti igará ọlòsà se

pó bí ewé rúmọ. Àwọn olè ní já ní ọsán gangan, kódà ní iwájú àwọn agbófinró. Tá ní je' ọmọ akúwárápá niwájú ọmọ a-kú-yán-an-yán.

Èmi ò bá tile ni kí ó siṣe' dié kí o rówó wá dá oko-òwó tìre sile níbí yá. Sùgbó' n ịsòro àwọn ajiṇigbé nkó? Ó tojú sú mi ọrẹ'. Èmi ó gbà ọ' ní iyànjú kí o farabale dié siṣe' nítorí pé kíká ọwó' bọ itan le rán ni ni oko tí a ò fe'e' ló. Ọwó' tó dile lésú ní be níṣe'.

Nje' ó tile ti gbó' pé ọrẹ' wa, Àlàní ti di kánsílọ báyíí. Kódà, gbogbo ḥà ló ní je' ọrọ rẹ lè'nu. Ó fẹ kí èmi náà tile dara pó' mọ ẹgbe' ḥòsèlú sùgbó' n kò sí nínú eje mi.

Nígbà tí mo ní bọ láti ọjá ní ijéta, mo rí bábabá atí mómọ'. Àlááfiá ni wọn wà. Kódà, wó'n ni àwọn rí owó tí o sese fi ránṣe' sí àwọn. Àwa náà dípè àlááfiá o. Ayọ ni gbogbo wa wà.

Gbogbo bí níkan bá se ní ló, mi ò ní je' kí etí rẹ di sí ọkan kan níbè. Èmi ni tìre nítòótó',
Anímáshaun.

4.3.2 Lẹtà Àìgbagbẹfẹ

Irúfẹ' le'tà ti a kó sí ẹni tí ó wà ni ipò àṣe kan ni le'tà àìgbagbẹfẹ' je'. Ókẹ jẹ ogá ilé-ise', giwá ilé-ise', adarí ijọba tabí ẹni tó di ipò àṣe miíràn mú. Bí a tile mọ ẹni náà ní àmòdunjú, a ò gbodò kí íní ekùgirí láti máa báa soroláifi ọwó ipò tó wà wó' . Ọ fintótó wà nínú irúfẹ' le'tà yií gan-an débi pé a ò gbó'dó lo èdè àlùfańsá, atí àyàbá. Ọgangan ọnà tí Aláké sò ni ọrọ le'tà àìgbagbẹfẹ'.

Àdírè'sì méjì ni le'tà àìgbagbẹfẹ' màa ní ní. A máa ní àdirè'sì ẹni tía nkowé sí yàtò sí àdirè'sì olùkole'tà tó wà ní apá ọtún. Kété tí o bá ti kó déètì tàn, àdirè'sì olùkawé le'tà ló kàn ní apá òsì iwé tí o ní ló. O sì tún gbó'dó fiyésí i pé le'tà àìgbagbẹfẹ' a máa ní ori-ọrọ tó o kó bí àkòlé. Eyi ló máa gbé kókó ọrọ tó o fe' sò rù.

Ìgbésé tó wà nínú Lẹtà Àìgbagbẹfẹ

- Àdirè'sì olùkole'tà
- Déètì
- Àdirè'sì olùkale'tà
- Ipò ẹni tí a n kó le'tà sí
- Àkolé tabí ori-ọrọ
- Inú le'tà gan-an (kókó-oro)
- Iparí atí orukó ẹni tó kó o'

Àpéçére lètà Àigbagbèfè

Ìbéèrè: Kò le'tà sí Ogá ile-iṣe' re ki ó sì tórq ààyè láti lò sí ilú re lò tójú àìsàn akò ibà tó ní yò e le'nu (Adéwolé aayr 2011:30)

Wesley College,
School of Science,
Elékùrò' Area,
Ibàdàn.

Ojo' keje, Osù ke'ta, 2000.

Ogá Àgbà,
Fosfat ventures,
Ìlupèjú Industrial Estate,
P.O Box 60.
Agodi Ibàdàn.

Ogá mi,

Ìtotoro Aàye' láti Toju' Ara

Mo ní fi àṣìkò yií tórq ààyè láti lò sí ilú mi lò tójú àìsàn akò-ibà tí ó ní yò mi le'nu. Inú mi yóó dùn, bí e bá lè fún mi ní ààyè láti tójú ara mi. Àìsàn yií dé sí mi ni òru àná. Nígbà tí ó bẹre, gbogbo ara mi ní gbọ'ná bí ọkà tí wó'n ní rò lórí iná, tí ẹyinjú mí sì pó'n kankan bii tí ẹyin iná. Èyí tí ó je' kí ní wà mò èyí sì ọrañ ní pé, òtútù yií ní mú gbogbo ara mi gbọn bí ewé ojú omi; n kò le dá dúró tití tí ilé fi mò'. Ní òwúrò kùtùkùtù tí mo to, niṣe ni itó mi pó'n kankan bí ejé.

Àwọn tí a jò' ní gbé ilé ni wó'n gbé mi lò sí ilé dò'kità tí ó ní ọsibítù àdáni kan, tí ó wà ní egbe' ilé wa. Dókità yií se àyewò fún mi. Ó fún mi ní òògùn díe. Bí mo se lò òògùn yií tan ni orì fifò' atí ara ríro túbò peléke sí

i. Se ni mo ní yí lò, yí bò' ní orì ibùsùn mi bì ejò tí Ọdẹ nà ní popá.

Wàhálà tí mo ní fún àwọn ayálégbé mi yií ní ó je' kí wó'n sò pé, ó sàn kin maa lò sí Ọdò àwọn òbí mi níbi tí ní ó ti le rí itójú tí ó péye. Ìdí abájò nìyí tí mo fi pinnu láti lò sí Oyò' tí ò je' ilú mi. E jowó', e má se rò pé mo se àfojúdi. Ipò àìsàn yií ni kò je' kí n wa şàlàyé fúnra mi.

Mo dùpé' lò'polopò fún ojú àánú tí e fi wo ibéèrè mi atí bí e ó se gba oo mi ye wò. E seun, ní o maa retí èsì ayò pé e ti fún mi ni ààyè láti tójú àìsàn yií. Èmi ni tiyín ni tóòótó', (Ifowoso'si) Moṣobolájé Àyántúnjí.

5.0 Isònísókí

Ní abala yií ni a ti şàlàyé ohun tí le'tà kíkò je'. A gbiyànjú láti wo ohun í le'tà je' atí oríṣíí le'tà tí à ní kò. A şakiyésí pé le'tà gbefé' je' le'tà tí a kò sí ojúlùmò' bí òbí, ɔ're', egbo'n, àbúrò, atí iyekan. Nígbà tí le'tà àigbagbèfè' je'

létà tí a kó sí ení tó wà ní ipò àṣe. Ó jé léta láti qdó ení tí a jù ló dé olení tí o ga sí ení náa. Bée létà àigbagbefé kò gba ilò oró yàlàyòlò, ofintótó àti oró sisó pø níbe. A tan imo le sí ilò àti pàtakì létà kíkó, bí ó tilé jé pé ilò re kò wó pø mo, a ò le kóyán létà kíkó kérè ní ile-ise` àti àwọn àjò gbogbo. Gbogbo ení tí a lè kó létà sì àti ení tí ó le kó létà ni a ménu bà. Ilò-èdè ninú létà kíkó ò gbodó jinle jù. Èyí ò ní kí á wá máa lo èdè sákálá. A gbo`dó samúlò èdè tó to` àti èyí tó yé.

6.0 Iṣẹ Síṣe

1. Kó létà sí Giwá Ilé-ise` Ìwé Ìròyìn Aláròyé, lórí ọnà tí a fi le fopin sí iwà ijínibé ní Orílè-èdè Nàijiríà.
- ii. Kó létà sí egbó n rẹ tó wà ní òkè-òkun pé akókò láti san owó ńe ìwé rẹ ti tó. O sì nílò irànlo wó láti ọwo` rẹ.

7.0 Ìwé Ìtokasí

Abíó dún, J. (1996). *Àròkò àti Aáyan Ògbufò*. Lagos: Majab Publishers

Adéwolé, L. aayr. (2011). *Exam Focus*. Ibadan: University Press.

Òkédòkun, A.A. (2019) *Gbédègbéyò*. Lagos: Òkédòkun and Associate.

MÓDÙ KEJÌ ÀKÀYÉ

Ipín Kiíní Ohun tí Àkàyé je

ÀKÓÓNÚ

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èrònìgbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbéèrè Ìṣáájú
- 4.0 Ìdánile’kọ̀
- 4.1 Àlàyé lórí Àkàyé
- 4.2 Ìwúlò Àkàyé
- 5.0 Ìṣoníṣókí
- 6.0 Iṣe’ síṣe
- 7.0 Ìwé ito’kasi.

1.0 Ìfáàrà

Àkàyé je’ ọkan pàtákì lára ohun tí aké’koo’` èdè Yorùbá gbo’dò ní ìmokíkún nípa re. Ní àkó’kó’, aké’koo’` tó bá fẹ́ pegedé tábí gba máàkì tí ó dára nínú àkàyé gbo’dò je’ ení tó gbọ́ èdè Yorùbá lágbọ́ dunjú. Ìdí ní pé, ní oqo’ igbà, èdè Yorùbá tó kẹnú, tó sì jinlé ni a fi mágá ní gbé e kale, pàapàá jù lò bí irú àkàyé bẹ́ e bá je’ ewí. Èkeji, aké’koo’` gbo’dò fi ara bale, bí o bá fẹ́ ka àkàyé. Èyí ni yóò ran irú aké’koo’` bẹ́ e lọ́wọ́ láti lè se àwáráí idáhùn tó ó tóṣà fún ibéèrè kóókan. Nínú ẹkó’ yíí, a ó gbiyànjú láti tópinpin ohun tí àkàyé je’ gan-an, ọnà tó o lè gbà ka àkàyé, orísií àkàyé tó wà, ilò-èdè nínú àkàyé àti bí o se lè sọ ìṣoníṣókí lórí àkàyé, tí o bá kà. Bí ó títé je’ pé o mágá bá onírúurú àpẹ́ere àkàyé padé nínú idánwò, sùgbọ́n o, iwo ni ki o mọ ohun tí àkàyé náà ní békèrè lọ́wọ́ re nítorí àiní imọ kíkún nípa ohun tí àkàyé je’ léwu.

2.0 Èrònìgbà àti Àfojúsùn

- Ní òpin ẹkó’ yíí, o ó lè;
- (i) Ní imọ kíkún nípa ohun tí à ní pè ní àkàyé
 - (ii) Mọ bí a se lè dákùn ibéèrè lórí àkàyé.

3.0 Ìbéèrè Ìṣáájú

- (i) Kí ni o mọ’ sí àkàyé?
- (ii) Sàlàyé me’ta nínú ìwúlò àkàyé

4.0 Ìdánilékóọ́

4.1 Àlàyé lórí Àkàyé

Gẹ́ gé bí orúkọ́ rẹ́, àkàyé ni ewí, ṽrọ́ geere tábí eré-oníṣe tí a ka láti lè́ òye mú jáde nínú rẹ́. Ìdí tí a fi máa ní fún àwọn akékọ́ ní àkàyé ni láti mọ́ bí wọ́n se ní òye Yorùbá tó. Nítorí pé oríṣiíríṣí ílò-èdè ni o máa bá pàdé nínú àkàyé. Bí o kò bá lè ka àyọka náà ní àkàyé, yóò nira fún ḥ láti mú àwọn kókó tó wà níbẹ́ jáde.

Àkàyé nínú èdè Yorùbá lè jé àyọkà ọlọ́rọ́ geere, ewí tábí eré-oníṣe. Àwọn irúfé àkàyé yií lè jé asotàn, ajemọ́-isípayá tábí aláriyanjiyàn. Ohun tí ó se pàtakì nínú àkàyé ni pé, akékọ́ gbọ́dọ́ fi ara bale ka àkàyé náà kí àkàyé kan tó lè yé e, ó gbọ́dọ́ fi ọkàn bá kíkà rẹ́ lọ́. O kò gbọ́doronú nípa ohunkóhun yátó sí àkàyé tí ò ní kà. Ifokàn-bá-àyọkà náà lọ́ se kókó kí o má ba à gbé ọmọ Ḥobà fún Ọsun nígbà tí o bá ní dáhùn ibéèrè tó wà lábẹ́ àkàyé náà.

Kíka àyọkà ní àkàyé, àkàgbádùn àti láti ní òye nípa ohun tí ḥònkowé àyọkà náà ní lókàn ni a ní pè ní ‘àkàyé’. O gbọ́dọ́ gbé imó àmọtè lè́ rés egbé kan ko sì gbájú mó ohun tí alákàyé gbé kalé sínú àkàyé kí o lé ké se járí nínú ibéèrè tó télè́ àkàyé bée. Eyi túmọ́ sí pé, yátó sí imó mó-ón-kọ́-mọ́-ón-kà, opolo pípẹ́, ifarabale, ifokàn-bá-ìsélé-lọ́ àti ìrélé se pàtakì fún eni tó ní ka àkàyé.

4.2 Ìwúlò Àkàyé

- Àkàyé a máa mú kí òye eni gbòòrò sí nígbà tí a bá kà á.
- Kíka àkàyé a máa mú kí a ní àròjiinlé tábí ìrònújinlé.
- Nínú àkàyé ni imó nípa àkọtọ àti ílò-èdè sodo sí.
- Ebùn ìwé kíkà àti òye a máa di bárakú fún eni tó kúndùn àkàyé.
- Àkàyé ní i se atónà fún ìwé kíkà fún idánwò àti isé atinúdá.

5.0 Ìṣoníṣókí

A ti şàlàyé nínú ekọ́ yií ohun tí àkàyé jé àti díe nínú àwọn ohun tía gbọ́dọ́ ní lókàn, bí a bá fé ka àkàyé. Àkàyé jé ọkan lára ekọ́ tí a fi ní se igbéléwọn bí àwọn akékọ́ se gbọ́ èdè Yorùbá tó. Ohun tí a kà, tó sì gbọ́dọ́ yéni yékéyéké ni a ní pè ní àkàyé. Òye tí akékọ́ ní lórí kókò àkàyé náà ló se pàtakì jù. A si tún ménubà á léréfèé irúfé àkàyé tí ó wà pẹlú ìwúlò àkàyé fún akékọ́

6.0 Isẹ́ sise

- (i) Kí ni àkàyé?
- (ii) Kí ni àwọn ohun tí ake'koo' gbó' dò ní lo'kàn, kí ó tó bérè sí ní àkàyé?

7.0 Ìwé ìtokasí

Abíó' dún, J. (1996). *Àrokò àti Aáyan Ògbùfò*. Lagos: Maja Publishers

Adéwolé L. aayr. (2011). *Exam Focus*. Ìbàdàn: University Press, PLC.

Ìpín Kejì Oríṣíí Àkàyé

ÀKÓÓNÚ

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èrònìgbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbéèrè Ìṣáájú
- 4.0 Ìdánile kóò
- 4.1 Oríṣíí Àkàyé
- 5.0 Ìṣoníṣókí
- 6.0 Iṣe' síše
- 7.0 Ìwé itó kasí.

1.0 Ìfáàrà

Oríṣííṣíí àkàyé ni ó wà. Gbogbo àkàyé yií pátápátá ni wó ní iṣe' tí wó fí ní rán sí asèdánwò. Nínú eko' yií, a ó se àgbéye wó onírúurú ọnà tí a pín àkàyé sí. A ó sì yànnàná ohun tí a fe' kí asèdánwò mo nínú ipín kóókan. Bákan náà, a ó pèsè onírúurú àkàyé tí àwọn asèdánwò lè máa lò láti gbáradì fún idánwò.

2.0 Èrònìgbà àti Àfojúsùn

Ní òpin eko' yií, o ò le

- mo iyàtò tó wà nínú oríṣíí àkàyé tó wà.
- mo bí ìhun irúfe' àkàyé kóókan se ri.
- mo bí a se ní dálùn ibéèrè tó dá lórí àkàyé nínú idánwò

3.0 Ìbéèrè Ìṣáájú

- (i) Dárúkò oríṣíí àkàyé tí ó wà
- (ii) Kí ni iyàtò láarin àkàyé ajemó'-òró geere àti àkàyé onísorò-n-gbési?
- (iii) Sàlàyé idí tí ọkóókan oríṣíí àkàyé wonyí fi ní àkóónú ọtọ́òtó.

4.0 Ìdánilekóó

Oríṣíí ọnà me'ta gbòogì ni a pín àkàyé sí. Àwọn ọnà náà ni:

- (i) Àkàyé ajemó' ọró geere
- (ii) Àkàyé ajemó' ewí
- (iii) Àkàyé onísorò-n-gbési/Eré oníse

Bí ó tile je' pé ipín me'teeta ni a pín wó ní, wó n tún ní àkóónú me'ta, éní pé, wó n lè je' asötàn, ajemó'- iṣipayá tàbí aláriiyànjiyàñ.

4.1.1 Àkàyé ajemọ́ orọ́ geere

Oríṣiírísí àyòkà ni a lè lò fún àkàyé. Èyí tí ẹkọ́ yií dá lé ni àyòkà ọlọ́ro geere. A máa ní kó irú àkàyé yií ní orọ́ geere ni. Yàtò sí pé ohun tí a mọ́ sí gbólóhùn gbọ́dọ́ ní ihun tí ó dára, a kì í gé gbólóhùn sí ààbọ́ ààbọ́ tábí oríkèérikèé bí a ó se` bá a pàdé nínú irú àyòkà miíràn bí ewí. E je` kí a wo àpẹ́rẹ́ àkàyé ọlọ́rọ́ geere:

Àkàyé A

“Máa wí, máa wí, Ọba kí í pòkòrin”. Èró yií wà lọ́kàn ìyàndá tí ó fi ní tí orí da ohùn síle, tí ó sì ní sọ́ kòbákùngbé ọrọ́ sí Ogá rẹ́. ‘Ibi tí a wí sí kó là á kú sí.’ ‘Sé tí kò bá sí ohun tí ó se eṣe’, eṣe` kí í dédé se’. Ohun tó fa sábàbí aáwó` láàárín Ìyàndá àti Sàngógbijà ni owó má-jeé'-á-gbọ́ tó pa wó́n pō. Èró amómitutù kan ní ilé-iṣe` wó́n tí àwọn méjèèjì gbé tà ni àriyànjiyàn bẹ́ síle lórí i bí wó́n yóò se pín owó rẹ́. Sé igbà tí erú bá sá bọtì ní í berù òjò, kí awo má ya ni ó kó àbùkù àti irú àrifín yií bá Sàngógbijà.

Ìbéèrè Èwo-ni-ídáhùn

1. Kòbákùngbé ọrọ́ ni ọrọ.....

- a. tí kò lè gba ikùn.
- b. tí kò dára rará
- d. tí a lè fara mọ́
- e. àṣòdùn
- ẹ. tí kò nídií

2. ni ó mú ìyàndá sọrọ́ sí Sàngógbijà

- a. Nítorí pé Ìyàndá je` Ọkòrin
- b. Ìjé àrámù tó pa wó́n pō
- d. Ọrọ́ àbùkù tí wó́n ní bára wó́n sọ
- e. Ìja tí ó bẹ́ síle láàrin wó́n
- ẹ. Owó tí wó́n fẹ́ pín

3. Irú ènìyàn wo ni Sàngógbijà?

- a. Àgbààyà
- b. òmùgọ
- d. Alábùkù
- e. Ọmòdéeṣe`
- ẹ. Olórin

4. Orọ́ miíràn fún 'má-jeé'-á-gbọ́' ni

- A. Ìbànújé`
- b. Ìyanu.
- d. Àṣírí

- e. Eje'
e. Ewu

5. Botì wo ni Ṣàngógbìjà sá tí ó fí ní bérù òjò?

- A. Ó sòrò kóbákùngbé.
b. Ó sá ohun tí òjò kò gbó dò pa
d. Ó lédí àpò pò jí erò tà.
e. Ó tábùkù Ìyàndá.

e. Ó ní ijà pèlú Ìyàndá

6. 'Okòrin ' nínú àyòkà yíí ni

- A. èni ti ní kòrin
b. akéwì Ọba.
d. Sàngógbijà.
e. Ìyàndá

e. akéwí òde òní

7. 'Ibi a wí sí kò làá kú sí'. Ta ni ìsọ yíí bá mu?

- A. Awo.
b. Ìyàndá.
d. Ọkòrin.
e. Ọba

e. Sàngógbijà

8. Tí orí da ohùn sile ' túmọ sí

- A. Sò Ọrò tó jinlé
b. So Ọrò tó fani mò'ra
e. Fi ibínú so Ọrò burúkú
e. Sò Ọrò ibérù

9. 'Kí awo má ya' túmọ sí

- a. Kí Ọba má pa Ọkòrin
b. Kí işe'le burúkú má se
d. Kí ó má sí sábàbí
e. Kí ó má sí àríyànjiyàn
e. kí ohun bòníké'le' má tú síta.

10. Kí ni Ìyàndá jẹ́ sí Ṣàngóbjà?

- A. Alábàáșiše'
B. Ọgá
d. Ọmò işe'
e. Olùbádámọràñ
e. Olùgbèjà

11. Àkòlé tí ó bá àyòkà yíí mu ni:

- a. Ìyàndá àti Ṣàngógbijà
b. Ero amómitutù
d. Ọba kì í pòkòrín
e. Ábùkù àti àrífún
e. Sàngógbijà rí Ìyàndá fín

Àkàyé B

Fi pelepelé ka àyokà yií, kí o sì dáhùn ibéèrè tí ó télé e.

Àwọn Yorùbá a mágún pa àálè lé obìnrin tí wó'n bá mō sí onísekúṣe tí idí rẹ kò dúró rará. Tí wó'n bá ti mō irú obìnrin báyií, wó'n ó se òògùn sí aa rẹ. Ọnà me'ta ni irú òògùn burúkú yií pín sí: oríṣí kan ni èyí tí a lè pa lé obìnrin, kí ọkùnrín tí kí í bá se ọkọ rẹ má lè bá a lò pọ. Iṣe' tí òògùn yií mágún ní se ni pé tí ọkùnrín miíràn tí kí í se ọkọ obìnrin náà bá ti gun obìnrin tí a pa àálè lé lórí, kò ní lè se ohunkohun fún un. Idí ni pé aálè tí a pa yóó sọ ọkùnrín náà di akúra (ní àkókò náà). Șùgbó'n bí ọkùnrín bá fẹ́ bá aya rẹ tí ó pa àálè lé lò pọ, kò sí ohun tí yóò se é. Te'soo' ni àwọn Yorùbá ní pe irú àálè yií.

ríṣí àálè kejì tí a lè pa sí ara obìnrin ni mágún. Èyí burú jàì nítorí pé bí ọkùnrín bá fi lè bá irú obìnrin tí a fi òògùn lé lára sun, tí ó bá sì lé tákìtì lè'emeṭa, Ọrun ni erø re. Kí í se ọkìti títa lè'emeṭa níkan ni a fi í sì mágún. Àwọn níkan eèwø miíràn tí ó lè fa ikú ení tí ó bá bá obìnrin tí a fi mágún lé lára sun ní jíjé ilá, esun iṣu àti ikàn. Ó dá lórí irú níkan tí wó'n bá fi orí mágún sọ. Bí ó bá je' ọkan níñú àwọn níkan wonyí, ikú lerø re. Oríṣí miíràn ni mágún-un máfogó'tà àti máwosánmọ.

Oríṣí àálè këta ni èyí tí o lè se ọkùnfà àrún eṭe fún obìnrin, Àrùn gidí ni éléyií láti fi dá obìnrin tí ó bá ní se ịsekúṣe lára. Ó lè mágún je' ọkọ obìnrin yií gan-an ni ó pa irú àálè be'e, ó sì lè je' ọkọ rẹ. Tí wó'n ba ti fi irú àùnbáyií sì obìnrin lára, a gbó' wí pé eṭe ni. Ti ó bá sì ti pe', tí ó ti wà lára rẹ, ojú ara rẹ' pélú àyíká rẹ yóò pupa wá. A gbó' pé wó'n ní fi irú àrùn báyií náà se Ọkùnrín. Àrùn yií ní erø tí irú ení be'e bá tètè kéké gbàjarè sita. Àwọn adáhunse yóó ràn án lò'wó', yóò sì bó' níñú àisàn náà'.

Opádötun (1986:58-59)

Ìbéèrè**1. Ààlè ni....**

- A. mágùn lára obìnrin
- b. èèwø obìnrin
- d. àmì iklø ' má se dé ibe' lára obìnrin.
- e. amúni di akúra
- è. òògùn ikú

2. Okùnrin tí ó bá bá obìnrin tí ààlè wà lára rẹ lò pọ

- A. lè tàkìtì
- b. lè kú
- d. lè ya ade' te kí ó sì kú
- e. lè tàkìtì kí ó sì kú
- è. lè ya arø

3. Mágùn ni oríṣíí ààlè tí

- a. ó lè jé kí a má gùn
- b. ó lè je' kí obìnrin kú tí ó bá bá ọkùnrin lò pọ
- d. ó lè je' kí Ọkùnrin kú tí ó bá bá obìnrin lò pọ
- e. ó lè je' kí obìnrin rẹwà sì
- è. Ó lè máà je' kí á je' ikàn

4. Ta ni a lè fí ààlè lé lára nínú ịwonyí?:

- a. Èni tí ó máá ní fe' bá obìnrin lò pọ nígbàkugbà
- b. Èni tí kò ní ife' sí ìbálòpø
- d. Èni tí ó máá ní bá ọkùnrin lò pọ nígbàkúùgbà
- e. Èni tí ó ní fe' ààlè lára nígbàkúùgbà
- è. Èni tí ó ní bá obìnrin lò pọ nígbàkúùgbà

5. Ete je:

- a. àrùn eje ríru
- b. àrùn ojú-ara
- d. àrùn ààlè
- e. àrùn ara
- è. àrùn obìnrin onísekúṣe

6. Tẹṣoọ bí a se lò ó nínú àyọkà je òògùn tí

- a. a máá fí ní tú eṣo' ọkùnrin
- b. a máá fí ní tẹ' eṣo' ọkùnrin
- d. a máá fí ní tú eṣo' obìnrin
- e. a máá fí ní pa Ọkùnrin
- è. a máá fí ní sọ Ọkùnrin di akúra fún ịwọn ịgbà dié.

4.1.2 À kàyé Ajemọ Àyokà Ewì

Ge'ge' bí a ti se sò saajú, bátáni tí à ní lò láti fi kó ewì yàtò gédégbé sí ṣorò geere tábí onísorò-n-gbésì. Nílá-nílà ni a máa ní se àgbékale àyokà ewì. Èyí túmọ sí pé a kí í kó àyokà ewì ní ilànà wuuru ge'ge' bí a se máa ní bá a pàdé nínú àkayé ọlo'rò geere. Bí gbólöhùn kò bá gba ilà kan, a kò gbodò fí irú gbólöhùn bẹ'e bẹ're ilà tuntun. Ìhun gbólöhùn ewì máa ní yàtòsi ṣorò geere.

Ìlò-èdè tí a máa ní rí nínú àyokà ewì máa ní lòdì sí àkòto` òfin èdè ojoojumo` tábí èdè àjumòlò nígbà miíràñ. Èyí ni pé èdè ewì kí í lò tákàrà ge'ge' bí a se máa ní bá a pàdé nínú ṣorò geere tábí onísorò-n-gbésì. Áwọn aké'koo' máa ní dojúkò ịsòro dié láti mò ịtumọ gbogbo ṣorò tí ó wà nínú àyokà ewì. Nígbà tí o bá ní àñfààní láti gbó' ewì tábí láti kà á, ohun tí ó gbó'dò je'o' lógún jù ni ohun tí ó dá lé tábí iṣe' tí ewì náà fe'je'. Kí o tó lè dáhùn ibéèrè inú àyokà ewì dáradara, o gbó'dò ní imo kíkùn nípa àwọn àkànlò-èdè inú ewì náà.

Kí aké'koo' tó lè se dáradára nínú àyokà ewì, ó gbó'dò ti ní ife' sí gíjò ewì lórí rédió àti télifísàn. Ó sì gbó'dò máa békérè lò'wò' ara re nígbà gbogbo iṣe' tí àwọn akéwì náà ní fi ewì wò'n rán sí àwùjò. Aké'koo' tún gbó'dò máa ka àwọn iwé iròyìn àti àwọn iwé àtìgbàdègbà tí wò'n ní ewì nínú. Èyí ni yóò fún un ní imo kíkùn lórí àwọn kókó tí ewì lè dá lé. Aké'koo' yóò tún ní imo lórí bí a se ní kó ewì, bí wò'n se ní hun àwọn gbólöhùn inú ewì papò àti irú èdè tí wò'n fi ní se àgbékale àyokà ewì. Sókí ni ewì máa ní sòrò lórí orí-ṣorò' kan. Gbólöhùn kan nínú ewì sì lè ní ju ịtumọ kan lò, bí ení tó gbó' o tábí kà á bá se gbó' èdè Yorùbá tó, àti bá se lè ronú jinlé tó ni gbólöhùn náà yóó se yé e tó. Fún idí èyi, a kò gbó'dò kù gírì dáhùn ibéèrè inú àyokà ewì láiko'kó' ronú jinlé lórí ohun tí ibéèrè náà ní bi wá.

Ohun miíràñ tí o tún gbó'dò fi sò'kàn ni pé ọkan nínú àyokà ewì ni oñ je'. Bí o bá se akíyesí dáradára, o ó ri pé kí í se bí a se ní sòrò geere ni à ní kórin. Nítorí náà, nígbà tí o bá gbó' orin, o gbó'dò mò pé, ewì ni, àtipé kò yé kí o gbó' o léréfée, kí o sì gbàgbé re. Ó yé kí o ronú jinlé lè e lórí ni, kí o sì mò iṣe' tó fe'e' je'.

Ka ewì yíí, kí o sì dáhùn ibéèrè tí ó télé e.

Mo rí wò'n
Wò'n ní pé bírikótó
Ìgbà ó tún bùse gàdà
Wò'n ní pé bírikótò
Nje' emi ha lè ní se?
Wò'n ní n dáke' ná, ṣorò ò i kàn mí
Ní mo bá fòwò' lè'rán

Mò n wo sàkun ayé
 Mò n̄ retí ibi bírikótó bírikótò óò já sí
 Ìgbà ó tún bùše gàdà
 Mo n̄ gbó' wóyo-wóyo
 Wó'n ní lílò ni wó'n ó
 lò
 Wó'n ní wó'n tí n̄ mú wa lè'rú ojó' tí
 p̄Wó'n ní wó'n tí n̄ mú wa sín ɔnà
 jin À tí í gbó?
 Pé a mú ni lè'rú nílé baba éni!
 Pé a mú ni lè'rú nílé baba
 éni! Ó tó gẹ' e'
 Wo'n gun àpótí
 Níbi tí wo'n tí n̄ wáwiijàre
 Gbogbo wa là n̄ kéké 'múso!
 Ìgbà tí itóṣe dùn wó'n
 Àwóñ onítóhún bá digbá dagbóñ wóñ
 Wó'n gbale babańlá wóñ
 b̄Wóñ lò tán, n lafe' fe'
 fe' Afe' fe' fe' a rídií adié
 Àsé amúnile'rú amúnisìn làwóñ
 nà Ìgbà tó yá,
 Wó'n kúkù fete sile
 Wó'n fete sile, wó'n n̄ pa
 làpálápá Kò pе' kò jinnà,
 Afí wóñ-n̄-gàn-gàn tí mo gbó
 ɔnà dà?
 Ibo là n̄ lò?

ibéèrè

1. À wóñ tí wóñ n̄ pé 'bírikótó' 'bírikótò" ni àwóñ:

- a. olóte
- b. ɔsèlú
- d. tí wó'n fe' dá ijàngbóñ sile
- e. onípàdé ikókó
- f. oló'pàá

2. Àwóñ wo ni ilà 12-14 n̄ bá wí?

- A. òyìnbó
- b. amúnile'rú
- d. amúnisìn
- e. oló'pàá
- f. ɔsèlú

3. Ní ìlà 19" wọn' n̄ toka sí àwọn

- A. Amúnisìn
- B. òyìnbó òṣèlú
- d. Ogá ọló'pàá
- e. èniyàn dúdú òṣèlú
- é. ti wó'n fe' sɔrō

4. 'Afẹfẹ fẹ a rídií adié' túmọ sí:

- a. afẹ'fẹ' tí ó fẹ' je' kí àṣírí adié tú
- b. ohun tí ó ṣelege je' kí a rí iwa ibajé' àwọn èniyàn kan
- d. bí afẹ'fẹ' kò bá fẹ' àṣírí adié kò lè tú
- e. afẹ'fẹ' to fẹ' ló je' kí a rí ohun tó wà lábẹ'
- áfẹ. aféfẹ' fẹ', a ti rí àṣírí wọn.

5. Ohun tí ìlà 30 n̄ wí ni pé

- a. wó'n ṣe ohun tí ó ye
- b. wó'n fí ohun tí ó ye ni síṣe síle
- d. Wo'n se ohun tí kó ye ní síṣe
- e. Wó'n mōo'mō dá ọgbó'n sí i
- é. Wó'n fí ohun tí ó ye ní síṣe síle lájé láti ṣe ohun tí kó ye.

6. Ki ni idí tí àwọn kan fí n̄ pé bírikótó, tí wó'n n̄ pé bírikótò?

**7. Njé' ó dára tí wó'n kò je' kí gbogbo aráyé ó tètè mō idí abájó pàd
wó'n? Só idí tí o fí só "be'e ni" tàbí be'e kó".**

8. Dábàá irú àwíjáre tí àwọn ti wó'n gun àpótí ní ìlà 19 lè máa wí.

**9. Kí ni o rò pé ó ṣelege nígbà tí akéwì só pé òun gbó' wón-n-gàn-gàn
ní ìlà 32?**

10. Dábàá àkólé kan tí ó dára fún ewí náà

Ewí B

Eléduá dẹ' ja sínú ibú,
Eja n̄ gbénú omi,
Eja ò bórí inú wíjó'
Adániwáyé dẹ' ranko síjù,
Igbó ni wó'n gbé n̄
je, Eranko ò sì jiyàn.

Béèyàn ò bà gba kádàrá,
Yó'o'yó' ní í kékèyàn sí.

Ohun a bá ní, ká je' ó máa tó wa.
Òkèlè àbùjù níí mú ni í pòfóló.

Ipò tá bá wà,
Ká je' ó tẹ' wa ló'rùn ge'e'.
Ohun gbogbo fún gbà dié ni.
Bó ò ti i rówó kó'lé,

Tó jáwɔsùn lò ní sùn,
 Sébéèyàn ló ní sun gótà
 Bó saṣo méjì péré lo ní,
 Rántí eni tó ní wákisà.
 Edá tí ó gba kádàrá,
 Dandan ni kó kánjú jOlúwa lo.
 Wó' n lè ti ara èyì dolo'sà tó ní dánà.
 Bówó lo ní, tówó ɔhún ò tó nnkan,
 Kódà bó o kólé, tilé ɔhún ò pō,
 Qsó' lo bá ní tí ó rajaja,
 Je' kó tẹ' o ló'rùn.
 Kóhun gbogbo le rō o' pese
 Ipò kan lo wà, tó o rò pé ókére jojō
 Rántí eni tó fe' tó
 ɔlté'ló'rùn ló to',
 Ká mú un lò bí i ḥosùwọn ìwà
 Ìyà lè fini ṣe sín,
 Èsín sì lè mayé sú ni.
 Eni ayé bá sú, wó' n kí í
 gbádùn Láyé ti mo wá,
 N ò ní dúpẹ' túláàsì.

Ìbéèrè

1. Àwọn tí akéwì dojú ewì yíí kọ ni

- a. ejà ibú
- b. ẹranko igbó
- d. gbogbo èniyàn
- e. ẹgbẹ' ɔlō'sà
- e. gbogbo ɔkùnrin

2. Ení tí akéwì ní yóò kánjú ju Olúwa lọ ni

- a. alásó méjì
- b. alákìísà
- d. alájejù
- e. aláinítẹ́e'ló'rùn
- e. Olóríburúkú

3. Àrokò tí akéwì ní fí ewì yíí pa sí àwùjọ ni

- a. ife'
- b. ìtẹ́lṓrún
- d. Opé́dídú
- e. sùúrù níní
- e. ìgbìyànjú

4. Ìmòràn akéwi yíí fún ẹdá tó wà ní ipò kékéré ni pé kí ó máa

- a. bórí inú wíjó'
- b. rántí ení tí ó fẹ' tó o
- d. dúpé' túláàsì nígbà gbogbo
- e. rántí àwọn ẹranko igbó
- e. ní ìgbàgbó' nínú Olúwa

4.1.3 Àkàyé onísoró-n-gbèsì

Bátánì àkàyé tó dálé orí àyòkà onísoró-n-gbèsì yàtò sí ti ọlo'rọ geere tàbí ewì. Nínú àkàyé ọlo'rọ geere, a máa ní se amúlò èdè bí ó se wù wá láti fi gbé èrò wa jáde. Bákán náà ni ó rí nínú àkàyé-ajemọ'-ewì. A kí í fi ọrọ sí ẹnu ení tí ò ní èrò. Nínú àkàyé ọlo'rọ geere, ọrọ' máa ní telé ara wó'n wururu, á sì tún máa ní pín èrò kóókan sí ìpín àfọ. Nílà-nílà ni a má a ní kó' àkàyé-ajemọ'-ewì.

Àyòkà onísoró-n-gbèsì kí í fi àyè síle fún ẹni tí ó kó' láti lo èdè ara ẹ, ohun tí ó kó' síle je' ohun tí ẹni tí ó ni èrò yíí gan-an. Nígbà mìíràn, a máa ní se alábàápàdé ọrọ' àyálò nínú àkàyé onísoró-n-gbèsì. Ídí ni pé ohun tí òníkowé gbo' le'nu ẹni tí ó soro ni ó kó' síle.

Èníyàn méjì tàbí jù bẹ' e lò ló máa ní soro' nínú àyòkà onísoró-n-gbèsì. Bí ẹni kiíní bá sò, ẹnikejì náà á wí tire. Àwọn ọrọ' tòbí gbólöhùn tí ọkóókan wó'n sò gan-an ni a ó kó' síle bí wó'n se sò o'. Nínú àkàyé onísoró-n-gbèsì, orúkọ' ẹni tí ó soro ni a máa kó' kó' ri'.

Nígbà tí wó'n bá fún ọ ní àkàyé onísoró-n-gbèsì, O gbo'dò fi pele' pele' lì á ní eemejì, eemeja tòbí jù bẹ' e lò. Sùúrù tí o máa fi kà á gbo'dò pò jù éyí tí o ó lò fún àkàyé ọlo'rọ geere tòbí ewì lò. Bí o kò bá fi sùúrù kà á dáadáa,

o lè má tètè rí kókó tí ó wà nínú isoró-n-gbèsì tí o kà. O gbo'dò máa fi okàn rán ohun tí ẹni kóókan sò àti ídí tí ó fi sò o'. Nítorí pé ọrọ' ẹnu gan-an ni, o lè má mọ' ìgbà tí kókó farahàn nínú àkàyé onísoró-n-gbèsì. Nítorí náà, sùúrù tí ó dára ni o gbo'dò fi ka àkàyé onísoró-n-gbèsì.

O gbo'dò mọ' itumọ' àwọn ọrọ' ijinlé bii òwe, àkànlo-èdè àti ọrọ' àyálò tòbí ọnà isowó'-lo-èdè tí ó bá wà nínú àyòkà. Ídí ni pé bí ó bá se ẹnu àwọn tí wó'n gbo' èdè dáadáa ni a ti gba àyòkà náà síle, gbogbo nñkan báyíí ní o

ó yóò bá pàdé.

Bí o kò bá mọ itumọ àwọn ịsọ be'e bí a se lò wó'n nínú àyokà, àyokà mā kò ní yé ọ. Igbà miíràn, ilò eka-èdè lè jẹyọ nínú irú àyokà yíí. O gbó'domọ ohun tí ó dúró fún ní Yorùbá ájùmọlò.

Bí o bá ti ka àkayé náà tán, ohun tí ó yé kí o tètè mọ ni kókó ohun tí àwọn ẹda-itàn inú àyokà ní sọrọ lè. Lé'yìn èyí, kí ó pinnu èrò ẹdá-itàn kókkan lórí kókó ohun tí àyokà dá lé.

Bí o bá mọ kókó, tí ó sì mọ èrò àwọn ẹdá-itàn inú àyokà nípa kókò tí wó'n ní sọrọ lè, ịsòro rẹ ti dínkù láti dáhùn àwọn ibéèrè tí ó te'lé àyokà náà. Oríṣííríṣíí ibéèrè ni ó lè wáyé lórí àyokà onísorọ-n-gbèsì bí a se ri i fún irú àwọn àyokà yoókù. Sùgbón ibéèrè kan máa ní wáyé fún irú àyokà yíí tí o gbódo mọ irú idáhùn tí ó dára fún un.

**Fi pelepelé ka àyokà ịsàlẹ yíí, kí o sì dáhùn àwọn ibéèrè tí ó télé e.
Má se gbàgbé láti lo ọrọ tìré ní gbogbo ibi tí ó bá yé.**

Túndé: Bó bá se pé mo tètè mọ pohun tí wó'n ó se nù-un ní bá tì parí rẹ fúnra mi.

Adé: Báwo ni o ò bá ti se é?

Túndé: Èmi? Irú rẹ ti se mí rí. Mo sọ fe'ni tó'rọ kàn pé èmi ò sejọ, kí ó fún mi ní owó kí n fi ra òmíràn.

Adé: Hùn-ún!

Túndé: Mo sì sọ fáwọn ọlọ'pàá pé n ò sejọ'. Mo ní kí wó'n ó bá mìn kó nñkan mi. Èmi ni mo sáà ni ín.

Adé: Sùgbó'n nígbà tí wó'n wá fárigá mọ' ọn lọ'wó' báyíí ní kó? Bo ni o ti se tìjọ'sí, bóo ni o ò bá ti seyí?

Túndé: Ní tìjọ'sí, àwọn ọlọ'pàá ti ní gbowó lọ'wó' ogbè'ni olè yén sọ pé àwọn ó gbé e lọ sílé-ejọ'.

Adé: Wó'n ti ní gbowó?

Túndé: O ò mọ nñkan. Igbà tí mo mọ pé wó'n ó máa fóro mi jéun, lé mi ò nílé-ejọ' ọ' lọ.

Túndé: Mo yari. Mo ní tí kí í bá se pó'rọ miíràn bá ní bẹ níbẹ, kí wó'n ó bá mi kó páanù tó kù, n ó lọ tún táńkì mi se.

Adé : Bóo lo se se é?

Túndé: Mo ní ohun tó yé kí wó'n ó se ni pé kí wọn ó pe Ọkùnrin náà wá.

Adé: Hùn-ún?

Túndé: Igbà tó dé, mo bi í, mo ní só o fe'

sejọ? Adé: Le'ni tó mọ pé'wọn lóun ní lọ tààrà?

Túndé: Ebe ló tún ní bẹ mi!

Adé: Óun ò sọ fáwọn ọlọ'pàá pé e ti parí ọrọ láàrin yín ni?

Túndé: Tí mo ti sọ fún un pé èmi ni mo lóràn, àwọn ọlọ'pàá kó? Mo ní

- Adé: Kí lo wá wí fáwọn oló́pàá?
 Túndé: Mo ní kí wọn ó bi i bí yóò bá san owó tí n ó fi tún un se lójú wón. Ó wò mojòmòjò: Ó lóun ó fún mi. Mo ní kí ómú àádó́jo náírà wá.
 Adé: Ó tún fún o?
 Túndé: Ní kíákíá. Ó şe é sí mi, ó sí hun ún.
 Túndé: Kín ni wó́n máa wí? Mo lémi ò şejó́. Ó gbé mi ní nñkan, ó tí sò́ sile, n ò báa já mṓ, kí wó́n ó jé ó máa ló. Igbà tí wó́n sì ti gba ibonú ló́wó́ rē télē, wọn ò lè sò́ pé kí ó má ló.
 Adé: Ó jé pé wọn ò rówó gbà ló́wó́ e?
 Túndé: Kó́bó! O ò mō mí, èmi àkó abérù pē

ÌBÉÈRÈ

1. Àwọn tí a rí nínú Àyòkà yíí ni:

(a) Túndé (b) Adé (d) Adé àti Túndé (e) Adé, Túndé àti àwọn oló́pàá (e) Ayó àti kúnlé

2. Nínú Àyòkà yíí, ohun tí àwọn olopàá n fẹ ni.

A. Kí Túndé ó bá wọn sòré (b) Kí ó fun wọn lówó eyìn (d) kí Adé bá wọn sotá (e) kí ó sò dè sile (e) Kí ó mú olè wá

3. Kí àyòkà yíí tó béré,

(a) Túndé àti oló́pàá ti şejó́ nílé-ejó́ rí (b) Túndé ti gbé olè ló sile-ejó́ rí
 (d) Túndé àti oló́pàá tí pàdé rí (e) Túndé ti mo opolopo olè. (e) Túndé àti Adé ti bú ara wó́n rí.

4. Èwo lòtító láti inú àyòkà òkè yíí?:

- Olè tó ja Túndé wà nílè Oló́pàá
 - Olè tó ja Adé wà nílè Oló́pàá
 - Òró́ olè tó ja Túndé wà nílè oló́pàá
 - Olè tó ja Túndé àti Adé wà ní àgó oló́pàá e.
- Òró́ olè tó ja Adé wà nílè oló́pàá

5. A rí i mō nínú àyòkà òkè yíí pé:

A. Àwọn oló́pàá kí í fé kéjó́ ó tètè parí (b) Bí olè bá bō oló́pàá nínú yó́bó
 (d) Àwọn oló́pàá fḗràn olè (e) Oré́ àwọn ará ilú ni oló́pàá (e) olè ni awó oló́pàá

6. Sò ohun tí ó şele kí àyòkà yíí tó béré.

7. Kín ni ìdí tí Túndé kò fí rí oju-òró́ tó ó wà nílè nínú àyòkà yíí yanjú?

8. Wá ɔró́ miíràn tí ó ní ìtumọ́ ɔró́ wonyí:

(1) fómú, (2) mùmú, (3) ó sì hun ún, (4) ibonú àti àko.

Gégé bí a se sò saajú pé orísií àkayé mé́ta yíí (olóró́ geere, ewiá onísoròngbési) lè ní àkòónú asötàn, aláriiyànjiyàn tàbí ajemó́ iṣípayá. E

je' kí á yé àwọn àkóónú yií wò ló' kóókan:

Asotàn

Àkayé yálà olo'ro' geere, ewí tábí onísoró-n-gbésì lè ní àkóónú asotàn. Èyí ni pé ìtàn ni kókó tí irú àkayé bē'e yóò dá lé. Tí èyí bá rí bē'e, ohun tā gbó'dó kó'kó' bērè ni pé:

- (i) Kí ni ó fa ìṣe'le náà?
- (ii) Ta ni ó fa ìṣe'le náà?
- (iii) Níbo ni ó ti ṣe'le?
- (iv) Ìgbà wo ni ó ṣe'le?
- (v) Kí ni ìdí tí ìṣe'le náà fi ṣe'le?

Ajémọ́ Ìsípayá

Nibí, a má ní sọ bí a se ní se nñkan kan tábí bí nñkan kan se ní wáyé. A kí í sọ ìtàn nínú àyókà ajémọ́-ìsípayá. Gbogbo ipín tí a pín irú àyókà yií sí ni ó se pàtákì. Yátó sí ipín-kóókan, bí ohun tí à ní soro nípa ré se ní siše' papó náà se pàtákì. Ìbéérè tí ó máa ní je wá lógún níbí ni pé:

- (a) Kí ni ohun tí à ní soro nípa ré?
- (b) Báwo ni a se ní se ohun tí à ní soro nípa ré náà?

Aláriiyànjiyàn

Àyókà lè ní àkòónú ajémọ́ àriiyànjiyàn. Ohun tí ó se pàtákì jù níbí ni pé kí a wo àwọn kókó tí a fi ní ta kora. A gbó'dó ka irú àyókà báyií ní àkàjinlé, kí á wo gbogbo àwọn nñkan kékéeké tí a mé'nu bà nínú ré. Tí a kò bá se èyí, opolopo àwọn nñkan tí ó yé kí á se akíyèsí wó'n ni a ó fojú fò.

5.0 Ìsoníshókí

Lákòótán, a ti sàlàyé oríṣiírisíí àkayé tí a ní lédè Yorùbá. Èyí ni àkayé olo'ro' geere, ewí àti akayé onísoró-n-gbésì. Bákán náà, a ti yannaná oríṣiíí akóónú tí a máa ní bá pàdé nínú irúfe' àwọn àkayé yií. A sì tì gbiyànju láti wo onírúurú àpẹ́rẹ fún irúfe' àkayé kóókan. Wó'n léní àkòónú asotàn, ajémọ́ ìsípayá tábí aláriiyànjiyàn. A kò sài mé'nuba àwọn àkóónú tí a máa ní bá pàdé nínú àwọn àkayé náà.

6.0 Iṣẹ sísé

1. Ṣe àlàyé kíkún lórí oríṣíí àkàyé tí ó wà.
2. Yànnàná àwọn àkóónú tí a máa ní bá pàdé nínú àkàyé.

7.0 Ìwé ìtokasí

Adéwolé, L.O. aayr. (2000). *Exam Focus Yorùbá Language for WASSCE & SSCE*. Ibàdàn: UPL Plc.

Àlàbá, O. et al (2006). *Èkó Èdè Yorùbá Òde Òní Fún Olódún Méta kejì, ìwé kiíní* (S.S.I). Lagos: Macmillan Nigeria Publishers Ltd.

Àlàbá, A. (1999). *Èkó Èdè Yorùbá Òde Òní Fún Olódún Méta keji* (SSS2). Lagos: Macmillan Nigerian Publishers Ltd.

Opádotun, O. (1986) *Àrokò: Àwọn Àmì àti Ìró Ìbánisòr ò*. Láyé Ìjelòó. Ibadan: Vantage Publishers.

Ìpín Kéta Onà Ìkàwé

ÀKÓÓNÚ

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbéèrè Ìṣáájú
- 4.0 Ìdánilekópó
- 4.1 Níní òye ọnà ìkàwé
- 4.2 Oríṣíí Ọnà tí à ní gbà ka Àkàyé
- 5.0 Ìṣoníṣókí
- 6.0 Iṣe' síše
- 7.0 Ìwé ìtọ́kasi.

1.0 Ìfáàrà

Ní abala yií ni a ó ti sàlàyé àwọn ọnà tí ó yẹ kí o máa gbà ka àkàyé láti lè yege. Àkàyé je' iṣe' tó gbà ibarale gidi, èyí ló fà á tí o se gbó'do kà á níàkàyé, kí o tó dáwo' lé àwọn ibéèrè náà. Àlàyé tí a ó se ní abala yií ni yóò mú kí o mọ bí a se lè dákùn ibéèrè lórí àkàyé, yálà àkàyé olo' rōgeere, ewì tabí onísoró-ñ-gbésì.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Ní òpin abala yií, o ó lè:

- mọ bí a se ní dákùn ibéèrè lórí àkàyé
- mọ àwọn ọnà ìkàwé tí à ní lò fún àkàyé

3.0 Ìbéèrè Ìṣáájú

- (i) Sàlàyé ohun tí ọnà ìkàwé je'.
- (ii) Só iyàtò` làarin isárékàwé àti ifojúbùkà
- (iii) Kí ni igbàwégbafe?

4.0 Ìdánilekópó

4.1 Níní òye onà ìkàwé

Nígbà tí a bá fún ènìyàn ní àyòkà fún àkàyé, ohun tí a fe' mọ ni bí eni náà se gbó' èdè tó. Nítorí pé oríṣíírisíí ilò èdè ni o lè bá pàdé níñú àyòka. Bí o kò bá lè ka àyòkà ní àkàyé, o kò ní lè mú àwọn kokó ohun tó wà níbẹ jáde.

O gbɔ́dø kɔ́kɔ́ ka àyɔ́kà tí wɔ́n gbé fún ɔ́ dáadáa láikókɔ́ wo ibéérè tí wɔ́n bèrè lórí àkàyé náà. Èyí ni yóò jé kí o lè mɔ́ ohun tí òñkowé ní sɔ́. O lè wá bí ara rẹ́ léérè lẹ́yìn èyí pé:

- Kí ni òñkowé ní gbiyànjú láti sɔ́?
- Kí ni iròyìn tí ó fẹ́ şe?

O gbɔ́dø lè sɔ́ ohun tí àyɔ́kà náà dá lé lórí lẹ́yìn tí o bá kà á tán. Lẹ́yìn igbà tí o bá ti lè se èyí, o lè wá lɔ́ wo àwọn ibéérè, kí wɔ́n lè tɔ́ ɔ́ sɔ́ náà. Lẹ́yìn igbà tí o bá ti ka àwọn ibéérè wonyí dáadáa tán ni o ó tún yára lɔ́ ka àyɔ́kà náà lẹ́ekań sí i.

Ní báyíí, o òní sáré kà á. Níwọn igbà tí o ti ka àwọn ibéérè sáajù, o ó ti mɔ́ ohun tí o ní wá. O lè wá máa fí àmì sí àwọn kókó tí ó se pàtakì tí o fi lè dáhùn àwọn ibéérè náà. Lẹ́yìn tí o bá ti ka àyɔ́kà báyíí tán, o lè bẹrè sí máa dáhùn àwọn ibéérè tí wɔ́n bá bi ó. Ní pàtakì, nígbà tí ó jé pé iṣéjú díe ni a ó fún ɔ́. Fún idí èyí, o kò gbɔ́dø fí àkókò sofò rárá.

Nígbà tí o bá ka àyɔ́kà tán ní igbà èkinní tàbi èkeji, ó yẹ kí o ka àwọn ibéérè báyíí, o ó mɔ́ àwọn nñkan tí o ó se àkíyèsí finífinní nígbà tí o bá tún àyɔ́kà kà. Bí àsikò bá wà, o lè ka àyɔ́kà ní eemeta. Gbogbo rẹ́ wá lɔ́ wɔ́ bí àyɔ́kà náà ba ti le sí àti bí nñkan bá se lè tètè yé o sí.

Bí o bá dáhùn ibéérè lórí àkàyé, o kò gbɔ́dø da ohun tí ó wà nínú àyɔ́kà kɔ́. O gbɔ́dø gbiyànjú láti lo ɔ́rø tire. Sókì ni idáhùn gbɔ́dø jé. Kò gbɔ́døgún. Lóde-oní, ibéérè èwo-ni-idáhùn ló gbòde kan lórí àkàyé, sùgbɔ́n o gbɔ́dø gbáradì fún àwọn ibéérè tí ó lè pè ó níjá ju ibéérè èwo-ni-idáhùn lɔ́. Ibéérè lè ní kí o sɔ́ ìtumọ́ àwọn ɔ́rø tábí isɔ́ kan tábí gbólöhùn kan nínú àyɔ́kà. Ibéérè yií yátø sí èyí tí yóò sɔ́ pé kí o wá ɔ́rø tí o lè ló dípo wɔ́n. Ibéérè lè ní kí o sɔ́ idí tí ẹdá-itàn kan fí sɔ́ ohun tí ó sɔ́ nínú àyɔ́kà. Èyí kò ní kí o sɔ́ ìtumọ́ ohun tí ẹdá-itàn náà sɔ́. Làákàyé tire ni o gbɔ́døfí sàlàyé idáhùn rẹ́.

4.2 Orísií onà tí a ní gbà ka Àkàyé

Orísií ònà mérin ni a fura sí pé a le gbà ka àyɔ́kà ní àkàyé àti àkàgbádùn. Àwọn ònà mérèerin ní í se pèlú imosílára òñkàwé àti bí iwé kíkà se se pàtakì sí òñkàwé náà sí ní àkókò náà. Àwọn ilàna mérin tí a ní sɔ́ ni:

- Isárékàwé
- Ìfojúbùkà
- Ìkàwénímọ́
- Ìkàwégbafé

4.2.1 Ìsárékàwé

Ìsárékàwé ni ḥnà tí a n̄ gbà láti ka iwé nípa fifi ojú wá kókó ḥrō` tó wá nínú àyokà láifi ḥkàn sí àwọn ilò-èdè, hihá nnkan sórí tabí irántí gbogbo nnkan tí a bá pàdé nínú àyokà náà. Irúfe` ḥnà ikawé yií ni a n̄ lò ninú iwé iròyìn atí iwe ipolówó ojà lára ògiri gbogbo. Onà ikawé yií kí i fi àkókò olùkawé sòfò nítorí pé iwo náà ò kobi ara sí gbogbo kókó-ḥrō` tó wá nínú àyokà náà.

4.2.2 Ìfojúbùkà

Ìfojúbùkà ni ilànà ikawé tí a n̄ şamúlò nígbà tí o bá fe` ka àyokà tí ó se pàtakì sí ọ. A ó kàn fojú wo àwọn ḥrō` kan tó niye lórí nínú àyokà lásán. Ònkawé be`e` kí i fi àkókò sòfò. O le ka Ojú-iwé me`rin láarin iṣé`jú mējí nígbà tó je` pé kókó-ḥrō` kò je` o` lógún. Irúfe` ḥnà ikawé yií ni a n̄ lò láti ka àwọn iwe àtinúdá bí iwe eré-oníse, itàn àròsò tabí ewí tí kò wá fún idánwò.

4.2.3 Ìkawénímọ́

Ìkawénímọ́ ni irúfe` ḥnà ikawé kan tí olùkawé n̄ lò láti ka àyokà fún idánwò tabí láti fa kókó-ḥrō` yọ. Ònkawé yóó fi ḥkàn, ara atí sùurù kawé kí ó le kà á ní àkayé, àkàgbádùn atí láti fa kòmóòkun ḥrō` yọ nínú rẹ. Irúfe` ḥnà ikawé yií a máa gba àṣíkò nítorí pé o gbo`dò` fi sùurù kà á bá` eṣemeji tabí eṣemeta kí o tó lè sinmi pé o ti ka iwe. Àwọn olùwádií atí asèdánwò ni irúfe` ikawé yií wúlò fún jù lo.

4.2.4 Ìkawégbafé`

Ní irúfe` ikawé níbi tí o ó ti ka iwe fún àfayò kókó-ḥrō` laísí sùgbón pákaleke níbè` nítorí pé o ò tñ nílò rẹ báyíí. O kàn n̄ ka á ni kí o lè lóye dié` di ighà tó máa wúlò. Irúfe` ikawé yií náà kí i fi àkókò sòfò púpó`.

5.0 Ìṣoníṣókí

Lákòótán, àwọn ète tí asèdánwò lè lò láti lè se àseyorí lórí ibéèrè àyokà ni a me`nu bà. Gbogbo àwọn nnkan tí asèdánwò gbo`dò mo` kí ó tó ƙ dáwó` lé ibéèrè lórí àkayé la ti tan imo`lè` sí ní abala yií. Asèdánwò gbo`dò mo` pé àrìntúnrin ḥnà ni kí i je` ká sìna be`e náà ní àkàtúnkà àyokà ní kí je` ká se àsiṣe nínú idánwò àyokà. Ó kéré tan, o gbo`dò ka àyokà náà lè`eṣemeji, kí ó tó dáwó` lé ibéèrè. Èyí ni yóò je` kí ƙ òye kíkùn lórí ohun tí ònkowé n̄ so.

6.0 İşe Siṣe

- (i) Ní kúkúrú, ṣe àlàyé tí o lè gbà ṣe ibéèrè lórí àkàyé láṣe yege.
- (ii) Kọ àwọn ibéèrè méjì tí o gbó’dó bí ara rẹ le’yìn tí ó bá ka àyokànáà tán.
- (iii) Dárúkọ ḥonà ìkàwé me’rin tí o mọ.

7.0 Ìwé Ìtokasí

Adéwolé, L.O. aayr. (2000). *Exam Focus Yorùbá Language for WASSCE & SSCE*. Ibadan: UPL Plc

Àlábá, O, aayr. (2006). *Ekó Edè Yorùbá Òde Òní fún Olódún méta kejì Ìwé kiíni* (SS2). Lagos: Macmillan Nigeria Publishers Ltd.

Ìpín Kérin Ìṣọníṣókì Nínú Àkàyé

ÀKÓÓNÚ

- 1.0 Ifáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ibéèrè Ìṣáájú
- 4.0 Ìdánilekọ́
- 4.1 Nní oyé ìṣòníṣókí nínú Àkàyé
- 4.2 Ilànà àáté�é láti se ìṣòníṣókí àyòkà kan
- 4.3 Àwọn òté tó de Ìṣòníṣókí
- 5.0 Ìṣòníṣókí
- 6.0 Iṣé síse
- 7.0 Ìwé ìtò́kasi.

1.0 Ifáàrà

Gégé bí a se mọ pé àkàyé ni à n̄ yewò nínú ekó yií, ní ipele yií ni a ó ti sàgbéyewò àwọn ọnà tí à n̄ télé láti se ìṣòníṣókí nínú àyòkà. Èyí ni pé, bí wó́n bá ní kí o se ìṣòníṣókí tí kò ju gbólóhùn mè́ta lò lórí àyòkà tí o kà, àwọn òfin wo ni ó de irú ìṣòníṣókí báyií.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Ní òpin ekó yií, ìwó yoó le:

- Mọ òfin tó dé ìṣòníṣókí nínú àyòkà.
- Mọ bí a se n̄ dálùn ibéèrè tó ní se pélú ìṣòníṣókí

3.0 Ibéèrè Ìṣáájú

- (i) Báwo ni ìṣòníṣókí nínú Àkàyé se yé ọ sí?
- (ii) Kí ni idí tí o fi gbódó ka ibéèrè tó jeyo nínú àyòkà?
- (iii) Kí ni àwọn òfin tí o gbódó télé tí o bá fé dá àwọn kókó tó jidahún sí ibéèrè mọ?

4.0 Ìdánilekọ́

4.1 Nní oyé ìṣòníṣókí nínú Àkàyé

Ìṣòníṣókí ní síse àlàyé ní kúkúrú lórí àkàyé tí o kà lájé́ pé o yó kókó èrò kan sile. Ohun tó se patàkì jùlò nínú ìṣòníṣókí ní pé, o kò gbódó lo àwọn kókó eyo-oró tí o jeyo nínú àyòkà náà, bí kò se ọró tìre.

Ó ní àwọn iga'bésé tí o ní láti télér, kí o tó le se iṣe' ἰsonísóki ní àsegboríyìn. Bí ó tile je' pé àwọn iga'bésé yií lè nira ní ibére, sùgbó'n bí o bá se ní gbiyànjú láti se onírúurú idánrawò ni yóò máa yé o sí i. Yorùbá bo, wó'n ní, kíkó' ni mímò bí òwe ijapá.

4.2 Ilànà àátélé láti se ἰsonísóki

Ilànà mårùn-ún ọtọqtó ni o máa télér bí o bá fe' se ἰsonísóki lórí àyokà kan. Àwọn ilànà náà ni:

- i. Kíka àyokà náà
- ii. Kíka ibéerè tó jeyo nínú àyokà
- iii. Dídá àwọn kókó tó wó'n je' idáhùn sí ibéerè mo.
- iv. Yíyí àwọn eyo-oró tó wà nínú àyokà padà nínú idáhùn re.
- v. Kíkó idáhùn re sile

4.2.1 Kíka àyokà náà

Igbésé àkó'kó' tí o gbó'dó gbé, bí o bá fe' se iṣe' ἰsonísóki tó gún rí ni kí o farabale ka àyokà náà ní eje'mejí, eeméta tabí jù bẹ'e ló Nípa báyí ni iwo yóò fi mo àwọn kókó èrò tó ó jeyo nínú àyokà yií. O gbó'dó fi ɔkàn sí àyokà náà, o kò gbódo` gbé ohunkohun sí ɔkàn, bí o bá ní ka àyokà náà ló wó'. Èyí ni yóò mú kí o lè tètè rí àwọn kókó tó wà nínú àyokà náà.

4.2.2 Kíka ibéerè tó jeyo nínú àyokà

Ní kété tí o bá ti ka àyokà náà ní eemejí, eeméta tabí jù bẹ'e ló tán, dún tí o kàn ni kí o ka àwọn ibéerè tó ó wà ní abe àyokà náà. Lé'yín tí o ti ka ibéerè yií, o gbó'dó padà ló tún àyokà náà kà. Bí o se ní ka àyokà yií ni o ó máa fa ilà sí abe' ibi tí o léró pe àwọn idáhùn sí ibéerè náà ti jeyo.

Ohun méjì ni ó se pàtakí ní ipele yií:

- (a) O gbó'dó se àwári èsì tó àwọn ibéerè náà ní fe. Níbi ni iwo o ó ti se àkíyèsí àwọn kókó-oró tó wà nínú ibéerè náà. O sì tún gbó'dó mo ohun tí ato'ka ibéerè kóókan ní fe'.
- (b) O gbó'dó mo àwọn ipín-afó tó idáhùn sí ibéerè kóókan wà. O gbó'dó farabale ní ipele yií. O gbó'dó wò ó finifiní láti rí i dájú pè àwọn idáhùn sí ibéerè náà ní bẹ nínú ipín-afó kóókan.

4.2.3 Dídá àwọn kókó tó je' idáhùn sí ibéerè mo

Ó ní àwọn òfin tí o máa télér bí o bá fe' dá àwọn kókó tó je' idáhùn sibéerè mo nínú àyokà. Àwọn òfin náà ni:

- (i) Fífa ilà sí abe' àwọn eyo-oró' tó se kókó
- (ii) Má se fa ilà si abe' àpẹ́rẹ: O kò gbódo fi àpẹ́rẹ sínú idáhùn re àfi bí ibéerè náà bá ní ó pón dandan.
- (iii) Má se nááni àwọn oró àpẹjúwe tabí oró àpo'nlé nínú idáhùn re.

Şokí bí ọbe oge ni ìdáhùn rẹ gbó`dó je'. O gbódo` sa ipá láti rí i pé ìdáhùn rẹ je' gbólóhùn alábó`dé.

4.2.4 Yíyí àwọn ẹyo-ɔrọ tó wà nínú àyọkà padà nínú ìdáhùn rẹ

O gbó`dó rí i dájú pé o yí àwọn ɔrọ tó se kókó padà nínú ìdáhùn rẹ. Gége` bí orúkó rẹ, isoníṣokí, a kò fi ààyè gbà o` láti gbé àwọn ɔrọ náà tààrà láti inú àyọkà sí inú ìdáhùn rẹ. O gbó`dó dáhùn ibéèrè náà ní ibámu pe lú bí ó se yé ọ sí.

4.2.5 Kíkọ Ìdáhùn Síle

Níbi ni ake`kóo` yóò ti maa kó àwọn ìdáhùn rẹ síle ní ibámú pe lú bí wọn se jeyo nínú ibéèrè náà.

4.3 Àwọn Òté tó de Isoníṣokí

- ❖ O ò gbódo` lo ɔrò`tí ó wà nínú àyọkà sàñ-àñ án
- ❖ Isoníṣokí ò gbódo`ju ìdá kan nínú ìdá me`ta àyọkà gidi ló.
- ❖ Isoníṣokí ò gbódo`ní àwọn àfikún àlàyé bí déèti, àsìkò àti ibi iséle`.
- ❖ Isoníṣokí kò fààyè àfikún abi àṣodùn òñkàwé síle`.

5.0 Isoníṣokí

Ní abala yií, o ti wo ohun ti isoníṣokí je' nínú àyọka àti àwọn igbésé tí o gbó`dó télérí bí o bá fe` se isoníṣokí nínú àyọka. A kádií àlàyé pe lú àwọn òté tí ó de isoníṣokí tó seé gbà.

6.0 Isé Siše

Ka àkàyé yií, kí o sì dáhùn ibéèrè tí ó télérí e.

Olù ní se işe` ráńpe kan lówo`, bí ó ti fe`re bùse ni Désó`lá wólé.

Désó`láń

láti de`se dúró dè é. Oríṣiírisí èrò ló ní so sí Olú lókàn bí ó ti ní bá isé`e ló. Ó ha lè je` pé ijá àárin Kíké àti Kúnbi tún bùré`ké` sí i tabí pé Bùnmi ti fi ilé ọkó rẹ síle`? Ó ní láti je` owó ìdánwò Wálé ló sí àbúrò rẹ nídií wá ní irú àsìkò yií tabí kó je` pé ara iyá àgbà fà. Nígbà tí Olú parí işe`, ó díde ló bá álejò rẹ Onítohún royìn bí Kíké` se tún ló finràn ní ilé Kúnbi, bí Kúnbi se wá fejó` re sun àti bí iyá àgbà se petù sí i lókàn. Kí ɔrọ náà bá á lè níyanjú pátápátá ni wóń ní kí n pè yín wá nítorí eyin lẹ mọ ojú àwọn méjéejí.

Ibéèrè: Ní sókí, fi gbólóhùn me`tin kó èrò tó so sí Olú lókàn ní kété tí ó rí Désó`láń.

7.0 Ìwé ìtokasí

Adéwoyin, S.Y. (2006). *Ìmò Èdè, Aṣà àti Lítíréṣò fún Ilé-èkó Sékóngdirí Agbà* (SS3). Lagos: Corpomutt Publishers Nigeria Limited.

Ìpín Karùn-ún Ìlò-Èdè Nínú Àkàyé

ÀKÓÓNÚ

- 1.0 Ifáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ibéèrè Ìsháájú
- 4.0 Idánile koo'
- 4.1 Níní òye ilò-èdè Àkàyé
- 4.2 Àwọn Ọnà-èdè nínú Àkàyé
- 4.3 Àwọn èròjà alohùn àbáláyé nínú Àkàyé
- 5.0 Isónísókí
- 6.0 Iṣe' síše
- 7.0 Ìwé ito'kasi.

1.0 Ifáàrà

Àwọn ilò-èdè tí o lè bá pàdé nínú àkàyé ni a ó se àgbéyewò ní abala yií. Gbogbo àwọn Ọnà-èdè tí a fi ní bu ewà kún èdè pátápatá ni o ó bá pàdé nínú àkàyé. Àwọn Ọnà-èdè yií ló máa ní mú kí àkàyé náà jinlé, kó sì jinná ju èdè sákálá ló. Wó n sì tún máa ní mú kí ibéèrè ló díí òkótó fún akékoo' kò gbédè dáadáa. Ní abe' ilò-èdè ni ó ti rí Ọnà-èdè àti àwọn èròjà alohùn àbáláyé. Àpeere àwọn Ọnà-èdè tí à ní sọ ni: àwítúnwí, àfiwé, àsorégéé, ifohunpèniyàn, adápè, àkànlò-ayàwòrán atakora, àfidípò, àti be'e be'e ló. Àpeere àwọn èròjà alohùn àbáláyé ni òwe, oríkí, àkànlò-èdè, orin, ẹsẹ- Ifá.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Ní òpin eko' yií, ìwó yoò;

- Mo ìyàtò láàrin Ọnà-èdè àti àwọn èròjà alohùn àbáláyé
- Dá àpeere Ọnà-èdè koo'kan mō nínú àyòkà
- Mō ìtumò àwọn Ọnà-èdè, èròjà alohùn àbáláyé àti iṣe' tí wó ní sénínú àyòkà tábí àkàyé Yorùbá.

3.0 Ibéèrè Ìsháájú

- (i) Sàlàyé Ọnà-èdè méjì tí o ti şalábàápàdé nínú àkàyé
- (ii) Mú àpeere èròjà alohùn àbáláyé méjì jáde.
- (iii) Kí ni ìwúlò Ọnà-èdè nínú àkàyé?

4.0 Ìdánilékóó́

4.1 Nínú òye Ilò-èdè nínú àkàyé

Ilò-èdè ni òpómúléró fún àkàyé nítorí láìsí ilò-èdè, kò lè sí emí nínú àyokà tábí àkàyé. Ilò-èdè ni ó je' epo tiì gbé okó àkàyé rìn, oun sì ni eje tiì fún àkàyé ni okun àti agbára láti mi. Ní abe' ilò-èdè ní o ó tí rí Ọnà-èdè àti àwọn èrojá alohùn abáláyé.

Ọnà-èdè ni ó dàbí irú nínú Obe àkàyé, bí òpó irú kì í se é ba Obe je' náà ni opó Ọnà-èdè kì í se aburú fún àkàyé, sùgbó'n àsilò re lè pagi dinà àgbó'yé. Ó sì lè má je' kí ète àti èro ònkowé ó jo. Bí ònkowé bá si Ọnà-èdè lò, ohun tó ní sọ kò níí ní itumó sí asèdánwò. Ọnà-èdè ni àwọn hóró qró, àpólà tábí gbólöhùn tí ònkowé lò láti mú adùn èdè wọnú àkàyé re.

Gbogbo Ọnà-èdè tí ó wà nínú èdè pátá ni o lè bá pàdé nínú àkàyé. Lára wọn ni a ti ri:

4.2 Àwọn Onà-èdè nínú Àkàyé

4.2.1 Àwítúnwí

Irúfe' Ọnà-èdè yií ni à ní lò nínú àkàyé nígbà tí ònkowé bá ní se àpètúnpè fóníimù, silebù, qró, àkùdé gbólöhùn tábí odidi gbólöhùn nínú àyokà. Ní opo igbà, inú ewí ni o ti maa se alábàápàdé àwítúnwí. Bátáni ewí àdáyébá ile Àfírikà fihàn pé àwítúnwí ni a fi se ìtele opolopó ewí wọn. Bí àpeere, etò adárin oun ègbè ge'ge' bí a tí rii nínú iyere-Ifá fi batáni àwítúnwí hàn. Iṣe' itenumó ni àwítúnwí ní se nínú iṣe' lítíréso. Oro àwítúnwí nínú iṣe' lítíréso dàbí alágbede tó ní lu irin lójú kan ni. Àwọn àgbà bø, wø'n ní "alágbede tó ní lu irin lójú kan, ó dájú pé ibé ní àmì wà." Be'e ge'le ni oniṣe'-Ọnà lítíréso tó ní se àmúlò àwítúnwí nínú iṣe' re. Nítorí ko ko ko làá ránfá adití.

Oríṣííríṣíí àwítúnwí ni o ó bá pàdé nínú àkàyé Yorùbá, paápàá jùlò nínú ewí. Bí àpeere.

(a) Àwítúnwí eyo-qró.

Eyí ni sisé àpètúnpè eyo-qró kan le'e meji tábí jù be'e lò nínú lítíréso kan
Bí àpeere:

Olè ní í mese oléé tó lórí àpáta

Omo kò láyolé, eni omo sin ló bímo

Apèpò le'yín àgbà, àgbà ní bø wá kàn qr'

(b) Àwítúnwí Odidi Gbólöhùn

Eyí ni sisé àpètúnpè gbogbo wúnren qró tó wà nínú ihun gbólöhùn. Ó lè je'e meji tábí jù be'e lò. Iye igbà tí o bá fe'rán èdè ní asikò kan. Àpae

irú ìsorí yií wó'po nínú qfó, ewí àwíṣe àti ẹsé-Ifá. Bí àpērē:

- (i) Ojó' ata bá bó' sí ojú níí bẹwà ojú je'.
- Ojó' ata bá bó' sí ojú níí bẹwà ojú je'
- (ii) Olórúurú mo pè
Olórúurú mo pè Q'
Bíná bá bó' sínú omi a
pòrúrúrù Olórúurú mo pè o'
Olórúurú mo pè Q'
Be'lùú bá bó' sínú omi a pòrúrúrù.

(d) Àwítúnwí Alákùdé Gbólóhùn

Èyí ni siṣe' apètúnpé àpólà gbólóhùn nínú işe' lítíréso. Bí àpērē: Qtún eyé kàngé'

Ósì eyé kàngé'

- (e) Àwítúnwí ítumó

Èyí ni siṣe' apètúnpè qró tábí gbólóhùn méjì tí ítumó wón jóra. Bí àpērē:

- (i) ó pawo lékèé
Ó péṣù lólè.
- (ii) Yébè n̄ sunkun àíríbí
Yébè n̄ gbàawé àírípón
Yébè n̄ fówo' osùn nu ògiri gbígbé

4.2.1 Àfidípò (metonímì)

Èyí ni qnà-èdè tí a mágá n̄ lò láti fi ohun kan dípò èkejì láti lè fi qkan ya àwòràn sí ni ló'kàn. Èyí ni fífí ohun tí ó súnmó' ara wón dípò ara wó'n.

Bí àpērē:

E je' ká firun dudu

siṣe' Ka lè níláiári

Ká lè şehun egbé' n̄ se

Nínú àpērē yií, a fi "irun dídú" dípò ìgbà èwe

4.2.3 Àfiwé Tààrà

Èyí ni qnà-èdè tí ó n̄ fi ohun méjì tí wó'n jóra nípa ìrísí wé ara wón. Àfiwé tààrà a mágá sò ibásepó ítumó' àti ìrísí láàrin nñkan méjì tí àbùdá wón jóra. Qró tí ó mágá n̄ tó'ka sí àfiwé tààrà nínú àkàyé nii **bí, dàbí, jó, rí, juló**, àti be'e be'e lo.

Bí àpērē:

- (i) Ó lówó ló'wó **bí** sekere
- (ii) Ó n̄ sun **bí** età.
- (iii) Oúnjé náà tutù **bí** imú ajá.
- (iv) Ó dídú **bí** kóró iṣin
- (v) Ó n̄ be' **bí** ọyà.

- (vi) Ó ní jéun bí ikán
- (vii) Ó ní sun bí igi àjá
- (viii) Ó ga bí igi irókò

4.2.4 Ifohunpènyàñ

Èyí ni ọnà-èdè tí ònkowé ní lò láti gbé iwà èniyàn wó ohun tí kí í se èniyàn.

Bí àpẹ́rẹ́:

- (i) Ogún ọdún tí eko ti ní lo aso, ihòhò lakàrà wà.

(ii) Àlímọ́tù

akèngbè Lánihún inú

ahá

iyawó oníkọ́bọ méjì

Tíí lé ológóje ọké lugbó

(Gbàdàmọ́sí 1961:61)

‘Emu’ ni Gbàdàmọ́sí fún ní orúkọ obinrin Àlímọ́tù àti Lánihún yíí.

4.3.5 Iforodárà

Iforodárà jé ọnà-èdè tí ó nílò imóse nínú àmúlò èdè. Bí àká ọrọ èniyàn bá se kún tó ni irú eni bée máá se mọ ọrọ fi dárà tó. Bí àpẹ́rẹ́:

- (i) Ọtọ́ lojo,

Ọtọ́ lójó,

Ę má fòjò pójó

Ę má fojo pójó mi

- (ii) Àràbà ni bàbá

Ęni a bá lábà ni baba

Ęni a bá láyé

Ti tó baba

4.2.6 Àsorégèé (Àsodùn)

Èyí ni ọnà-èdè tó ní se àmúlò àsodún tabí àpónpo nínú àkàyé. Ọnà-èdè yií a máá se àpónpo nnkan ju bí ó se yé lọ láti lè sọ bí itumọ nnkan se tó àti láti ya àwòràn itumọ́ sókàn olùgbó́ tabí ònkàwé. Bí àpẹ́rẹ́:

Màá filé pɔntí

Màá fònà rokà

Màá tún fi gbogbo agbada dínran

4.2.7 Àdàpè

Yorùbá gbà pé, eni tí wó n bí nílé ọgbó n, tí wó n wò léédé́ omoràn kí í fi gbogbo enu sɔrō, pàápàá àwọn ọrọ tó jé ọrọ nílá tií bani nínú jé tabí nnkan miíran tó lóòrin, tí ọmolúabí ò gbó dò la orúkọ mọ lórí. Bí àpẹ́rẹ́:

Gbogbo àwọn aké koo` ti fidí rëmi nínú idánwò. "Fidí rëmi nínú apeèrè yií túmø sí ijákule

- Àwọn orò tó je mo` ikú (b.a. sun, simmi, dágberé fáyé, lo so`ruñ saisi, te`rí gbaso, file` sasø bora, papòdà, wajà)
- Àwọn orò tó je mo` ibi ipamo` Okùnrin tábí obìnrin (nnkan olo`mokùnrin, nnkan olo`mobinrin, alábe`re` (okùnrin), ele`lè` (obìnrin) abbl.
- Nnkan egbin – ito` (eyo`)
- lóyún (fe`rakù)
- ilée`gbóná (olóde)
- Nnkan èrù (b.a. ejò, okùn ile` abe`re` (okinni) abbl.

4.2.8 Orò Ayálò

Èyí ni àwọn orò tí a yá láti inú èdè kan wọnú èdè miíràñ. Gbogbo orò tí o bá yá wọnú èdè Yorùbá ni o gbodò se àtúnṣe sí lo`nà tí yóò fi bá iro fáwèlì, kó`nsónàntì, ohùn àti bátànì sílébù Yorùbá mú. Apeèrè ni iwonyí:

Lawyer	-	lo`yà
teacher	-	tísà
Tyre	-	táyà
soldier	-	sójà
table	-	tébù/tábìlì
nurse	-	nó`osì
brick	-	bíríkì
wig	-	wífigì
ink	-	yíñkì
belt	-	bé`lítì
fail	-	féèlì
pail	-	péèlì
keg	-	ké`egì
bed	-	bé`édì
led	-	lé`édì
carpet	-	kápé`etì
cement	-	símé`ntì
skirt	-	síké`etì

4.3 Àwọn Èròjà Alohùn Àbáláyé

4.3.1 Òwe

Òwe je` okan pàtákì lára ilé ìsúra ogbø`n fún àwọn eyà Yorùbá. A maańlo òwe láti se àlàyé orò tábí láti wà ojútùú sí àwọn ìṣe`lè tó ta kókó. Ìdí niyí tí àwọn àgbà fi maa n pa á lówe pé. 'Òwe lesin orò, orò lesin òwe, bí orò bá sònù òwe la fi n wá a'. Iwonyí ni dié lára òwe Yorùbá:

- (1) Àtigbéyàwó kò te`jò`, owó òbe ló sòro.

- (3) Bí onilé bá ti ní fí àpárá íṣu hàn àlejò, òwe ilé tòó lò ló ní pa fún un.
- (3) Bíyàá bá yàpà, Ọmọ á yòkúùgbẹ́, ení bí ni là á jọ
- (4) Ọpe’ke’te ní dàgbà, inú Ọmọ àdámọ ní bàjẹ́, a di baba tán inú ní kwón.
- (5) Ilé là á wò, kí á tó sọmọ lórúkọ.
- (6) Ọwọ́ Ọmọdé kò tó pẹpé, tàgbàlagbà kò wọ́ kérègbè
- (7) Àgbò méjì kò gbodò mu Ọmi ní koto

4.3.2 Orin

Àwọn ẹya Yorùbá fे́ràn orin kíkọ lọ́polopọ. Kò sí ibi tí wọ́n kí í tí í kɔrin. Orin ni wọ́n mása ní fí gbé èrò ọkàn wọ́n jáde láṣíkò tí inú wọ́n bá ní dùn tàbí tí wọ́n bá ní ìbànújé. Ọnà méjì ni a pín orin si:

Orin ayẹyẹ

Orin Ọdun ìbíle

4.3.2.1 Orin Ayẹyẹ

Èyí ni àwọn orin tí a mása ní kọ níbí oríṣíírísíí ayẹyẹ bií ikómójáde, igbéyàwó, oyé jiјe, ịsínkú àgbà àti bẹ́ e bẹ́ e lọ.

Àpẹ́rẹ orin ayẹyẹ ni iwonyíí:

Orin igbéyàwó

Ilé àwa dùn,

Okọ ní í pọn mí

Ilé àwa dùn,

Okọ ní í fọṣo

Ilé àwa dùn,

Okọ ní í lọta.

4.3.2.2 Orin ikómójadé

Ọmọ la ó fí gbé

Eee,

Ọmọ la ó fí gbé.

Ọwọ́ osùn, lọwọ́

àwa, Ọmọ la ó fí gbé

4.3.2.3 Orin Odún Ìbíle: Gbogbo Ọdún ìbíle pátá ni a ti mása ní kɔrin. Irú orin tí wọ́n ní kọ ni a ó fí mọ irú Ọdún ìbíle tí wọ́n ní se. Bí àpẹ́rẹ:

4.3.2.4 Orin Ògún

Ògún má mà jẹ́ ní rí

ṣonṣo, Ògún má mà jẹ́ ní

rí ṣonṣo, Ení wá ᷣonṣo, á á

rí ᷣonṣo, Ògún má mà jẹ́

ní rí ᷣonṣo

4.3.2.5 Orin Ajé

Mo bÁjé je,
 Mo bÁjé mu.
 Mo bÁjé je,
 Mo bÁjé mu o,
 Ojú ò gbodó ti mí mó' o

4.3.3 Àkànlò-Èdè

Àkànlò-èdè je' Ọkan lára òpó tó gbé èdè àti àṣà Yorùbá ró. Ó mágá ní fi
 bíèniyàn se gbó' èdè Yorùbá tó hàn.

Íwonyíí ni díe nínú àkànlò-èdè àti ítumó wọn:

<u>Àkànlò-Ède</u>	<u>Ítumó</u>
1) Rejú	Sùn
2) Dà á lágbo nù	Ba ti ẹníkan je'.
3) Gbé aáyán mì	Lójún
4) Té'rí gbaṣo	Kú
5) fi àáké kó'rí	kó jálé
6) Fi ese fe'e	Sá lò
7) Awó ya	Aşírí tú

5.0 Íṣoníṣókí

Lákòótán, nínú ekó' yií ni a ti se ekúnre're' àlàyé lórí àwọn Ọnà-èdè àwọn èròjá alohùn àbáláyé mágá ní jeyó nínú àkàyé Yorùbá. Àpeere àwọn Ọnà-èdè tí a me'nu bá nínú işe' yií ni. Àwítunwí, Àfidípò, Afiwé taara, ifohunpèniyàn, ifodárà, Aṣorégèé àti Àdàpè. Àpeere àwọn èròjá alohùn àbáláyé tí a şàlàyé ni a ti rí òwe, orin àti àkànlò-èdè. Ọrọ àyálò náà je' okan lára ilò-èdè tí a me'nubà.

6.0 İşe Şisé

- (i) Dárúkó àwọn isórí méjì tí a şàlàyé nínú ilò-èdè
- (ii) Dárúkó Ọnà-èdè me'ta, kí o sì şàlàyé wó'n pélú àpeere méjì méjì.
- (iii) Şàlàyé méjì lára èròjá alohùn àbáláyé tí a dárúkó nínú işe' yií, pélú àpeere.

7.0 Ìwé Ìtokasí

Ajiboyè, O. (2002). *Ìmò Ìsowólo-èdè*. Lagos: Tomfetes Publishers company.

Ojo, E. T. (2013) Stylistic Analysis of Proverbs in selected Yorùbá written Literature' Ph.D. Thesis, University of Ibàdàn.

Òjó, E. T. (2016a) 'Àgbéyew ò Qnà-èdè nínú àwọn Ìwé Ìtàn-Àròsø D.O. Fágúnwà

Márààrún'. *Ò.tun Ìmò. Nínú Ìtàn-Àròsø D.O. Fágúnwà. Egbe` Onímọ` Èdè Yorùbá*. – Yoruba Studies Association of Nigeria.

Òjó, E. T. (2016b) 'Ìlò-Èdè Nínú Ìwé Ìtàn Àròsø Ó LE KÚ' Adeleke. D. (eds) *Àṣà, Èrò àti Èdè Nínú Iṣé. Qnà Alawòmò. Lítiréṣò. Akánwùmí Ìṣòl á.* DB, Martoy Books, Ibadan, Nigeria.

Oyèdélé. Moses A.& Oyèdélé, Dámiláre S. (2019): *Yorùbá di Wúrà*. Lagos: Ìmo`dötun Resources.

Olábodé, A. (1992). *LIY 371 Yorùbá Stylistics*: Ibàdàn: The Department of Adult`Education University of Ibadan

Ope`fèyítímí, Ayọ (1997). *Tíóri àti Ìsowólo-èdè*. Ilé-Ifé`: The Department of Linguistics and African Language, Obafemi Awolowo University, Ilé-Ifé.

MÓDÙ KETA ÌMÉDELÒ ÀTI ÌGBOROKALE

Ìpín Kiíní Ohun tí Ìgbórokale jé

- 1.0 Ifáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ibéèrè Ìsháájú
- 4.0 Idánilekóó
- 4.1 Níní òye ìgbo'rokale'
- 4.2 Àwọn èròjà ìgbo'rokale'
- 5.0 Ìsònìsókí
- 6.0 Iše' síše
- 7.0 Ìwé ito'kasi.

1.0 Ifáàrà

Ní abala yií ni a ó ti se àfihàn ohun tí Yorùbá ní pè ní ìgbó'rokale. Ó jé ọkan lára ọnà tí a ní gbà mọ bí èniyàn se dánto' nínú èdè Yorùbá tó. Yàtò sí èyi, a ó wo àwọn ọnà àti èròjà tí a ní lò láti gbé oqo' kale ge'ge' bí amesø-ørø. Àlàyé àti apeere àwọn èròjà yií kò ní se alaije' wiwò ní abala yií. Aáyan ògbufo, èdè àmúlò lárùjø àti ipolówó ojá yóò di mímó ní abala yií kan náá.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Ní iparí abala yií, iwo yóò;

- Mọ bí a se ní gbo'rø' kale' nínú èdè Yorùbá
- Mọ àwọn èròjà tí a fi ní gbo'rø' kale' lédè Yorùbá
- Ní imo'ebùn nípa ìgbo'rokale' lárùjø.

3.0 Ibéèrè Ìsháájú

- (i) Kí ni ìgbo'rokale'?
- (ii) Dárúkø àwọn èròjà ìgbo'rokale'
- (iii) Kí ni ìwúlò ijúbà nínú ìgbo'rokale'

4.0 Idánilekóó

4.1 Kí ni ìgbórokale?

Ìlànà tí pèdèpèdè, ònpèdè àbí amesø-ørø ní gbà báni soro tí í fi múni lo'kàn ni a ní pè ní ìgbó'rokale. Ònpèdè a máa sàmúlò àwọn èròjà tí yóó mú inú àwọn olùgbø dùn dáadáa. Èyí gan-an là ní pè ní ebùn soro. Kò sí ibi tí a kí í tí rí irú èyi, bí ó se wà ní kíkø ló wà ní sisø. Pabambarì re ni inú àwọn lítirésø àpilekø wa gbogbo. Ó yé kí a tún fí kún un pé

ìkíni, ìjubá, òwe, àkànlò-èdè, Ọnà-èdè àti àwàdà tí dẹ́rìn-ín pòsónù ni àwọn èròjà tí amesò ọrò fokànté láti gbé ọrò kale.

Àpèere tó wá so`kàn eni ni ọrò Gáà nínú iwlé Fálétí 'Başırın Gáà'. Èyí je okan lára àpèere igbo`rokale tí àwọn onímò maa n̄ tóka sí púpo:

Ènyin ijòyè Oyo', a dúpé', a rẹ́yìn odi
 Oba lò ó fi wá sínú odi
 È je Májéógbé ó maa bárá ọrun seyin odi
 Ènyin ijòyè Oyo', e e kúkú sí lóókùn
 Nínú ọrò yií, e e sí lóókùn
 Sùgbó`n ká sɔrò díe bí alékún
 Ká le mọ́ we bí ẹni tó wekun
 Lórí ore ta se kàyé o le dúró kunkun
 Nítootó` ẹni o bá rọ́ba
 nígbékùn Tí ò sàlàyé e ní kíkún
 Apobajé lásán la je`
 Lójú gbogbo elétí kunkun
 Awọn ẹni tí ò gbó`n, ẹni tí ò mọràń
 Nwó`n ní kòkòrò tató`já lébè ịṣu rán
 Gáà tún pa Majé`ógbé
 Kí ni Majé`ógbé se?
 Tàbí pé ijòyè tún pa Májé`ó
 gbé ijòyè kó` ló pa Májé`ógbé
 Májé`ógbé ló dolóyé tó
 gbàgbé
 pé ẹni ta bá fe` mọ́ ló`wó` e, eléyiún làna ẹni
 Májéógbé ló pàLórí oníbàtá
 Nílē onílù ní Jàbàtá
 Níbi tómọ wó`n gbé n̄ tarú tata
 Kó tó wá dayaba...

Bí eyé bà se lò ní a se é sòkò re ní ọrò igbó`rokale. Yàtó` sí ifó`ròdára, iwo`hùn àti igbóhùnsókèsódò inú afò yií kàmomo. A tún rí àmúlò òwe, àkànlò-èdè àti bẹ́e bẹ́e lò. Àwọn wonyí ni Fálétí tenu 'Gáà' lò **Ífí-sàfihàn** ẹbún sɔrɔrɔrò.

Èyí túmó sí pé igbó`rokale lè wáyé láarin ijò, níwájú èrò, lórí afe`fe`, nípàdé tàbí láarin àwọn èrò. Aké`kóó`-èdè gbó`dò mọ́ bí èdè rẹ́ yóò se je` ité`wó`gbá tí yóò sì dùn létí olùgbó`.

4.2 Àwọn èròjà igbó`rokale

- (i) Ìkíni
- (ii) Ìjubà
- (iii) Òwe àti àkànlò-èdè
- (iv) Ìfi-ra-ẹni-hàn
- (v) Àwàdà
- (vi) Èròjà alóhùn àbáláyé

4.2.1 Ìkíni

Ìkíni je' Ọkan lára àwọn èròjà ìgbó'ròkale tí olùsó gbó'dó kó'kó' se bí ó bá fé' báni sòrò. Àwọn Yorùbá a tile máa ní sò pé éni tí kò kí ni kúulé ti pàdánù 'e kù àbò.' Òfin tí kò sí ní àkó'sílè ni òfin ìkíni níwájú opòènìyàn.

Àpẹ́rẹ́ i:

Dúró dúró
E kú idúró
Éni tó náró
E kú àgbó'dídé

Àpẹ́rẹ́ ii

E kú ojùmò'
E kú ojúmòmò
Ódè' ò dùn bí?
Àlááfíà kó' lè wá bí?
Qnà tí a ní gbà láti kí èniyàn lásíkò ti a ní gbó'rò kale pò súà nínú ibú-èdè Yorùbá. Àpẹ́rẹ́ tí a se sókè yií kàn je' bí itó'wò lásán ni.

4.2.2 Ìjúbà

Ọkan lára àwọn ilànà tí amesó-oro` tàbí sòròsòrò gbó'dó mò apadé àti àludé rẹ ni ibà jíjú. Kì í se kà kàn tenu bò qfò, àyájò` tàbí ewí àwíṣé miíràn níkan ni ibà jíjú. Qnà tí a ní gbà láti bu olá fún àwọn olùgbó' pàápàá jù lò àwọn ajunilò ni a ní pè ní ibà jíjú. Kódà láyé òde òní tí ejò ti wó' kúrò níbi tàná, a tun rí àpẹ́rẹ́ ibà jíjú lárùjò àwọn ònpèdè, adarí ètò àti àwọn sòròsòrò lórí rédiò áti móhùn-máworán. Bákan náà ni a rí ibà jíjú níbi ayéyé ìgbéyàwó, isomolórúkò àti àwọn ayéyé miíràn. Paápàá jùlò tí alága idúró àti alága ijókòó bá fé' béré ise' wọn níbi ayéyé ìgbéyàwó, ibà jíjú ló máa ní shaájú, wọn á júbà Olo'run, wọn a júbà awọn èniyàn jàñkànjàñkàn, àwọn ajunilò, àwọn tí ó ye kí wo'n júbà fún nítorí pé bí ekòló bá júbà ile, ile á lanu fún un. Ní pàtákì jùlò, wọn á júbà àwọn ogá tó kó' wọn níse', kí wo'n tó wá ki ara wọn. Àwọn wonyí ni a ní pè ní ibà jíjú nínú ìgbó'ròkale lárùjò Yorùbá.

Àpẹ́rẹ́ 1

Egúngún ti kò rẹ' ni
júbà Kó má tẹ'so
Àgbà ìmòràń tí ò rẹ' ni jùbà
kò má wúlé gbàmòràń
Àdáse ní hun ni
Ibà ò gbódó' hun ọmọ èniyàn

Àpéére II

Ìbà ló'wó' Olo'run Oba
 'kéyin àgbà sànkò sànkò
 To ní bẹ́ ní ikàlé
 A júbà ló'wó' yin...

Àwọn ipèdè òkè yií já sí ijubà tí a fi bolá fún Olódùmarè àti àwọn èniyàn. Ìgbà miiràn níbẹ ni a ti máa dárúkọ àwọn èniyàn tó je' gbajúmọ tó wà ní ikàlé àti ipò wó'n. Kì i se nínú igbo'ròkale ibíle níkan, kódà níapéjọ fún ìdíjé tabí áriyànjiyàn, ijubà a máa wáyé.

Àpéére III

È káárọ
 È kú ojúmọ
 È kú ojúmọmọ
 Mo kí Oba Alayé tó wà níkàlé
 Alága ojó' oní
 Àwọn àgbà sànkò sànkò

Àkíyésí níbí fi hàn pé ó sòro láti ya ijubà àti ikíni sotó nígbà miiràn; wó'n a máa je' wónú ara wó'n. Láisí àní-àní, Ọkan lára igbésé tábí èròjà igbo'ròkale ni ibà jíjú.

4.2.3 Ifi-ara-ení-hàn

Ifi-ara-ení-hàn náà je Ọkan lára àwọn èròjà igbóròkale tí sòròsoró máa ní sàmúlò. Bí sòròsoró bá ní sòrò, tó ní kíni, tó júbà, ohun tó tún kù ní ifi-ara-ení-hàn. Kò sí awo kan ní awo ewà ju kí ònsoró sò orúkọ ara rẹ tábí inagijé rẹ tí gbogbo ayé mo' q'n mo'. Èyí kò ni je' kí wó'n sì í mú fún èlòmiràn. Sòròsoró tí kò bá ní e'bùn àtinúdá níkan ló máa sò pé 'orúkọ mi ní lágbájá'. Èyí tó bá mo' isò q'oró dáadáa, a káramáásìkí rẹ.

Àpéére I

Èmi ọmọ yín
 Olólufé' yín
 Àbúrò yín rée
 Ojogbo'n nínú àwọn
 apèdè Adéwálé lèmi í je'
 Ọmọ bàbá lóde Ọsogbo
 Ọsogbo Òròkí ọmọ Asálà...

Àpéére II

È sún
 mò'bí Ewá
 wò mí
 Eyín mi ò pakaso

Èrìgì mi ò se mònđe
 Adé ọmọ Adé náà ni
 Sé kí n máa lò
 Kò ní sí iyọnù.

Èyí já sí pé ònpède yií lo àfihàn ara re láti gbé ọrọ dúró. Kòseémání ni àwọn iga'bésé yií, kí í se wofún bí a bá fẹ́ kí wó'n kà wá kún sɔrō-sɔrō ńní igbo'ròkale tó jiire.

4.2.4 Èròjà Alohùn Àbáláyé

Àwọn èròjà alohùn àbáláyé ni àwọn ewì alohùn tó lè já sí oríkì, òwe, àkànlò-èdè, orin tàbí ayájọ'. Àwọn wó'nyí wà lára ohun tó ní ran ẹni tó lá le'bùn sɔrōsɔrō lò'wó'. Sɔrōsɔrō tó bá mọ òwe ò níí ẹse àsetì tó'rò bá díjú tán nítorí pé bí ọrọ bá sònù, òwe láà fí wá. Kí í wá se òwe níkan, àwọn èròjà alohùn àbáláyé yòókù náà wúlò débi kàá-sí-nñkan. A ti sɔrō lórí òwe ní módu kiíní. Iṣé tó ní ẹse níbè kò kéré. Bí sɔrōsɔrō bá ní sɔ'rō nípa pàtákì ọmọ tó forin jálubó'sà sí pé:

Lááyé mi

Hèe èe

Láyé mi o

Mà fowo' mi méjeejì

Ma fí gbó'mọ jó o

Èyí á túbó se àkàwé ohun tì sɔrōsɔrō ní sò ju ọrọ wuuру lásan lò. Bí a bá wà níbi ipéjọ tí ẹníkan bá ní sɔrō nípa orí ẹni àti kádàrà. Ó le ẹse àyálò oríkì yií.

Hun-un!

Kúkúndùkú

A- bewé-gerugeru

Opolopó oògùn

A-bí-rumọ gálégálè

Àkànbí bí o lò'pó

oògun Bí o bá lékeé

Kò níí je'

Orí ẹni je' ju ewé lò....

Ẹni tó bá mɔràn tó jinlé níñú àṣà àti èdè ló máa mọ pé oríkì ijesà ni ẹni yií ti ya àyolò yií lò. Ó le má je' eléyií, àpẹrẹ lásán ni a fí èyí ẹse.

5.0 Ìsoníshókí

Íkíni, ijúbà, àwàdà, ọnà-èdè, àkànlò-èdè ni a kíyèsí ge'ge' bí èròjà igbo'ròkale ní abala yií. Àwọn ni a fura sí pé yóó ran sɔrōsɔrō lò'wó' láti kógo já níñú igbo'ròkale. A ó me'nu ba ọnà-èdè àti èròjà alohùn àbáláyé ní abala yií nítorí pé a ti tú pẹerépe'ere' ọrọ nípa wọn ní Módù kiíní àti èkejì níñú ko'osì yií.

6.0 Isé síse

- (i) Kí ni ìgbó`rokale?
- (ii) Àwọn èròjà wo ni ó wúlò fún ìgbó`rokale?

7.0 Ìwé Ìtokasi

Opádötun, O. (2003). *Ònkòwé àti ìwé kíkó Alátinúdá*. Oyo: Odumatt Press.

Opefeyítimi, A.(2014). *Tíórí àti ìsòwolo-èdè*. Ilé-Ifé; Department of Linguistics and African Languages, Obafemi Awolowo University, Ile-Ifé.

Oláteju, A. (2004). *Readings in Advanced Yorùbá Stylistics*. Ibàdàn: Department of Linguistics and African Languages, University of Ibadan.

Olátúnjí, O. (1984). *Features of Yorùbá Oral Poetry*. Ibàdàn: University Press Limited.

Ìpín Kẹjì Aáyan Ògbufo

ÀKÓÓNÚ

- 1.0 Ifáárà
- 2.0 Èròngbà
- 3.0 Ibéèrè Ìṣáájú
- 4.0 Ìdánilekó
- 4.1 Kí ni aáyan Ògbufo?
- 4.2 Òfin tó de Ògbufo
- 4.3 Oríṣí Ògbufo
- 5.0 Isónísókí
- 6.0 Iṣe Síṣe
- 7.0 Ìwé ito kasí

1.0 Ifáárà

Àfojúsùn wa nínú abala yií ni aáyan ògbufo. Gbogbo ilànà tí a n télé láti se ògbufo tó jiire la ó tú wò we'le'we'le', pelú àpẹ́erẹ fún ìtōwo. A ó hæyí pelú ìtumọ ògbufo, oríṣí ògbufo, Ògbufo, orúkọ èniyàn, ibi àti ilú, ògbufo àyokà àti ewi. Ýyí yóó mú akitiyan wa láti se aáyan ògbufo ó sèso rere lo'jo' iwájú nítorí pé ìwúlò iṣe' ògbufo kúrò ní kérémi. Àjánákú kójá mo rí nnkan firí.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Ní iparí abala yií, o ó:

- Mọ ìtumọ ògbufo àti àmúyẹ eni tó bá fe' se ògbufo
- Mọ àwọn ilànà tó rọ mọ' síṣe ògbufo
- Mọ bí a se n se ògbufo ọrọ sí Yorùbá àti èdè miíràn
- Mọ àwọn àbùdá ògbufo tó dára.

3.0 Ibéèrè Ìṣáájú

- (i) Kí ni aáyan ògbufo?
- (ii) Dárúkọ me'ta nínú àwọn òfin tó de aáyan ògbufo
- (iii) Sàlàyé oríṣí ògbufo méjì tí o mọ.

4.0 Ìdánilekó

4.1 Kí ni Aáyan Ògbufo?

Aáyan ògbufo ni ilànà tí a n gbà láti túmọ ọrọ, gbólöhùn tàbí làbárè kan láti inú èdè kan sí èdè miíràn. Iṣe' opolo tó gba ifarabale ni aáyan ògbufo nínú imọ ẹdá-èdè, idí niyí tí ò fi gba àròjinlé, àrògún àti àtinúdá ní àkókò

péréte. Ògbufò gbo'dò rí i pé adùn, àti ìtumò qrò tábì gbólóhùn kò sónù yán-ányán nígbà tó bá ní se ògbufò rẹ. Bí gígùn ògbufò ò tile bá ara wó'n do'gba, tí a ò sì rí àwọn qrò tó túmò sí èkejì gan-an. Ògbufò gbo'dò lè sámúlò kókó-qrò láti fi ojú wo ohun tí ó wà nínú èdè tí a fe' tú sí èdè miíràn. Ó ye kí a fi kún un pé dandan ni mó-qr'ón-kó-mó-qr'ón kà fún işe' aáyan ògbufò.

4.2 Òfin tó de Ògbufò Síse

- Ògbufò gbo'dò mó èdè méjéèjì ní `amodunjú. Ó gbo'dò mó `ihun, ìtumò, òwe, àkànlo'-èdè àti òfin àkoto' èdè méjéèjì.
- Ògbufò ò gbòdò gbára lé ìtumò eyo-qrò níkan fún ògbufò
- Wofún ni ògbufò orúkò èníyàn, ilú tábì ibi nínú aáyan ògbufò
- Gígùn èdè méjéèjì kò gbòdò jinnà sí ara wó'n,
- Ìpín-afò àti ifàmísí gbo'dò je' àmúlò.
- Kí í se dandan kí qrò inú àyòkà je' iye kan náà pélú eyí tí a se ògbufò rẹ.
- Kò sí ààyé fún àṣòdùn púpò nínú ògbufò

4.3 Oriṣí Ògbufò

Ọnà mè'ta ni o lè gbà se ògbufò láti inú èdè kan sí òmíràn. Èyí dá lé irúfe' afò tí o bá gbá mú láti tú sí èdè miíràn. Ògbufò le je mo' ele'yo-qrò, ògbufò gbólóhùn tábì ògbufò kókó-oro (Abio'd ún, 1996). Ìsorí mè'te'èta yií ni yóò sò `ihà tí ó ye kí o kò sí irú işe' tí o fe' se ògbufò rẹ.

4.3.1 Ògbufò Ele'yo-qrò

Ògbufò ele'yo-qrò` ní se pélú síse ògbufò qrò láti inú èdè kan sí òmíràn ní eyo eyo láìwo ìtumò wó'n papò. Irúfe' ògbufò báyií a máa se àtakò ìtumò nítorí pé `ihun èdè méjì ò lè papò rárá. Irúfe' ògbufò` yií wúlò fún àwọn eyo qrò tábì atòjò qrò.

Àpèrè èyí ni:

Àlàbá's father has slept before I arrived.

* Àlàbá bábá ti sun kí n tó dé.

✓ Bábá Àlàbá ti sun kí n to dé

The brave hunter killed a big snake.

* Náà ògbóju pa kan nílá ejò.

✓ Ògbójú Ọdè náà pa ejò nílá kan.

Charity begins at home.

* Ìwà rere bérè ní ilé.

✓ Ilé làá tí kó ẹṣó` ròde

My father rarely travels on Saturday.

* Mi bábabá kí í sáábá rírinàjò ní Sátidé.

✓ Bábá mi kí í sáábá rírinàjò ní Sátidé

Àwọn ògbufó tí a sá lámi àiseégbà (*), je' àbájáde ògbufó ele'yo ḥo nítorí pé a ò wo ḥofin àti ihun ṽo inú èdè méjéèjì dáadáa. Ó dájú pé ògbufó tó dánto` kan ò ní se irufé asise yií, ni iwo'n iga'bà tó bá ti mō èdè méjéèjì dunjú.

Àpẹ́rẹ́ ògbufó tó se è télé ni:

The man kicked the bucket yesterday after brief illness.

✓ Okùnrin náà ta téru nípà lánàá le'yìn àìsàn ránpé`.

Someone who does not know the king jokes with his ruling

✓ Ení tí ò mọba ló n̄ fọba şeré

A child left untrained will eventually sell his father's house

✓ Omọ tí a bá bí ta ò kó', ni yóó gbé ilé tí a kó' tà.

4.3.2 Ògbufó kókó-ṣrọ

Ìtumọ tó níí se pẹlú àwọn kókó-ṣrọ tábí òkùtē ṣrọ nínú gbólóhùn laímú ṣrọ náà le'yole'yo ni a n̄ pè ní ògbufó kókó-ṣrọ. Irúfe' ògbufó yií kí í fn̄ ni ní itumọ kikún nítorí pé àwọn ṣrọ tó je' òpómúléró inú gbólóhùn nikan ni a mú lò. Àpẹ́rẹ́ niyi:

- (a) The most paramount thing and what should be our primary assignment on earth is the kingdom of God.
Ohun àko'kó' tó se pàtákì jù láti lépa ni ijọba Olo'run
- (b) Bath a dog, comb a dog, a dog will still remain a dog
Kò sí bí a se le se ebòlò tí kò ní run igbè'
- (c) Having gone through the proceeding and the case vividly, in accordance with the provision of the constitution. I am convinced that you are guilty of the accusation levelled against you by the plaintiff.

Le'yin ifarabale wo iga'bèjó' yií dáadáa ní ibámu pẹlú ḥofin ilé' wa, ó dájú p̄ o jebi eṣùn tí olùpèjó' fi kàn ṣr.

Àwọn àpẹ́rẹ́ òkè yií tó ka sí i pé kò dí dandan kí ògbufó lo gbogbo ṣrọ tó wá nínú iṣe' tó fe' se ògbufó re lo'kóókan, kò tó se ògbufó. Irú èyí ló má n̄ sélé sí ògbufó òwe tábí àkànlò-èdè láti inú èdè kan sí òmíràñ. Ó dí iga'bà tí a ò bá rí òwe tó bá èyí tí o n̄ wá, kí o tó le se ògbufó le'yole'yo. Àpẹ́rẹ́ ògbufó òwe lédè ge'e'sì sí èdè Yorùbá niyi:

(a) Charity begins at home.

Ilé làá ti í kó ẹṣó ròdé

The work is how to do it.

Akèrègbè ni yóó sọ ibi a á tokùnbø.

A stich in time saves nine.

Ìgbà ara làá búra.

4.3.3 Ògbufø Gbólöhùn

Ògbufø gbólöhùn túmó́ sí ká se ògbufø odidi gbólöhùn sí èdè miíràñ. Irúfè́ ògbufø yií a maa fún ni ní ítumø kíkún. Ògbufø gbólöhùn ni o ó maa ní bá pàdé jù nínú idánwò. Sùgbǿn ó yẹ kí a fi kún un pé kì í se gbogbo igbà ni ilànà yií wúlò. Àpeere,

i. The man thinks I am a pauper

Okùnrin náà rò pé akúseé́ ni
mí.

Uneasy lies the head that wears the crown
Opolopø ìsoro ló rø mó́ ipò adarí

The fear of God is the begining of wisdom
Ìberù Olórun ní ipile se Ogbǿn

4.3.4 Ògbufø orúkø Èniyàñ àti ibi

Kò pón dandan kí o yí orúkø èniyàñ tàbí orúkø ibi padà sí èdè miíràñ bí o bá ní se ògbufø; wofún ní. Opø igbà ni orúkø miíràñ tí o bá yí orúkø padà sí maa ní jé abùkù tàbí eébu. Fún idí eyí, ó sàn kí lo àwøn orúkø náà bò se wà. Fún àpèerè, Geésì fún England, Sàró fún Sierra Leone, Àgànyìn fún Ghànà, Yánmínrin fún Ìgbò, Adúláwǿ fún Africa. Ìgbà miíràñ sì wà tí ítumø orúkø yií á sònù pátápátá. Ó lè jé ọrø àyálò, yálà àfojúyá tàbí àfetiýá. Àwøn àpèerè miíràñ niyi;

America - America tàbí Amé́ríkà

African - Adúláwǿ tàbí Aáfíríkà

Mr Wood - Ògbè́ni Wood tàbí Ogbè́ni

Wùudu California - Carlifornia tàbí Kalifónià

Accra - Accra tàbí Àkírá

London - London tàbí Lǿndønù

Nigeria - Nigeria tàbí Nàijíríà

France - France tàbí Faransé

4.3.5 Ògbufø Àyòkà

Ògbufø àwøn àyòkà tí a kó ní orø geere ni ògbufø àyòkà. Ògbufø` àyòkà kí í nira bí i ti ewí tó jinlé ní èdè àti ítumø. Èdè ojoojúmó tí tawo-togbèní mó́ ni a fi gbé àyòkà ọrø geere kalé.

Àpére 1

Oláwuyì was a renowned artist in this neighbourhood. He painted the picture of our first king, and placed it at the market square. Apart from the money he was paid for this great work, the tourist department was paying him a good sum of money as royalty every year for this work. His name is boldly written below the artistic work. This, with his pictures, taken by many tourists made him known all over the world. Many greetings and advertisement cards cover his picture. Also, he had travelled to many countries on invitation. No wonder, Oláwuyì was one of the few rich people in the village. Why did he choose to live in this rural area? This is the question on every lip. “I derive a lot of inspiration for my works from this place” This was the answer he gave to this common question many years ago (Adéwolé 2011).

Oláwuyì je' gbajúmọ oníṣe'-onà ní agbègbè yií. Òun ló ya awòrán Ọba vā àkó'kó', ó sì gbé e sí gbàgede Ọjà. Yàtò sí owó tí wó'n fún un lórí iṣe' m yií, ẹka ilé-iṣe' irinàjò-gbafé a tún máa san owó tí ó tówó fún un bí èrè ló-dqodún lórí iṣe' yií. Orúkó re wà ní kíkó gbàgàdà ní ìsàlè iṣe'-onà náà. Èyí pélú àwọn àwòrán rẹ tí ọpó àwọn arinrinàjo tí yà je' kí ó gbajúmokákiri àgbáyé. Opolopo káàdì ìkíni àti ti ipolówó Ọjà ni ó ní àwòràn rēlára. Bákán náà, ó ti rin irinàjò ló sí opopopo oríle-èdè tí wó'n máa ní pé é sí.

Abájo, Oláwuyì je' Ọkan nínú àwọn èniyàn dié tó lówó ní abúlé náà. Èéṣe tí ó wa fi pinnu láti máa gbé agbègbè igbéríko? Èyí ni ibéèrè tó máa n jáde lè'nu ọpó èniyàn. 'Mo máa n rí ọpó imísí fún iṣe' mi níbí yií.' Èyí ni idáhùn sí ibéèrè igbà gbogbo yií ní opopopo ọdún se'yin.

Àpére II

Èdè Gẹésì

The death of Ajayi's parents spelt a doom for him. It almost turned him a lunatic before a man of God approached him and preached to him that all hope is not lost once there is life. He yielded positively to the preaching and set out to take a new change having considered the situation in which his parents died. He packed all his bags and baggage and left for Ayépé. When he got to this village, he knew nobody but his innocent look endeared him to one rich man who embraced him and offered him a room, cloth and money. He began to work under him and was very obedient to the man's household. There was a day the man travelled, his wife tried to seduce Àjàyí but out of amazement he refused to be seduced. The woman lied to the husband when he arrived that Àjàyí attempted to rape her when he was not around.

Èdè Yorùbá

Ikú àwọn òbí Àjàyí dá làásìgbò sílè fún un. Ó fe'e sò ọ' di alángànná, kí òjíṣe' Ọlo'run kan tó tó ọ' wá láti wàásù fun ún pé bí emí bá wà, iretí sì

wà. Ó télé ìwáásù yií dáadáa, ó sì múra láti ló kojú ipènijà miíràn leyìn tó ti wo sàkun ipò tí àwọn òbí òun kú sí. Ó pale gbogbo ẹrù àti káyá rẹ mo', ó sì kórí sí Ayépé. Nígbà tó dé sí abulé yií, kò mọ ẹní kankan sùgbó' n ojú rẹ tí ò jo oníjàngbón mú kí ọkùnrín olówó kan fà á mó'ra. Ó sì fún un ní yàrá kan, aşo àti owó. Ó bẹre sí ni ṣise' lábe rẹ, ó sí je' omob gbo'ràn sí i le'nu. Nígbà tò di ojó' kan, tí ọkùnrin yií rin ịrinajò, iyawó ręgbiyànjú láti fajú rẹ mó'ra fún ibálòpó, sùgbó' n pẹlú iyale'nu ló fi kó jále. Obinrin náà paro' fún ọkó rẹ nígbà tó dé pé Ajayí gbiyànjú láti fi ipá bá òun lò pø nígbà tí kò sí nilé.

4.3.6 Ògbufo Ewì

Èyí ni ògbufo àyòkà tó wà ní ìlà kéekeèké ní ìlánà ewì àbí aròfó. Èdè inú ewì a máa jinlé ju èdè ojoojúmo' lásán ló. Ìdí niyí tí ògbufo se gbo'dò fiyèsí iyapa èdè tó máa ní wáyé nígbà tó bá fe' se aáyan ògbufo ewì. Èyí kò seyin pé ewì a máa lóyún itumó.

Àpẹ́rẹ́ I

Gẹ́esì

The beautiful walks gently
The affluent strides leisurely
The snail has no hand
The snail has no feet
Gently the snail crawl up the tree
Whatever is done with care
Is always accomplished perfectly
Whatever is handled impatiently
Gives one great difficulty
All efforts in futility
He who does not behave gently
Will fall for the world to see
Will cry for the enemy to rejoice
I say we should tread this world gently
In obedience to the words of elders
Few show their sincerity in our absence
But all in our presence
Display their love for us
Let's be careful
So that people can say good thing about us.

Èdè Yorùbá

Afinjú wọn a rìn gbendé'k
e Olo'ró' a rìn finífiní
Ígbín ò lo'wo'
Ígbín ò le'sé'

Péle`péle` igbin sì gungi
 Ohun a bá fèlè mú
 kí í bàje`
 Ohun a bá fí agbara mú
 Kokooko níí le
 Gbogbo kíràkítà lórí asán
 Ení tí ò hùwà pe` e`
 Ní șubú fún aráyé rí
 Ní sunkún fún ọtá yo`
 Mo ní ká şayé yií je` jé`
 Ká sì má gbàgbé ọro àgbà
 Pé şàşà ènìyàn ní fe`ni le` yì ìn bá ò sí
 nílé Bó bá dojú ení
 Tajá teran ní fe`ni
 E je` á se pele`pele`

 Kí aráyé le sò ohun tó dára nípa wa

Àpẹ́rẹ ii

Èdè Gẹ́ṣì

Plantain, ripe or unripe
 Food loved by all
 Young and old alike
 Ladies love it the more
 Cooked unripe plantain
 Eaten with palm oil
 Satisfies hunger
 Caters for ulcer too
 Some try it as meal
 With fried egg
 So delicious
 For anytime of the day

Èdè Yorùbá

Ogede` àgbagbà ní pípó`n tàbí
 àpó`n Òunjé` tí gbogbo ayé fe`ràn
 Àtèwe àtágba ọkan-un-kan-ùn
 Àwọn ọdo` mọbínrin tilé` fe`ràn rẹ` do`ba
 Ogede` sisè tí ò po`n
 Tí a bá tilé` fepo je` e`
 A múa so` ebi di ohun yéperé
 A tún múa sèwòsàn àrun Ogbe` inú
 Opó`ló tilé` sò o` di oúnjé
 Pàápàá tí a bá feyin díndín sèjó` e`
 A múa dùn bí kaá-sí-nníkan
 Ìgbà yòówù tí a báà je` e`.

5.0 Ìṣoníṣokí

Ó hàn gbangba pé aáyan ògbufó gba ìmọ-ó-n-se, eko' mo-ó-n-kó-mo-ó-n-kà àti mímo ihun, òfin àti àgbékale èdè tí o fe' tú àti èyí tí o ní tú u sí ní àmọdunjú kí o má baà sọ ítumọ àti kókó-èrò nù. Orísí ògbufó tí a rí ni ele'yo ọrọ tó máa fa wàhálà ítumọ nítori ihun èdè a máa dàrú; Ògbufógbólöhùn àti kókó-Ọrọ ló dára. Àkiyésí wà ní pé aáyan ògbufó àwọn orúkọ ibi àti èniyàn náà je' eyí tí ògbufó gbó-dó fiyésí pé bí titú orúkọ bà máa mú àbùkù lo'wo' tabí sọ ítumọ nù, ó dára kí á sàmúlò orúkọ èniyàn náà tabí ibi láiyí orúkọ náà padà sí èdè miiràn. Ògbufó gbó-dó te'lé àwọn òfin inú èdè tó fe' lò àti èyí tó fe' tú kí ó le se àseyori.

6.0 Isẹ Síse

- 1) Se ògbufó àwọn gbólöhùn yií sí èdè Yorùbá:
 - (a) End justifies the means.
 - (b) If you make yourself a dormant you will be stepped upon.
 - (d) Uneasy lies the head that wears the crown.
 - (e) Not all that glitters is gold.
- 2) Se ògbufó àwọn ọrọ yií láti Gẹẹ'sì sí Yorùbá
 - (a) Kò sí àbùjá lo'rùn Ọpẹ (b) Àgbà tó je àjéewee yìn ní yóó gbé igbá rẹ délé.
 - (d) Ọmọ tí a ò kó', a gbélé tí a kó' tà.

- 3) Se ògbufó àròfó yií sí èdè Gẹẹ'sì:

Ipàkó' onipakó' làá
í Eni ele'ni ní í rí
tēni
Eni tó fógbó' n ọló'gbó' n
ségbón Olúware kò níí kú ikú
esín Ogbó' n enikan
àlàwé'ekó' Bó'gbó' n bá fo
ooro
Bó'gbó' n bá fo àràbà
Eyinkùlé agó ló n bó.

4.0 Ìwé Ìtokasí

Opádotun, O. (2003). *Òñkòwé àti ìwé kíkó Alátinúdá*. Oyó: Odumatt Press.

Oláte'ju, A. (2004). *Readings in Advanced Yorùbá Stylistics*. Ibàdàn: Department of Linguistics and African Languages.

Olátúnjí, O. (1984). *Features of Yorùbá Oral Poetry*. Ibàdàn: University Press Limited.

Ìpín Kéta Ìlò-Èdè Níbi Ayẹyẹ

ÀKÓÓNÚ

- 1.0 Ifáárà
- 2.0 Èròngbà
- 3.0 Ibéèrè Ìṣáájú
- 4.0 Ìdánilékóó́
- 4.1 Níní òye èdè-àmúlò níbi ayẹyẹ
- 4.2 Èdè àmúlò níbi ayẹyẹ
- 5.0 Ìṣomíṣókí
- 6.0 Iṣé Síṣe
- 7.0 Ìwé ìtókasí

1.0 Ifáárà

Àgbéyewò èdè-àmúlò níbi ayẹyẹ gbogbo ni abala yií dá lé. Ó se pàtakì láti mú ẹnu bá àwọn ilò-èdè yií kí o má baà gbé ọmọ Qbà fún Ọṣun bí o bá ní sɔrɔ, nítorí pé ika tó bá tó sí imú la fi rè é. A ò wá ní le mú ẹnu ba gbogbo ayẹyẹ náà tán, kó má baà dàbí ẹni tó dágba lé ohun tí agbára re ò le ká. Àwọn ayẹyẹ tí a ó ménu bà ní ìgbéyàwó, ìṣomolórúkó, ìwúyè, ìsinkú àti ọdún/ajodún. Ó wá yé ká fi kún un pé, àwọn èdè amúlò tó wó́pó níbi àwọn ayẹyẹ yií ló maa kàn wá gbóngbón, kí í se àlàyé kíkún lórí àwọn ayẹyẹ yií fún ra wó́n.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Ní iparí abala yií, iwo yóó ti:

- Ní òye èdè àmúlò níbi àwọn ayẹyẹ
- Mó bí a se ní lo èdè ní ojoojúmọ́
- Ní ìmọ ránpé nípa àwọn ayẹyẹ
- Dá èdè àmúlò níbi ayẹyẹ kóókan mó.

3.0 Ibéèrè Ìṣáájú

- (i) Dárúkó oríṣíí ayẹyẹ méta tí o mó.
- (ii) Sàlàyé ayẹyẹ méjì tí èdè àmúlò wọn yàtó́ sí ara wọn.
- (iii) Báwo ni a se ní lo èdè níbi ayẹyẹ?

4.0 Ìdánilekóó́

4.1 Níní òye èdè-àmúlò níbi ayẹyẹ

4.2 Èdè àmúlò níbi ayẹyẹ

4.2.1 Èdè-Àmúlò Níbi Ìgbéyàwó

Ìgbéyàwó ni ibágbépó ọkùnrin àti obinrin gégé bí ọkó àti iyawó. Ìgbéyàwó wà lára àṣà àti ayẹyẹ tó gbilé ní ile Yorùbá láti igbà pípē. Gégé bí tí ìṣomolórúkó náà, ipèdè níbi ìgbéyàwó yàtó́ sí tí àwọn ayẹyẹ

tàbí àṣà mīràn. O béré láti ibi ìkíni, ẹrù ìyàwó, ìgbéṣe ìgbéyàwó àti àwọn èniyàn tó ní kópa níbí ìgbéyàwó.

(a) Èdè-Àmúlò:

ìdána	-	Ayẹyẹ gbígbé ẹrú ìdàna fún ẹbí ìyàwó
Alàrinà	-	agbódegbà láàrin Ọkọ àti ìyàwó
ìyáálé	-	Obìnrin tí ìyàwó bá nílè
Àna	-	Àwọn òbí àti ẹbí ìyàwó tàbí tókó
Owó orí	-	Olórí owó fún òbí láti Ọwo` Ọkọ
Ẹrù ìyàwó	-	Àwọn ohun idána ìyáwó
Ọmọ ìyàwó	-	Ọmọ tí a fi le ìyàwó lọ síté Ọkọ
Ilé Ọkọ	-	Ilé tí Ọkọ fe` ìyàwó lọ.
Alágà ìdúró	-	Adarí ètò fún ẹbí Ọkọ
Alágá ijókoo	-	Adarí ètò fún ẹbí ìyàwó
Ẹrù ìyàwó	-	Àwọn èniyàn ìdilé ìyáwó
Ìyàwó olórùka	-	Ìyàwó alárédè tó gba òoka
Fe`-níṣu-lo`kà	-	fe` pe'lú ifo` wó` sí òbí àti đí

(b) Ìkíní níbí Ìgbéyàwó

È kú ìnáwó ìyàwó,
È kú oríire!
È kú ọwó` lómi
Eyiñ ìyàwó ò ní mèní
Ìyàwó a bákó àbírò
A bábo àbíyé
ìwòyí oṣù mè'sàn-án
òní Ilaṣa Ọmọ la ó wá je
o.

4.2.2 Èdè-àmúlò níbi Ayẹyẹ Ìsòmolórúkọ

Ọkan pàtákì lára ayẹyẹ tí Yorùbá káràmáásíkí ní Ìsòmolórúkọ nítorí ewu tó rọ mọ kí aboyún lóyún sínú fún odidi oṣù mè'sàn-án, kó sì sọ' kale káyó. Èyí ló maá ní fa ayẹyẹ tó lárinrin ní àkókò ìkómójáde. Bí ayẹyẹ ìkómọ bá sí ní wáyé, àmúlò èdè àwọn èniyàn a máa yàtọ sí ti ojoojúmọ'. Àwọn ipèdè tí a le rí ni ìwonyí:

ìyá àbíyé	=	agbèbí
Ìkókó	=	Ọmọ tuntun
È kú ewu Ọmọ	=	ìkíni le`yìn ibí Ọmọ
Bárikà	=	Ìkíní kú ewu níbi ayẹyẹ
ìyá ìkókó	=	ìyá Ọmọ tuntun
Ojo` ìkúnle	=	Ojo` tí ìyá bí Ọmọ
Ólọ`run á wò ó	=	Àdúrà kí Ólọ`run dá Ọmọ sí.
ìkúnle	=	Iye Ọmọ tí èniyàn bí
Orúko àbísọ	=	orúkọ tí àwọn òbí fún Ọmọ
oríkì	=	Àpèje` Ọmọ lo`nà àrà.

Owó ọmọ	=	Owó ti wó n fún iyá ọmọ
Ayó abara-bíntín	=	Fifí idùnnú hàn sí ọmọ bíbí

Iwúre níbi isomolórúkó

(a) Ejá Aborí

Orí ni ejá fí n labú já
Orí ni àpó nrán fí la ìrókò
Orí ọmọ yií a gbé e débi ire

(b) Atare

Ibi rere ni ilá gbé sogún
Ibi rere ni ikàn gbé sogbọn
Ibi rere ni abiyaya gbé sàádó'ta
Atare kan kì í di tiré láàbó

(d) ọtí

Eni ọtí kì í tí
Eni ọtí kì í ráre.

(e) Orógbó

Orógbó ló ní kí o gbó
Ọmọ yií a gbó
Ọmọ yií á to' o

(e) Obì

Obì ní bikú
Obì ní bi àrùn
Obì ní bẹ ọmọ aráye
A-bojú-peete.

4.2.3 Èdè-àmulò Níbi Oyè Jíjé

Yálà oyè je oyè idílé; àjewó oyè imoríri, idániló lá tàbí oyè esin, ikíni kì í sáábà yàtó nítorí pé Yorùbá gbàgbó' pé eni tó bá wuyí lárújó ló máá n joyè. Níbi ayeyé iwúyè, àwọn ipèdè tó máá n jeyó náà yàtó nítorí àṣà kan gbòogì ni òun náà. Àwọn dié lárà ipèdè níbi ayeyé yií ní;

i. Ewé oyè	=	Ewé (akòko) tí a fí n há filà olóyè
ewé akòko	=	Ewé fún adúrà oyè
Àjewó o.	=	Àdúrà pé kí olóyè pe' lárè àti lórí oyè
Orùn ileke	=	Olóye
Orí adé	=	Oba
Afobajé	=	Àwọn tó n fún oba àti olóyè ní oyè
iwúyè	=	Ayeyé ifinijoyè
Ewé oyè á ró	=	Àdúrà pé kí olóyè ó pe'
láyé A ti móyè yií je	=	A ti joyè yií ná

(b) Ikíni:

È kú oriire òní
Oyè á mō'rí o
Ewé oyè á ró

Olóyè a joyè jorógbó
 A gbógbó Olúògbó
 Tó fi Ọmọ ówú sońdè Ọrùn
 Ọmọ owú je je je
 Ó ku abé́ré
 Abé́ré je je
 je Ó ku okini

4.2.4 Èdè-àmúlò níbi Odún/Àjodún

Àjodún ibíle tábí àjodún náà ní àwọn ipèdè kan tó yáá sí ọtọ sí èdè ojoojúmọ́ bí ó tile jé pé èdè ojoojúmọ́ náà ni ipile wó'n. Níbí ikíni nípèdè ọtọ níbi Odún pó sí sùgbó'n éyí kò so pé kí á má rí àwọn ipèdè miíràn. Àpéere:

Àsèyí şamọ́dún
 Ọdún à yabo
 E kú Ọdún
 E kú iyéduń
 Igbá á lé
 Àwo á lé
 Ọtọqtọ́ èniyàn á lé léede

4.2.5 Èdè-àmúlò níbi isinkú

Bí àgbàlagbà bá kú ní ile Yorùbá, ó wá nínú àṣà kí àwọn Ọmọ ará, iyekan àti ojúlumọ́ se ayeyé idúpé́ igbé-ayé rere léyìn rẹ́. Àpéere àwọn ipèdè tí a máa ní bá pàdé níbi irú ayeyé bẹ́e ni:

Omolóòkù	-	Àwọn Ọmọ òkú
Àremokùnrin	-	Omokùnrin àkó́kó́ eni tó kú
Àremobinrin	-	Omobinrin àkó́kó́ eni tó kú
Ebí òku	-	Àwọn èniyàn eni tó kú
ijáde opó	-	Şiše orò ikéyìn fún iyawó òkú
Olóògbé	-	Eni tó kú

(b) Ikíni

E kú àṣe yìndé
 E kú aráférakù
 Òkú á moore
 E yìn òkú a dára
 Okú á nawó oore

5.0 Isóníshókí

A ti gbiyanjú láti wo ọnà igbó́ròkale níbi ayeyé kí o le mọ ipèdè tó tó àti èyí tó yé níbi àwọn ayeyé náà. Àwọn ayeyé tí a mè́nubà isomolórúkó, igbéyàwó oyé jiyé, Ọdún ibíle àti òkú àgbà sišé kí í wáyé lójoojúmọ́, èdè-

àmúlò níbè náà yàtò dààyè ibikàn. Yàtò sí pé yóó ran ìgbó'ròkale alohùn ló'wó', a tún maa ran àrókò ge'ge' bí okan lára ìgbó'ròkale sínú o'.
`iwélo'w

6.0 Isẹ Síse

- (a) Báwo la se ní kíni níbí àwọn àyẹye wonyí?
 (i) Ìkómójáde (iii) Oyè jíjé (iii) Ọdún
 (b) Kí ni idàkejì àwọn Ọrọ wonyí

<u>Or o</u>	<u>Idàkejì</u>
Àremòkùnrin	
Olóògbé	
Ìkókó	
Ebí iyàwó	
Iyàwó olórùka	
Alága idúró	

- d) Lo àwọn ipèdè yií ní gbólóhùn tó jiire

- (i) ikúnle
 (ii) Báríkà

7.0 Ìwé Ìtokasí

Dáramolà àti Je'je' (1975). *Àwọn Àṣà Àti Oriṣà ilè. Yorùbá.*
 Ìbàdàn: Onibonójé and Press Limited.

Ìsòlà, A. (1976). "The place of Ìbà in Yorùbá Oral Poetry".
 Proceedings 12th West African Language Congress 175-192.

Ìpín Kérin: Èdè Àmúlò Láwùjọ

- 1.0 Ìfáárà
- 2.0 Èròngbà àti àfojúsùn
- 3.0 Ìbéèrè Ìṣaájú
- 4.0 Ìdánilekóó
- 4.1 Ipa tí èdè-àmúlò láwùjọ ní kó
- 4.2 Èdè àmúlò láwùjọ
- 5.0 Ìṣoníṣókí
- 6.0 Iṣé sísé
- 7.0 Ìwé ìto’kasí

1.0 Ìfáárà

Àkiyèsí ni pé bí àwùjọ kan se yàtò́ sí òmíràñ náà ni ilò-èdè tí a dà pè ní èdè-àmúlò yàtò́ sí ara wó n. Èyí ló jẹ́ wà lógún ní abala iṣé yíí. Ó dájú pé àwùjọ pø tí a le mè’nubá, sùgbǿn iwònba náà la ó mú ẹnu bà nínú iṣé yíí nítórí pé a kì í dè ebitì fúnra ẹni kó má tìpòn; bí ọwó ekú bá se mò níí sé fí bójú. Èyí ló mú wa se ẹnu ní déédé sibí lórí èdè-àmúlò àwọn oníṣòwò, àwọn onímọ́tò, àwọn onídírí, idí ayò, nínú ẹsin mè’teeta tó wà ní àwùjọ Yorùbà; mùṣùlùmí, kírité’ní àti ẹsin àbáláyé. Ẹni tó bá léti èdè níkan ló máa le ya èdè ojoojúmọ́ sɔ́tø sí èdè, láwùjọ àwọn tí a yàn lókè yíí àti àwọn miíràñ.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Ní iparí abala yíí, iwo yóò mọ:

- Èdè àmúlò ní àwọn àwùjọ tí a yàn yíí.
- Ìyàtò́ tó wà láàrin èdè ojoojúmọ́ àti èdè àwọn àwújọ
- Ilò àwọn ipèdè yíí nínú igbórọkalé tábí àrókò.
- Èdè, tí ilò-èdè rẹ́ yóò sì gbèrú sì i.

3.0 Ìbéèrè Ìṣaájú

- (i) Kí ni idí tí èdè àmúlò láwùjọ kan se yàtò́ sí òmíràñ?
- (ii) Kí ni ipa tí èdè-àmúlò láwùjọ kó?

4.0 Ìdánilekóó

4.1 Ipa tí èdè-àmúlò láwùjọ kó

Èdè-àmúlò láàrin àwọn èníyàn láwùjọ a máa yàtò́ láti órí àwújọ kan sí òmíràñ. Èdè-àmúlò dàbí kóòdù tí ọwó àwọn èníyàn kan yàn láàyò nínú igbòkègbodò wó n lójoojúmọ́. Èyí fí hàn pé sítáì ni èdè àmúlò fun àwọn

èniyàn yií. Ó sì ya wó'n sō'to sì àwọn àwùjọ miíràn bí ó tile je' pé ~~à~~ Yorùbá tàbí èdè ojoojúmọ' ni ipile, Opákùtélé àti akàsọ tí a gún şedá àwọn èdè àwùjọ kóókan yií. Ó wà yé kí á yé ipa tí èdè-àmúlò awùjọ kóókan yií kó láti mú kí ibù-èdè Yorùbá ó gboòrò sii.

4.2 Èdè àmúlò lágùjọ

4.2.1 Èdè Àmúlò Àwọn Oníṣòwò

Ení yòówù tí ó bá ti kópa nínú titá àti rírà (káràkátá), yálà nínú ojá tàbí ní isó kan ni a mọ sí isòwò tàbí oníṣòwò. Bí wó'n bá ti ní dúnàá-dúraá ní èdè wọn ní jínnà sí èdè ojoojúmọ' sii. Àwọn èdè tí wó'n lò, tó yàtò' sí èdè ojoojúmọ', ni a yewò ní isàle yií.

Ení	-	Ojá tí oníṣòwò já tàbí bù sí ohun ti a rà fun oníbárá	
Àwin	-	Ríra ojá láisan owó	
Séńji	-	Owó tí a gbà padà le' yìn tí a san owó	
ńlá Oníbáará	-	Eni tó ní báni rajà	
Òsùwọn	-	Ohun tí a fi ní wọn nnkan tà, bí agolo, ike, tàbí kóngò, abbl.	
Ìná wó	-	Oníṣòwò gba owó tí oníbáará dá lé ojá	
Diye lé ojá	-	Sọ iyé owó tí ó fe' ta ojá	
Àróbó	-	Şíse àràtúntà ojá nínú ojá (gba ojá tà)	
Ká igbá	-	Palémọ' fún ojó' kan	
Se oró ajé	-	gbiyànjú láti yí oníbáará lój kàn padà.	
Opá aşo	-	Òdiwọn aşo tità kan ni.	
Bó'ndù	-	Òdiwọn púpọ tó wà papọ nínú páálí	
ojú owó	-	Owó tí oníṣòwò fi ra ojá sórí igbá	
Agolo mélòó-ibéèrè	aye	agolo tí oníbáará fe' rà	
Alájapá	-	Oníṣòwò tó ní rin irinàjò	
Aláràtúntà	-	Eni tó ní ra ojá láti tún un tà.	
Aláròró	-	Oníbáará tó pe' lórí yíyọ owó ojá tàbí idúnaádúrà. Ìná ò wó -	Oníṣòwò kò gbowó tí oníbáará fe' san
ílé	-	Ojá tí a lé síle ní eyo kóókan	

4.2.2 Èdè Àmúlò Àwọn Onídírí

Bí ó se wà ni likì náà ló wà ní gbàñja. Bí èdè àmúlò àwọn oníṣòwò se yàtò náà ni tí àwọn onídírì yàtò sí àwọn àwùjọ miíràn. Àwọn ilò-èdè láti orí irin-ise', ibánisoró, ati orişí sítái irun dé orí isòwo' dirun ló mú kí èdè àmúlò wó'n yàtò sí ti àwùjọ miíràn. Íwonyíí ni àpẹcheré èdè-àmúlò àwọn onídírì:

Dídì	-	Irun tí a dì pẹlú qwo' lásan lái ní àfikún
Kíkó	-	Irun tí a fi owú kó tàbí tí nnkan miíràn kún.
Bíba	-	Şíse irun ní íwọnba tí ò gba àsìkò tàbí ìnáwó púpọ
Ídikù	-	Ohun tí a fi ní di irun sí eyin

Òòyà á tó dií.	-	Ìyarun fún àwọn obìnrin – òhun náà la fi ní la irun kí
Ìkótí	-	Ìkótí ni irin kékeré tí a fi ní tú irun
Òwú	-	Òwú ni a fi ní kó irun tàbí di irun kí irún le pō
Ìlarun	-	Ìlarun ní onídírì fi ní pín irun sí Ọwọ́wọ́
Èsí	-	Irúfé kòkòrò tó ní sí mọ́ irun
Ajérun	-	Ajérun ni kòkòrò tó ní mú kí irún já.
Ojúgboro	-	Ìkíní àtijó́ fún àwọn onídírì
È kú ẹwà	-	Ìkíní Yorùbá igaálódè fún onídírì
Sùkú	-	Oríṣíí sítáì irun kan ni sùkú
Pàtḗwó́	-	Irúfé sítáì irun didí kan ni
pàtḗwó́ Kòlè́sé	-	- Sítáì irun kan ni èyí náà
Kojúsó́kó	-	Sítáì irun tí a kó sí Ọwó iwájú
nìyí ipákó́ ẹlé́dé	-	- Irúfé sítáì irun kan tí a dì
séyín ni Korobá	-	- sítáì irun kan lèyí náà
Láyípo	-	Irúfé sítáì irun kan tí a dì
yípo Móremí	-	Sítáì irun kan nìyí
Òjò-má-petí	-	Irúfé irun kan lèyí náà

4.2.3 Èdè Àmúlò Nídií Ayò

Qkan nínú àwọn eré-ídárayá àti igbafé́ ni ile Yorùbá ni ayò titá. Bí ọ̀sà igbàlódé ti gbòde kan tó, kò mú ịparun bá eré idárayá ayò titá ní ile Yorùbá. Àdinkù lásán ló dé bá eré-ayò titá. Èniyàn méjí ló ní kojú Opó́n ayò, tí àwọn méjéèjì sì ní jijàdù kí wó́n je ohun tó pō kí wó́n le borí. Àwọn ònwóran gan-an ni adùn tó wà nídií ayò. Àwọn ló máá ní já

àlùbó́sà sí gbogbo itákuroṣo tó ní wáyé nídií ayò. Àpéere dié́ nínú èdè àmúlò nídií ayò nìyí:

Opó́n	-	igi tí a gbé, tó ní ojú méjílá fún ayò titá méf àní egbé kóokan.
Omoyò (Omó ayò)	-	séyò tí a ní lò fún ayò titá
Odù	-	Omó ayò tí a re jo nígbà tí a ní tayò láti je
ohun tó pō		
Òpè	-	Ení tí ò mọ ayòó ta dáadáá
Ota	-	Ení tó jáfáfá nínú ayò titá
Ìkàré	-	Òdù tó kún ju èyí tó le je ló
Òdù jé	-	Òdù tó le je
Òdù jù	-	Òdù tó kún jù
Omì	-	Kí èníkankan má pa ara wó́n (láyó)
Pa láyò	-	Kí á borí èníkan nínú ifagagbága ayò titá
Jedí	-	Fífi ayò je ojú ilé kan ní ibére
Gbé e	-	Kí a lo ilé ayò kan
ilé	-	Ojú ilé ayò kan.
Lé e láré	-	Mú kí èniyàn ta èyí tí kò fẹ́ ta.

4.2.4 Èdè Àmúlò lágùjọ Àwọn Èlésìn

Àwújọ miíràn tó se pàtakì tí a ó le sàì me’ nubà ni èsin nítorí ipa tó n kó lágùjọ àti iyàtò tó wà nínú bí a se n lo èdè nínú ijò àti èdè ojoojumó’. Èsin me’ teeta tó gibile bí ọwàrà òjò nílè Yorùbá; Mùsùlùmí, Kírité’ ní ãesin àbáláyé la ó gbé yewò ní abala yíi. Bí àkó’kó’ àti èkejì tile je’ atóhúnrinwá tó, edè amúlò Yorùbá tó wà nínú wọn nípase ayálò itumokò kéré. Ròg ùnró’ gún àmúlò èdè ní Ọnà àrà àti ọtọ náà sì sodo sínú èsin àbáláyé náà.

4.2.4.1 Èdè-Àmúlò Èlésìn Mùsùlùmí

Àlùkùránì	-	Ìwé mímó’ àwọn Mùsùlùmí
Hadiítì	-	Ìwé itó’ ni fun Mùsùlùmí
Momó’ o’du/Momó’ odù	-	Òjíse’ Olo’run tí àwọn Mùsùlùmí
tele Máléékà (Máláíkà)	-	Àwọn máléékà ni irànse’ Olo’run
Àlùjònú	-	Àwọn emí àírí tó n rìn kákiri
Àsítáni	-	Esù ni àwọn Mùsùlùmí n pè ní àsítáni
Hàntú (mùsùlùmí) n se	-	Hàntú ni òögùn tàbí aájò tí àwọn èniyàn
Fátíà	-	Ókan lára ẹsé wúrà nínú Àlùkùránì
Lèmó’ mù	-	Adarí èsin tó n pérùn
Mo’şáláásí	-	Ilé ijósìn àwọn Mùsùlùmí
Àlùkiámó	-	Orun rere
Anábi	-	Òjíse’ Olo’run
Àláhù	-	Olo’run Olódùmarè ní èdè Lárúbawá
Tésibíyù	-	Ìlé kẹ tí wó’ n n kà fún adùrá
írun	-	Adúrà ojoojumó’ àwọn Mùsùlùmí
Àgé	-	Ike ti àwọn mùsùlùmí n ró omi sí
Àlùwàlá	-	Fífó’ ibi tó yé ní ìgbáradi írun kíkí.

4.2.4.2 Èdè-Àmulò Eleṣin Kiriṇeṇi

Nínú eṣin kiriṇe’ ni tí a mọ sí ọmole’ yìn Jésù tabí eṣin ibagbo’, àwọn ipékan wà tó je’ bárakú tí wó’ n ó le má lò nínú ipéjo wón. Àpeere ni:

Jésù	-	Olùgbàlà
Kírisítì	-	Jesù
Olùgbàlà	-	Jésù
Ògo	-	Onà iyìn Olúwa lógo
Aleluyà	-	Àyálò fún ògo láti inú èdè
Gee’sì Emí-mímọ́	-	Orúkọ Olo’run Me’talo’kàn
Şo’osì	-	Ilé ijosin àwọn kiriṇe’ ní
Olo’run baba	-	Orúkọ Olo’run tó fi ibagbo’ Me’talokan ḥ
Olo’run ọmọ	-	Orúkọ Olo’run tó fi ibagbo’ Me’talokan
hàn Olo’run emí mímọ́	-	Orúkọ Olo’run tó fi ibagbo’
Me’talokan hàn Eje Jésù	-	A maa n lò ó nínú àdúrà
Ánge’lì	-	Àwọn emí àirí tí Olo’run n rán níse’
Je’wó’ eṣe	-	Síṣo àṣiṣe láti tóṣo idáriji
Iná iléru	-	Iná tí a gbàgbó’ pé o wà ló’run
àpáàdi Àdúrà	-	Ìwúre láti tóṣo
Bibélí	-	ìwé mímọ́ fún àwọn Kiriṇe’ ní
Orin Dáfídì	-	Eṣe wúrà, kan nínú Bibélí
Olùṣo’-Agùtàn	-	Ení tó je’ adarí ijò
Eṣe wúrà	-	Abala nínú orí tó wà nínú Bibélí
Órí	-	Ipín ohun tó wà nínú Bibélí

4.2.4.3 Èdè -Àmulò Eleṣin Abáláyé

Ge’ge’ bí a se sọ saájú, àwọn tí a kà kún ele’sin abáláyé ní àwùjọ Yorùbá ni àwọn tó n bọ orisà kan tàbí òmíràn. Àwọn èniyàn yií náà ní èdè tí a le pè ní ijánu wón.

Àpeere:

Àborúbøyè	-	ìkíní fún àwọn onífá
Ebø fin	-	ìwúre gbà
Rú ebø	-	se ohun tó jáde sí oníbeèrè
Şàngó	-	Okan lára àwọn orisà
Olúwo	-	Olórí àwọn awo
Abøre	-	Ení tó mojú ibø orisà kan
Àwòrò	-	Olórí àwọn abøre
Ogberì	-	Ení tí kí i se okan lára awo
Awo	-	Ení tó mọ tifún-te dø’ atí àṣírí ibø/orisà kan
Irúnmöle	-	Àwọn orisà niyí
Igbamölé	-	Àdàpè fún irúnmöle niyí
Láaroyé	-	Àdàpè orúkọ Èṣù
Ògún	-	Okan lára àwọn orisà
Ètùtù	-	Ebø
Ìbo	-	orisà

òrìṣà - Ìbọ tí àwọn ele'sin àbáláyé ní
bọ Olódùmarè - orúkọ Olo'run

4.2.4.4 Èdè-àmúlò awọn Onímotò

Àwùjọ onímotò ni àwùjọ àwọn awakọ, àwọn kọṇdọ́ àti àwọn agbèrò. Àwùjọ yií ni ışamúlò Yorùbá ní Ọnà ọtọ ju àwọn àwùjọ́ yòókù lọ nítori

asọ itumọ ọtọ tí wọ'n maa ní dá rò àwọn ipèdè Yorùbá. Wọ'n a maa polongo èdè àmúlò Yorùbá dèbí kàá-sí-nñkan. Àpẹ́rẹ́ èdè àmúlò wọn ni:

Owó àárọ	-	Owó tí àwọn agbèrò ní gbà láàrọ
Owó ọsán	-	Owó tí àwọn agbèrò ní gbà lọ'sàn-án
Oká	-	Eni tó dájú èniyàn
sákámàje	-	Eni tó șe ikà fún ẹníkan
Fígò	-	Àpò owó méjì àbọ /Ee'dégbẹta Nairà
Sándì	-	Múrí kan / ogún náírà
Kálá	-	ó gbọ'n
Sánáwolé	-	Kí ọlo'kọ tètè wólé sí ibùsọ kan
Pò ó sàñ	-	Kí ó wólé dúró pátápátá
Márédè	-	Eni mè'ta tó fe'e joko'o láàyè ẹníkan
Kọṇdò	-	Orúkọ amúgbále'gbẹ'e' awakọ
Qwo'e	-	Kí awakọ yiwo' sí e gbe'
ɔ́Wolé kanlé	-	Kí awakò wólé sí ibùsọ
Eeşin ní je' tāyà	-	Okọ tó ní sáré gidi gan-an
Asikarí	-	Eni tí ò gba gbere'
Tó'ònù	-	Lílọ àti bíbọ ọkọ kóókan
Lóòdù	-	Kí ọkọ kérò

5.0 Ìṣoníṣókí

Ó hàn gbangba gbaṅgbà nínú àlàyé wa ní abala yií pé èdè àwùjọ kóókan yàtọ́ sí ara wọ'n. Èdè amúlò láàrin àwọn àwùjọ onímotò, onísòwò àti ní idí ayò dàbí kóòdù àbí ẹna tí àwọn èniyàn yií fi ní pe' oro' so. Àkíyèsí èdè àwọn ele'sin Mùsùlùmí, Kíritẹ' ní àti àwọn ele'sin àbáláyé náà fi hàn pé àwùjọ kan ni àwọn náà nítori èdè àmúlò wọ'n yàtọ́ gédégédé sí ibileṣorò àbí itákùrọsọ ojoojúmọ́. Mímọ́ èdè-àmúlò àwùjọ kóókan yóó ran o' lọ'wọ́ nínú igbo'ròkalé nínú àròkọ kúkurú tàbí átinúdá miíràn.

6.0 Iṣẹ sísé

- (1) Báwo ni àwọn ipèdè yií se yàtọ́ sí èdè ojoojúmọ́? So itumọ wọn ní àwùjọ tó ti wáyé. (i) Kòle'se (ii) Ojuowó (iii) Qta (iv) igbá (v) Jèdí

(2) Dí àlàfo yií pelú èdè àmúlò tó yé nídií ayò.

Òwúrọ lójor, Ótí ni wó'n fi í mu ní ìgboro ibikan. Be'e sì niyí, dòràyè èniyàn ló ní fáárọ ta ayò. Àáro' kùtùkùtù ni Lámínù àti Seun ti gbe

..... ayò jáde lórí àga gbóqró kan lábe ọdán. Wó'n ka ọmọ
....., wó'n rí í pé ó pé pérépéré. Lámínù ka ọmọ ayò me'rein me'rein sí
..... ayò rẹ me'fẹefà. Bákán náà ni Seun se. Bí wó'n se béré ayò
Àkánní, Álání àti Gbadé bá wó'n níbẹ. Wó'n kí wó'n pé mo kí ọta, mo kí

..... Áwọn náà sì dáhùn. Bí wón se ní tayò wó'n ló ni áwọn ònwòràn
ní ja àlùbó'sà sí. Bí Seun se ní jedí wó'lè lókóókan ni Lámínù ní
kún..... Ìgbà tí yóò gbé ọdù rẹ àkó'kó', ó jẹ rógùnró'gún ayò, ó kó

níkan bí ilé me'rein papo. Oke're gorí ìrókò ojú ọdè dá. Gbogbo lálá,
kòkò, fefe, Seun láti bá Lámínù dí òmúlémofo. Ó fojú hàn gbangba pé
Lámínù ní....., nígbà tí Seun jẹ' nítorí pe Lámínù
Seun láyò.

Bí wó'n se parí èyí ni wó'n béré ikeji. Sẹ' ijenjé àná a máa dùn mó' le'nu. Lámínù kún ọdù, ló bá fi àsejù bó ó, ọdù rẹ di..... mó' ló'wó' Seun tún ní jẹ méjì me'ta ló. Le'yín-ò-reyin, ní wó'n ta nítorí

pé ẹníkan ò..... ara wo'n.

7.0 Ìwé Ìtokasí

Dáramo'lá, O. àti Je'je', A. (1975). Àṣà àti Áwọn Òrìṣà ilè Yorùbá.
Ìbàdàn: Onibonójé Publishers Limited.

Òjó, E.T. (2013). Stylistic Analysis of Proverbs in selected Yorùbá Written Literature Ph.D. Thesis, University of Ìbàdàn.

Opádötun, O. (2003). Òñkòwé àti Ìwé Kíkó Alátinúdá. Qyó': Odumatt Press.

Ope'fèyítímí, A. (2014). Ti'órí àti isowólò-èdè. Ilé-Ifé': Department of Linguistics and African Languages. Obafemi Awolowo University, Ile-Ifé.

Olátéjú, A. (2004). Readings in Advanced Yorùbá Stylistics. Ìbàdàn: Department of Linguistics and African Languages.

Olátúnjí, O. (1984). Features of Yorùbá Oral Poetry. Ìbàdàn: University Press Limited.

Ìpín Karùn-ún Ìlò-èdè nínú Àkàyé

ÀKÓÓNÚ

- 1.0 Ìfáárà
- 2.0 Èrònìgbà àti àfojúsùn
- 3.0 Ìbéèrè Ìṣáájú
- 4.0 Ìdánilékó́
- 4.1 Níní òye ipolówó Ojà
- 4.2 Ìpolówó Ojà ní ilànà ibílé
- 4.3 Ìpolówó Ojà ní ilànà igbálódé
- 5.0 Ìsònísókí
- 6.0 Ìṣé síše
- 7.0 Ìwé ìto kasí

1.0 Ìfáárà

Oró kò pò àkàwé e ló pò, ohun tí a máa dág'bá lè ní abala yií ní oró nípa ìgbó'ròkale nínú ipolówó Ojà. A sàkíyèsí pé èyí náà yóó mú kí mūsémúsé akekóó' ó dá mūsémúsé bí wó'n bá ní kó àròkó tàbí se ìṣé alátinúdá miíràn níwón ìgbà tó je' pé ilànà ìgbó'ròkale pelú ipèdè Yorùbá àtátà náà ní ipolówó Ojà je'. Onà méjì tí a pín ipolowó Ojà sí ní; ilànà ibíle àti ilànà igbálódé.

2.0 Èrònìgbà àti Àfojúsùn

Ní ìparí ipín yií, o ó:

- mo ilànà ipolówó Ojà ní ilànà ti ibíle ní èdè Yorùbá
- mo ilànà ipolówó Ojà igbálódé
- lè sàmúlò àwọn ilànà yií nínú ìgbó'ròkale.
- ní imo nípa ipolówó Ojà ge ge bí ipèdè oto.

3.0 Ìbéèrè Ìṣáájú

- (i) Kí ni ipolówó Ojà?
- (ii) Jíròrò lórí ipolówó Ojà ní ilànà igbálódé.
- (iii) Sọ iyáto láàrin ipolówó Ojà ní ilànà ibíle àti ipolówó Ojà ní ilànà igbálódé.

4.0 Ìdánilekó́

4.1 Níní òye ipolówó Ojà

Ìpolówó Ojà ni àgúnmu òwò; ajé léti. Ohun tó fa sábàbí ipolówó Ojà gan-an ni àṣàmọ yií gbé òye re yó kedere. Onà tí a ní gbà láti fa ojú onibàrà

móra nípase oró tó dùn nípa ojá tí a ní tà ni ipolówó ojá. Ge'ge' bí Ọpẹfeyítímí (2009:13-16), ipolówó ojá ni ọnà tí Yorùbá ní gbà láti polongo ohun yòówù tí wó'n bá ní tà. Awọn òntàjá a maa se ohun tí wó'n ní tà lo'soo' nípa híhun àwọn oró tí yó fa okàn èniyàn móra sínú ipolówó ojá. Eléyií sì le mú kí èniyàn yé ojá náà wò láti rà...’ (Omópariola 1958) nínú Ọpẹfeyítímí (2009:15). Awọn onímọ yií je' kí á mó pé afò tábí irúfe' lítirésö Yorùbá kan ni ipolówó ojá je. Ó wá yé kí á là á mó'le pé okánjúà ní dàgbà; Ogbó'n ní tésiwájú ni oró ipolówó ojá, bí ó ti wá ní ilànà ibílénáà ló wá ní ilànà igbálódé. Ilànà méjéejì la ó gbé yewò ní abala yií.

4.2 Ìpolówó ojá ní ilànà ibílē

Ge'ge' bí a se sò saájú, oúnje àti àwọn ojá miiran ni Yorùbá féràn láti ná polówó làyè àtijó' àti ní òde ɔní ní àwọn igbéríko. Wó'n a maa pàtē sì àwọn ojá wón ní ilànà tí yóó fi wó onibárá lo'kán. Ohun tí a ní polówó le je' oúnje', aşo, nñkan ọbè àti bẹ'e bẹ'e lo.

Àpẹ́rẹ́ I: Iyán

Iyán-an rè é

Ọbè e re

Iyán gbóná lẹ'tí lẹ'tí

E wojú Ọbè

E múyán o!

Àpẹ́rẹ́ II: Àgbàdò

Ó tún ti dé o

Erín o, pòróntò

Àgbàdò oko bàbá àgbà

Ó jiná o!

Àpẹ́rẹ́ III: iṣu

Mùye o, iṣu ègbodò

Mùye ègbodò

Gbegédé ni mo bù u o?

E wáá bá mi je -e-e-e

Àpẹ́rẹ́ IV: Ìrèṣì

Ìrèṣì mi jòjò

Ráisì mí pe o e

Qfè' nírèṣì

Eran lowó o – o- o!

Àpẹ́rẹ́ V: Móínmöín

Móín e elépo o-o-o

Q-ole mi rodò

Mo'ínmo'ín ré é
ÈO-òlé rè é é é!!

Àpèrè VI: Èwéédú

Ó ti dé o o o!
Eléwéédú toko dé o o
Ebùkéleye
Olóko ò gbowó oooo!

Àpèrè VII: Aṣo

Gbàñjo oooo
Aláròóró ò ní rà ní bẹ
E bá ni wogbá
Fore léésì
Ànkárá

Ìlànà ibíle ni àwọn ́polówó ojà tí a wò lókè yií, oúnje ló sáábà maa ní wáyé púpó jù nínú ́polówó ojà ibíle. Èyì ò túmọ sí pé oúnje' níkan ni a ní polówó. Bí òde bí ode ní se alàṣò tuntun ní ɔrọ Yorùbá. Bí orin bí orin kí í tàn ní ɔrọ Yorùbá, idí niyí tí gbogbo ́polówó wó'n fí já sí orin àbí isàré.

4.3 ́Polówó Ojà ní ilànà ́gbálodé

Ímọ ero ́gbálodé ló bí ìlò ero ́gbóhùnsafe'fe' (rédiò) àti móhùnmáwórán (télifísàn). Èyí ló bí ilànà ́polówó ojà ́gbálodé. A ó mú àpèrè nínú rédiò àti télifísàn tó se ato'kùn ilànà ́gbálodé tí a ní gbà polówó yií.

Àpèrè: Iñdómì

E bá mí kí iyá èwe
Iyá èwe
Iyá tó dára
Tó dara
Ó fún wa ní iñdómì
Indómì
Oúnje tó ládùn
Oúnje tí ó
légbe' E je
iñdómì

Àpèrè II: iná mònàmòná

Lilé :	Eni tó sanwó iná
	Àwọn lòre' imo'le
Ègbè:	'Páwá-o-dìn,' á tàn imo'le fún wó'no
Lilé:	Eni ó jẹwó iná
	Àwọn lötá imo'le
Ègbè:	'Páwá o-dìn,' á jù wó'n sókùnkùn

E je' á sanwó iná lásikò torí ìmọ́lẹ́
 Egbè: Kí ‘páwá-o-dìn,’ ó má jù wá sokùnkùn

5.0 Isọnísókí

Ní abala yií ni à ti sàlàyé ìpolówó ojà ge'ge' bí ọnà tí àwọn òntàjà n̄ lò **ñi** fa ọkàn oníbàárà mọ́ra. A se àyewò ìpòlowó ní ilànà ibíle níbi tí a ti wo ìpolówó àwọn ojà bí; iyán, iṣu, ewédú, mọ́inmọ́ín, àgbàdo àti aşo. Ní idàkeji ní ilànà igaálódé nibí tí ìpolówó ojà lórí móhùn-máwòrán àti rédiò wà. Àrifayò ní pé, àwọn ipedé tó fa kiki tó já sì orin tàbí isaré ní Yorùbá n̄ lò láti polówó ojà láyé òde òní àti láyé àtijò. Pełú èrò pé yóó ya àwòrán sí oókan àyà àwọn oníbàárà.

6.0 Isẹ́ Síṣe

- (1) Báwo ní a se n̄ polówó àwọn Ojà yií?
- (a) Àgbàdo (b) Móinmọ́ín
- (2) Se àgbékale ìpolówó ojà kan pełú àtinúdá rẹ.
- (3) Se àdàkò ìpolówó Ojà kan tí o ti gbó́ rí lórí rédiò àbí móhùn- máwòrán.

7.0 Ìwé Ìtokasí

Dáramólá, O àti Je'je', A. (1975). *Àṣà àti Àwọn Ḍirìṣà ilè Yorùbá.*
 Ibadan: Onibonójé Publishers Limited.

Ope-ñéyítímí, A. (2009). *Women in Yorùbá Culture.* Òṣogbo: Penthouse Publication.